Çankaya'da Kaygılı Bekleyiş

Yazan
Teoman Akünal

80. Yıldönümünde
Türkiye-Sovyetler Birliği Görüşmeleri
Moskova
26 Eylul 1939 - 16 Ekim 1939

Uluslararası Fuarlar
2020

Çankaya'da Kaygılı Bekleyiş

Yazan
Teoman Akünal

80. Yıldönümünde
Türkiye-Sovyetler Birliği Görüşmeleri
Moskova
26 Eylul 1939 - 16 Ekim 1939

Uluslararası Fuarlar
2020

Çankaya'da
Kaygılı Bekleyiş
2020

Yazan: **Teoman Akünal**
Kitap Tasarım: **Sadık Karamustafa**
Grafik Tasarım ve Uygulama: **Murat Kaspar**
Koordinasyon: **Cemran Öder**
Baskı: **Ömür Matbaacılık**

TÜYAP Tüm Fuarcılık Yapım A.Ş.
TÜYAP Fuar ve Kongre Merkezi Cumhuriyet Mahallesi,
Eski Hadımköy Yolu Caddesi 9/1 34500 Büyükçekmece-İstanbul
Tel: 0212 867 11 00
Faks: 0212 886 67 64

TÜYAP TÜM FUARCILIK YAPIM A.Ş.'nin
bir kültür hizmeti olarak 600 adet basılmıştır.

ÖNSÖZ

İkinci Dünya Savaşı hakkında sayısız inceleme yayınlanmıştır. İsmet Paşa'nın bu savaştaki duruşu ile ilgili farklı değerlendirmeler de henüz hatırlardayken Türk-Sovyet ilişkilerindeki kritik bir süreci yazmaya neden gerek duyduğum sorusuyla sıklıkla karşılaştım.

Bu soruya doyurucu bir cevap verebileceğimi sanmıyorum. Bilinçli bir tercih değildi. Giderek yaklaşan korkunç bir yıkımın karşısında ulusunun kaderini ellerinde tutan bir liderin ruh hali beni etkilemiş olmalı... Her geçen gün savaşın ayak sesleri daha yakından duyulurken, savaşmamaya kesin kararlı İnönü'nün tutumu ile Agamemnon komutasındaki Akha ordularının ovaya yayılışını endişeyle izleyen Troya Kralı Priamos arasında bir benzerlik kurmuş olmalıyım.

İlyada'da etkileyici olan ne yiğit Hektor ne de kahramanlar kahramanı Akhilleus'tur. Çapkın Paris ve güzel Helen ise hiç değildir. O ölümcül savaşın gerçek kahramanı yıkımın tüm acılarına tanık olan bilge kral Priamos'dur.

İlyada'ya, Peleusoğlu Akhilleus'la teke tek savaşmak için sabırsızlanan oğlu Hektor'u

> *"Hadi yavrum, gir surların içine,*
> *Troya'nın kadınlarını, erkeklerini koru.*
> *Büyük bir ün bağışlama Peleusoğlu'na,*
> *kendin de olma tatlı canından."*
> **(İlyada, XXII, 56-77).**

diyerek yatıştırmaya çalışan Priamos'un sağduyusu yansır. Öğüdünü dinlemeyen oğlunun cesedini almak için Akhilleus'un ayaklarına kapanmak zorunda bırakılan acılı babanın acınası çaresizliğidir mermerlere kazınan.

Hektor'un cesedini almak için Akhilleus'un ayaklarına kapanan acılı baba Priamos

İkinci Dünya Savaşının yol açtığı yıkım da İlyada'da sergilenen yıkımdan farklı değildir. Tüm savaşlar gibi o da en güzel ülkülerle, bayrakların coşkuyla dalgalandırıldığı marşlar ve şarkılar eşliğinde başlamıştır.

Berlin'de Lindenalle'den Marlene Dietrich'in hüzünlü sesi yankılanır:

"Vor der Kaserne, vor dem grossen Tor,
stand eine Laterne und steht sie noch davor.
So wollen wir uns da wieder seh'n,
bei der Laterne wollen wir steh'n.
Wie einst, Lili Marleen,
wie einst, Lili Marleen"

Roma meydanlarında da genç faşistler coşkuyla haykırmaktadırlar:

"Giovinezza, Giovinezza,
Primavera di bellezza.
Del Fachismo, la Salvezza,
De la santa liberta.
Del fachismo... Mussolini...
Hi ya hi ya hiyyyaya"

Kahramanlık türküleri silahlı çatışmaya dönüşmeye görsün. Toprağa dökülen ilk kanla birlikte insanlık tüm güzel duygularından uzaklaşır, ilkel içgüdüler canlanıp, içimizdeki vahşet bir anda benliğimizi ele geçirir. Ayağı tez Akhilleus, yiğit Hektor, yaşlı Nestor, cesur yürekli Aienias, kurnaz Odysseus gibi daha niceleri kendilerine biçilen rolü ustalıkla oynamaya koyulurlar. Onların liderliğinde, özenle seçilip öldürmek için eğitilmiş genç bedenler kendi yaşıtlarına ölüm saçarlar...

Antik çağın kan dökücü kahramanları ile çağımızın zalim diktatörleri arasında pek fark yoktur. Kara Gömlekli Genç Faşistlerin (Camicie nere) İtalya'dan yükselen "Credere, obbedire, combattere"* tempolarına, Almanya'dan haki renkli üniformalarından dimdik ileriye fırlamış kollar "Heil Hitler, Führer, Führer, Sieg" diye karşılık verir.

Savaşın yol açtığı acıları yiğitçe göğüsleyip, cansız bedenlerin, yıkılıp yakılan kentlerin acısını derinden duyan çağdaş ulu yürekli Priamos'lar da eksik değildir. Onlar, yitirilen akıllar karşısında insan aklının egemenliğini, kükreyen savaş yanlıları karşısında kahramanlığın sessiz vakarını, maceracılığa karşı ılımlılığın erdemini sergilerler.

Savaşı yücelten destanlar kadar, savaş çığlıklarıyla coşturulan yığınlar da nankördür. Yığınlar, oğullarını cepheye süren kahramanları yüreklendirirken, toplumu savaşın acılarından uzak tutmak için çabalayan savaş karşıtlarını görmezden gelir, giderek onları korkaklıkla, hainlikle suçlamaktan çekinmezler.

İkinci Dünya Savaşı sırasında Türkiye'nin izlediği politika, Milli Şef İsmet İnönü ile bağlantılı olarak, yakın tarihimizin en çok eleştirilen veya aksine en çok övülen bir dönemidir. Kimilerine göre İnönü sağduyusuyla ülkeyi büyük bir yıkımdan kurtarmıştır. Kimilerine göre de İnönü İkinci Dünya Savaşına girmeyerek büyük bir fırsatı kaçırmış, çekingen ve korkak tutumuyla Türkiye'nin savaş sonrası kazanımlarına engel olmuştur.

Troya savaşının dokuzuncu yılındaki ellibir günlük kısacık bir sürecin İlyada'da 16.000 dizeli görkemli bir destana dönüşmesi etkileyicidir. Ulusunun kaderini elinde tutan Milli Şef'in İkinci Dünya Savaşının en karanlık bir döneminde Moskova görüşmelerinin sürdüğü 20 günlük süreçte yaşadıklarını, korkularını, geleceğe duyduğu inancı anlatan elinizdeki kitap da bu düşüncelerden doğdu.

* Credere, obbedire, combattere: inanmak, itaat etmek, savaşmak

BİRİNCİ BÖLÜM

İKİNCİ DÜNYA SAVAŞINA GİDEN YOL

(Ahval-i umumiye)

Versay Barış Düzeni

Atatürk'ün ölümü ile ülkede yeni bir dönem başlamıştı. İnönü'nün işbaşına geldiği 1938 yılının sonlarında Birinci Dünya Savaşı sonrası kurulan "Versailles (Versay) Barış Düzeni" tamamen çökmüştü.

Savaştan yenik çıkan Almanya büyük toprak kayıpları yanında ağır bir tazminat ödemekle de yükümlü tutulmuştu. Almanya, galiplerin savaş boyunca yaptığı tüm askeri harcamalar ve uğradıkları mali kayıpları karşılayan bir savaş tazminatı (Reparation) ödeyecekti. Savaş sırasında ekonomisi tamamen tükenen Almanya'nın bu ağır mali yükü kaldırabilmesi mümkün değildi.

"Versailles Barış Düzeni" Alman Silahlı Kuvvetlerinin sayısını da yüz bin kişi ile sınırlıyordu. Bu yüz bin kişi sözleşmeli profesyonel askerlerden oluşacaktı. Zorunlu askerlik olmayacak, askerlik çağına gelen sivillere askerlik eğitimi verilmeyecekti. Alman ordusunda uçak, tank, denizaltı ve diğer ağır silahlar da bulunmayacaktı.[1]

Almanya gibi Prusya İmparatorluğu'nun mirasını devralmış bir ülkenin "Versailles Barış Düzenine" uzun süre katlanması beklenemezdi.

Yirminci Yüzyılın ilk büyük savaşını "bitiren" Versay Anlaşması aslında savaşın bitmeyeceğinin işaretlerini taşıyordu. Yenik Almanya'ya dayatılan koşullar barışı değil, toplumun intikam duygusunu okşayan popülist politikaları ve yeni çatışmaları davet etti.[2] Savaş sırasında müttefiklerin komutanı olan Mareşal Foch'un Versay anlaşması ile ilgili "Bu anlaşma bir barış anlaşması değil, 20 yıl sürecek bir ateşkes anlaşmasıdır!" öngörüsü doğru çıkmıştı.

Ülkenin tüm olanakları zorlanarak ödenen ağır savaş tazminatı nedeniyle Almanya, mali ve ekonomik gücünü tamamen yitirdi, büyük bir toplumsal krize sürüklendi.

"Önce ekmek! Sonra savaş tazminatı" sloganları iktidara yürüyen Nasyonal Sosyalistlerin sloganı oldu.

Hitler daha 1933 yılında gizli bir emirle hava kuvvetlerinin oluşturulması ve ordunun üçyüz bin kişiye çıkartılarak, tank ve ağır silahlarla

Almanya'ya barış koşullarının "kılıç zoru" ile kabul ettirilmesini konu alan bir İngiliz karikatürü

donatılması için hazırlık yapılmasını istemişti. Versay denetiminden kaçabilmek için tank üretimi "Zirai Traktör Programı" adı altında yürütülmekteydi. İlk tank taburu 1934 yılında "Motorize Ulaştırma Eğitim Birliği" adı altında eğitime başladı. Üretilen ilk tanklar İspanya İç Savaşı'nda Cumhuriyetçilere karşı denendi.

Kısa bir süre sonra Hitler, Versay Antlaşması'nın oluşturduğu statükoyu tanımadığını ilan etti.

İtalya Habeşistan'ı işgal ediyor

İtalya lideri Mussolini de Almanya'nın Versay Barış Antlaşması'nı geçersiz kılmasına Milletler Cemiyeti'nin tepki göstermemesini fırsat bilerek harekete geçti. 3 Ekim 1935'te İtalya Habeşistan'ı işgale başladı. Milletler Cemiyeti'nin işgali sona erdirme çabaları sonuç vermedi. Habeşistan'daki çıkarları nedeniyle tepki gösteren İngiltere ve Fransa, Amerika tarafından frenlendi. Büyük devletlerin ortak bir cephe kuramaması İtalya'nın işini kolaylaştırdı. Habeşistan halkı cılız bir direniş gösterse de başarılı olamadı. İtalya, 9 Mayıs 1936'da Habeşistan'ı topraklarına kattı ve İtalyan Kralı aynı zamanda Habeşistan İmparatoru (Re d'İtalia e Imperatore d'Etiopia) ilan edildi.[3]

Habeşistan'ın işgali Faşist rejimin yayılmacı siyasetinin somut bir göstergesiydi. İtalya, Habeşistan üzerindeki politikası sebebiyle kendisini protesto eden ve yaptırımlar uygulayan Milletler Cemiyeti'nden 1937 yılında ayrılıp, aynı yıl Almanya ve Japonya arasında bir yıl önce kurulmuş bulunan Anti-Komintern Pakt'a katıldı.[4]

Başbakanlığı sırasında İnönü'nün çabalarıyla 1928 yılında İtalya ile imzalanan Dostluk Antlaşması'nın sağladığı iyi ilişkiler, İtalya'nın Doğu Akdeniz'e yayılma emellerinin ortaya çıkmasıyla giderek bozuldu. Tarihi Roma İmparatorluğu topraklarına sahip olmayı düşleyen Mussolini'nin 1936'da Almanya ile Berlin-Roma Mihverini oluşturması Ankara'nın kuşkularını daha da artırdı.

Akdeniz'de güvenlik önlemi: Nyon Antlaşması

1937 yılında İspanya'da iç savaş devam ederken, İtalyan denizaltıları kimliklerini gizleyerek Akdeniz'de rastladıkları gemileri savaş malzemesi taşındığı bahanesiyle batırıyordu. Çok sayıda İngiliz ve Fransız gemisi gibi Çanakkale'den çıkan bir Rus gemisi de bu şekilde batırıldı. Bunun üzerine Akdeniz'de bir güvenlik paktı oluşturmak için Türkiye, İngiltere, Bulgaristan, Mısır, Fransa, Yunanistan, Romanya, Yugoslavya ve Sovyetler Birliği arasında İsviçre'de Leman Gölü kıyısındaki Nyon'da bir konferans düzenlendi.

14 Eylül 1937 tarihinde imzalanan Nyon Antlaşması'na göre Türkiye, Karadeniz ve Akdeniz'de kendi sahillerini kontrol altına alacak, bu konuda İngiltere ve Fransa Türkiye'ye yardımcı olacaktı. Bu amaçla İngiltere ve Fransa'nın gerektiğinde İzmir yakınlarındaki Çeşme'de üs kurmasına izin verildi.

İtalya: Heyyyy, kapıyı aç, sana yirminci asrın medeniyetini getirdim...

Anti-Komintern Pakt propaganda afişi

Anlaşma, Rusya'nın Karadeniz'de güvenliği sağlamak üzere Türkiye ile iş birliği yapmasını da öngörüyordu. Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras, Nyon Antlaşmasını Türkiye'yi Akdeniz'de silahlı bir müdahalede bulunmaya mecbur bırakmayacağı çekincesiyle imzaladı.[5]

Nyon Antlaşması ile Akdeniz'de İtalyan tehlikesi bir ölçüde önlenirken, Rusya'nın Akdeniz'e çıkması engellenmiş, Akdeniz büyük ölçüde İngiltere ve Fransa'nın kontrolüne bırakılmıştı.[6]

Hitler'e cesaret veren Münih Antlaşması

Akdeniz'de bu gelişmeler yaşanırken, Avrupa'nın diğer ucunda Hitler Almanları tek bir bayrak altında toplamak için ilk adımı attı ve Nisan 1938'de Avusturya'yı topraklarına kattı (Anschluss).

Ardından Çekoslovakya'nın Südet Bölgesi'ne göz diken Hitler, Çekoslovakya hükûmetini tanımadığını ilan edip, Eylül ayı başında bu bölgeyi işgal edeceğini açıkladı.

Olası bir savaşı engellemek için 28-30 Eylül 1938 tarihleri arasında Münih'te düzenlenen görüşmelere İngiltere Başbakanı Chamberlain, Fransa Başbakanı Daladier, Mussolini ve Hitler katıldı. Görüşmeler sonunda Südet Bölgesinin Almanya'ya verilmesi kararlaştırıldı. Çekoslovakya bu toplantıda temsil edilmemişti. İngiltere ve Fransa, alınan kararlara uymadığı takdirde Çekoslovakya'ya yardım etmeyeceklerini bildirdirler.

Münih Antlaşması batı kamuoyuna barışı kurtaran bir zafer olarak sunuldu. Özellikle İngiliz Başbakanı Chamberlain, Münih Konferansında gösterdiği çekingen ve ürkek davranışını örtmek için İngiltere kamuoyuna Münih Anlaşmasını "yüzyılın barış antlaşması" olarak tanıtıyordu.

Oysa kamuoyu Münih Antlaşması'nın başarısından kuşkuluydu. İngilizler, Başbakan Chamberlain'in aldatıcı bir barışı sağlamak için Hitler'e gereksiz ödün verdiğini düşünüyordu.

İngiliz basınında Chamberlain'in basiretsizliği acımasızca eleştiriliyordu. Sovyetler Birliği Münih sürecine davet edilmemişti. Gelişmeleri izlemekle yetindiler.

İngiliz ve Fransızların Münih'te tüm taleplerini kabul etmesinden cesaret alan Hitler, Bohemya ve Moravya'yı topraklarına katmak için Çek devlet adamlarını 14 Mart 1939'da Berlin'e çağıracak, istekleri kabul edilmeyince de Alman orduları Çekoslovakya'yı işgal edecekti!

Almanya'nın Çekoslovakya'yı işgal etmesi Mussolini'nin de genişleme emellerini eyleme geçirmesine yol açtı. İtalya, 7 Nisan 1939'da Arnavutluk'a saldırdı ve kısa sürede ülkeyi egemenliği altına aldı. İtalyan Kralı III. Victor Emmanuel'in sıfatlarına bir de "Arnavutluk Kralı" eklendi. 1.53 cm boyundaki bu küçük kral için "İtalya ve Arnavutluk Kralı, Habeşistan İmparatoru" (Re d'Italia e d'Albania, İmperatore d'Etiopia) ünvanı "boyunu aşan" bir ünvana dönüşmüştü!

Almanya'nın 23 Mart'ta ültimatom vererek Romanya'ya ekonomik bir anlaşma imzalatması ve İtalya'nın da 7 Nisan'da Arnavutluk'u işgal etmesi

Münih Konferansı karikatürü
Stalin: Ne! Benim için iskemle yok mu?

Münih Antlaşması imza töreni
(Soldan sağa: Chamberlain, Daladier, Hitler, Mussolini, Mussolini'nin damadı İtalyan Dışişleri Bakanı Ciano)

Balkanlarda büyük endişe yaratmıştı. Bu endişeyi yatıştırmak için İngiltere ve Fransa Romanya ve Yunanistan'ın bağımsızlığını güvence altına alacak bir garantiler mekanizmasını devreye sokmak için girişimlere başladılar.

İtalyan birliklerinin Arnavutluk'a yığılmasını Ankara Trakya sınırlarımıza yönelik bir tehdit olarak algılar. İngiltere'nin takınacağı tutum Türkiye ve Balkanlar için önem taşımaktadır.

Saraçoğlu, İngiliz Büyükelçisine İtalya'nın Yunanistan'a saldırması durumunda İngiltere'nin nasıl davranacağını, müdahale edip etmeyeceğini sorar.

İngiltere'nin Ankara Büyükelçisi Hugessen, 11 Nisan'da Dışişleri Bakanı Saraçoğlu'na ülkesinin Romanya ve Yunanistan'a vermeyi düşündüğü garantiye benzer bir garantiyi Türkiye'ye de vermeye hazır olduğunu bildirir.

İngiltere, Yunanistan'ın bağımsızlığına İtalya'dan bir saldırı olması durumunda Türkiye'nin Balkan Paktı çerçevesinde Yunanistan'a karşı üstlendiği taahhütleri genişletmeyi kabul edip etmeyeceğini öğrenmek istemektedir.

Bu süreçte Balkan Paktı Bulgaristan'ın tutumu yüzünden işlevsiz kalmıştır. Bulgaristan, Yugoslavya, Yunanistan ve Romanya'dan toprak talep ettiği için, Balkan Yarımadasında hudutların karşılıklı olarak garanti edildiği Balkan Paktı'na girmemiştir.

Ankara, Romanya'nın tümüyle Almanya'nın etkisi altında girmesini sakıncalı görüyor ve Almanya'nın Karadeniz'e inmesi durumunda Boğazlar'ın tehdit altında kalmasından endişe ediyordu. Ancak, Almanya ile Türkiye arasında herhangi bir anlaşmazlık yoktu. Aksine her iki devlet arasında sıkı bir ekonomik ilişki mevcuttu. Türkiye'nin dış ticaretinde Almanya önemli bir rol oynamaktaydı.

Birinci Dünya Savaşı sonrası galip devletlerin Almanya'ya zorla kabul ettirdiği Versay antlaşması bir anlamda Sevr'i çağrıştırdığı için, Almanya'nın bu anlaşma hükümlerini değiştirme çabaları Türk kamuoyunda sempati ile karşılanmıştı. Bu ortamda, Almanya'nın Avusturya'yı topraklarına katması Türk kamuoyunda Alman milli birliğinin sağlanmasına yönelik bir adım olarak değerlendirilmişti.

Almanya ile Avusturya'nın birleşmesinden birkaç gün sonra Ahmet Emin Yalman 16 Mart 1938 tarihli makalesinde "Bizim için Versay ve Sen Jermen muahedelerinin* manasını kavramanın en kestirme yolu, bunların Sevr ölçüsü ile yapılmış, Sevr ruh ve gayesinde muahedeler olduğunu göz önünde bulundurmaktır" diye yazıyordu.[7]

Bir süre sonra Çekoslovakya'nın Südet bölgesinin Almanya'ya bırakılması da Türk kamuoyunda bu açıdan değerlendirilmiştir. Südet halkının Almanya ile birleşmeyi sevinçle karşılaması da bu değerlendirmede etkili olmuştur.

---

* Muahede: Antlaşma

Alman birlikleri Südet halkı tarafından coşkuyla karşılanıyor.

Südet halkının sevinç ve hüznü bir arada

Oysa Alman propagandasının yansıttığı bu izlenim tek yönlü ve yanıltıcıydı.

Çekoslovakya ile Almanya arasındaki Südet uyuşmazlığı konusunda Nadir Nadi 16 Eylül 1938 tarihli Cumhuriyet Gazetesinde "ekserisi Alman hududunda bulunan üç milyondan fazla şuurlu Alman nüfusunun yabancı bir hâkimiyet elinde esir kalması caiz ve doğru mudur?" diye soruyordu.[8]

Almanya'nın milli sınırlarını genişletmesini anlayışla karşılayan Ankara, Mussolini'nin Roma İmparatorluğu'nu yeniden kurma heveslerini ve Akdeniz'den Mare Nostrum (Bizim Deniz) diye söz edip, 1936 yılında Oniki Ada'yı, özellikle Leros Adası'nı tahkim etmesini kendisi için somut bir tehdit olarak görmekteydi.

İtalya'nın yayılmacı politikasından Fransa da endişe duymaktadır. İtalyan parlamentosunun 30 Kasım 1938 tarihli toplantısında milletvekillerinin "Nice, Savoya, Tunus, Korsika, Cibuti" diye tempo tutması, üniversite öğrencilerinin ülkenin her yanında buralarının İtalya toprağı olduğuna ilişkin gösteriler düzenlemesi Fransız kamuoyunda tepki yaratmıştır. Fransız Hükümeti kamuoyunun yoğun baskısı altındadır.

Bu durum Türkiye'yi İngiltere ve Fransa'ya yaklaştırır. Türkiye, İngiltere'nin Mihver Devletlerinin** Avrupa için büyük tehlike olduğu görüşüne katılır. Ancak, ilk planda Akdeniz'deki İtalyan saldırganlığının önlenmesi gerekmektedir.

Nisan ayının ortalarında İngiltere, Ankara'daki Büyükelçisi Huggesson aracılığıyla Türkiye'ye bir saldırı ya da doğrudan veya dolaylı bir tehdit durumunda İtalya'ya karşı ittifak önerir.

İngiltere barış bloku kurmak için Türkiye dışında Sovyetler Birliği ile de görüşmeler yapmaktadır. Ankara, Sovyetler Birliği ile uyum sağlamak amacıyla, İngiltere ile yapılan görüşmeler hakkında Sovyetler Birliği'ni sürekli olarak bilgilendirir.

Sovyetler, Balkanlar ve Karadeniz'de ortaya çıkan yeni gelişmeler karşısında Türkiye ile Tiflis veya Batum'da dışişleri bakanları seviyesinde görüşmeler yapılmasını önerir. Ankara öneriyi olumlu karşılar, ancak görüşmelerin Tiflis veya Batum yerine İstanbul veya Ankara'da yapılmasını ister.

Karşı hamle Molotov'dan gelir. Sovyet dışişleri bakanı görüşmeler için Saraçoğlu'nu Moskova'ya davet eder.

Bu arada Almanya-Polonya (Lehistan) sınırındaki gerginlik de tehlikeli bir biçimde tırmanmaktadır. Almanya, Versay Antlaşmasında "serbest şehir" statüsü tanınan Danzig liman bölgesinin Almanya'ya iade edilmesini ve Doğu Prusya'ya karadan ulaşımın sağlanabilmesi için Polonya'nın 1919'da Almanya'dan aldığı topraklar içinden geçen bir koridorun kendisine verilmesini talep etmektedir. Almanya bu koridorda geniş bir karayolu ile çift hatlı bir demiryolu inşa etmeyi planlamaktadır.

** Mihver Devletleri: Avrupa'da başlangıçta Almanya ve İtalya'nın oluşturduğu cephe

Polonya'nın Alman taleplerini reddetmesiyle ilişkilerin gerilmesi üzerine, İngiliz Başbakanı Chamberlain 31 Mart 1939 da Avam Kamarası'nda yaptığı bir konuşmada saldırıya uğraması durumunda İngiltere'nin tüm olanaklarıyla Polonya'ya yardım edeceğini duyurur ve Polonya ile ikili anlaşmaları bulunan Fransa ve Sovyetler Birliği'ni de kendilerine katılmaya davet eder.

İngiltere'nin 1938 yılında Münih düzenlemesi ile Çekoslovakya'yı Hitler'e terk etmesi, Sovyet yöneticilerinde Batılıların Almanları Doğu Avrupa'ya, yani Sovyetler Birliği'ne yöneltmek istedikleri kuşkusu yaratmıştır.

Sovyetlerin işbirliği önerilerinin İngiltere ve Fransa tarafından sürekli reddedilmesi de bu kuşkuyu pekiştirir. Böylesine kritik bir ortamda, kendisine Doğu Avrupa'da bir güvenlik kuşağı oluşturma yollarını arayan Sovyetler, İngiltere ve Fransa yerine Almanya'ya yaklaşır.

Sovyetler, bir taraftan İngiliz ve Fransızlar diğer taraftan Türkiye ile görüşmelerini sürdürürken, 23 Ağustos 1939'da Moskova'da Almanya ile sürpriz bir Saldırmazlık Paktı imzalar.

Moskova'daki imza töreni

Londra'da Sovyet- Alman Paktını duyuran bir gazete satıcısı

23 Ağustos 1939 tarihli Alman-Sovyet Saldırmazlık Paktı

Alman-Sovyet Saldırmazlık Paktı Avrupa ve Asya'daki dengeleri bir anda değiştirir. Pakt, İngiltere'de şok etkisi yaratırken, Japonya'da hükümet düşer.

Almanya, Saldırmazlık Paktı sayesinde Sovyetler Birliği ile çatışmaya girmeksizin Avrupa'da göz diktiği topraklara kavuşma olanağını elde etmiştir.

Alman-Sovyet Saldırmazlık Paktının Moskova'da imzalanmasından bir gün sonra, 24 Ağustos 1939'da Almanya Danzig'i topraklarına kattığını ilan eder.

Polonya'nın işgali

Sıra Almanya'nın "Hayat Sahasına" (Lebensraum) giren Polonya'ya gelmiştir. Almanya'nın 1 Eylül 1939'da Polonya'ya girmesi II. Dünya Savaşının başlamasına yol açar.

3 Eylül 1939'da İngiltere ve Fransa Almanya'ya savaş ilan ederler. Böylece Avrupa'da yeni bir kitlesel savaş başlamış olur.

Alman orduları 26 gün içinde başkent Varşova dâhil olmak üzere Polonya'nın büyük bölümünü ele geçirir.

Almanya'nın bu başarısını gören Sovyetler Birliği ganimetten pay almak için 17 Eylül'de Polonya'ya girip, Almanya ile yaptığı saldırmazlık paktında kendisine vaat edilen toprakları işgale başlar.

Sovyetler, Birinci Dünya Savaşı sonunda kaybettiği Baltık topraklarını tekrar ele geçirmek için bu bölgeye de yönelip, Estonya, Letonya ve Litvanya'ya dikte ettiği karşılıklı yardım antlaşmaları ile bu ülkelerde üsler elde eder.

Avrupa'da bu gelişmeler yaşanırken, Başkan Roosevelt 6 Eylül'de Amerika Birleşik Devletleri'nin "tarafsızlığını" ilan eder.

Amerika'da 1937 tarihli Tarafsızlık Yasası savaşan taraflara silah satışını yasaklamasına rağmen, Amerikan endüstrisinin Avrupa Savaşı'ndan çıkar beklentileri arttığı için Başkan Roosevelt'in tarafsızlık açıklaması üzerine New York Menkul Kıymetler Borsası'nda hisse senetleri %7 oranında artış gösterir.

Alman-Sovyet Saldırmazlık Paktının Türk-Sovyet İlişkilerine etkisi

Sovyetler ile Almanya arasında imzalanan Saldırmazlık Paktı Türkiye'yi zor durumda bırakır. Beklenmedik bu gelişme Türk dış politikasının tüm hesaplarını altüst eder. Sovyetlerin, İngiltere ve Fransa ile sürdürdüğü görüşmeleri kesip Almanya ile Saldırmazlık Paktı imzalamasıyla Türk-Sovyet ittifakının gerçekleşmesi de oldukça zorlaşmıştır.

Bu durum karşısında ya Sovyetlerden ayrılarak İngiltere'ye yaklaşmak ya da zor da olsa İngiliz ve Sovyet dostluklarını bağdaştırmaya çalışmak gerekmektedir. İkinci yolu seçen Türkiye, İngiltere ve Fransa ile imzalamak üzere olduğu Üçlü İttifak Antlaşmasını Sovyetler Birliği'ne sunup, Sovyetlerin onayını ve katılımını sağlamak ister.

O aşamada Türk Hükümeti Üçlü İttifak ile bağlantılı olmasa da ona ters düşmeyen bir Türk-Sovyet ittifakı yapılmasından umudunu kesmemiştir. Sovyet Büyükelçisi ile Ankara'da yapılan görüşmelerin ışığında bir antlaşma önerisi hazırlanır. 9 Temmuz'da Moskova'ya iletilen bu öneriyle Karadeniz ve Boğazlar Bölgesi'nde savaşı doğurabilecek bir saldırı karşısında Türkiye ve Sovyetler'in fiili işbirliği yapması önerilir.

Türk-İngiliz-Fransız İttifakının savaşı Karadeniz kıyılarına sıçratmasından kaygılanan Sovyetler Birliği, Türkiye'nin önerdiği gibi karşılıklı bir yardım anlaşmasına yanaşmaz. Sovyetler, karşılıklı yardımlaşma ve ittifak anlaşması yerine, Montrö anlaşmasının Boğazlar ile ilgili düzenlemesinde değişiklik yapılması konusunda Türkiye'yi ikna etmeye çalışmaktadır.

Bu gelişmeler ışığında Sovyetler evvelce yaptıkları daveti tekrarlayarak, 15 Eylül'de Saraçoğlu'nu tekrar Moskova'ya davet ederler.

Davete olumlu yanıt veren Saraçoğlu, Karadeniz bölgesinde Türk-Sovyet karşılıklı yardımı öngören bir antlaşma tasarısını görüşmek üzere 22 Eylül'de Moskova'ya gitmek için beraberindeki heyetle Odesa'ya doğru yola çıkar.

EPİLOG

21 Ekim 1939: Çankaya Köşkü

Milli Şef, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin 1 Kasım'daki açılış oturumunda yapacağı konuşma metni üzerinde çalışmaktadır.

Ekim ayının sonuna yaklaşılan o günlerde, savaşın yol açtığı ekonomik sıkıntılar sayılmazsa, Ankara güzel bir sonbahar yaşamaktadır. Milli Şef, Tiran'dan Varşova'ya kadar Avrupa başkentlerinde yaşanan trajedileri düşünüp, ülkesi için iyimser duygular içindedir.

"Şükretmek mutluluğun sihirli anahtarıdır!"

Yaveri, Özel Kalem Müdürü Süreyya Bey'in (Anderiman) huzura kabul edilmek için izin istediğini bildirir. Süreyya Bey, bir gün önce hizmete açılan Ankara-Erzurum demiryolu anısına Posta İdaresi tarafından çıkarılan pulların TBMM postanesinden damgalı ilk gün hatıra zarfını Milli Şef'e takdim etmek için huzura çıkmıştır.

İnönü, ülkeyi demiryollarıyla bir baştan diğer başa örmenin en büyük ülküsü olduğunu söyleyip, kendisine sunulan armağan için Özel Kalem Müdürüne teşekkür eder. Erzurum demiryolu ile ülkenin doğusu ile batısı stratejik olarak da birbirine bağlanmış, böylece ülke savunması için önemli kazanım sağlanmıştır.

Milli Şef, Meclis'in açılış oturumunda yapacağı konuşma metni ile oyalanırken, aslında Moskova'dan bu sabah Ankara'ya dönen Dışişleri Bakanını beklemektedir. Saraçoğlu ile İstanbul'a vardığı andan itibaren çok sayıda telefon görüşmesi yapıp, bilgi almıştır. Ama yaşanan kritik süreci doğrudan Saraçoğlu'ndan dinlemek için sabırsızlanmaktadır.

Saraçoğlu tam zamanında gelir. Milli Şef, Dışişleri Bakanını alışılmış protokol kurallarını bir tarafa bırakıp, Köşk'ün kapısında dostça sarılarak karşılar.

Beklediğinin aksine Saraçoğlu yorgun değildir. Zinde ve formda gözükmektedir.

Milli Şef "Zorluklardan yılmayan bir adamsın! Moskova'daki çetin müzakereler sana yaramış, formda görünüyorsun!" diyerek iltifat eder.

Kısa bir hoşbeşten sonra, beklenen an gelir:

"Saraçoğlu, anlat bakalım Moskova'da neler oldu?"

Milli Şef'in bu sorusu "Söyle, tanrıça, Akhilleus'un öfkesini söyle" seslenişle başlayan Homeros'un İlyada'sını çağrıştırıyordu.

"Müzakere değil, adeta boğuşmaydı"

Böyle söyledi o, Milli Şef onu dikkatle dinledi.

Saraçoğlu, yaşanan süreci Ağustos ayı başında Sovyetlerin Ankara Büyükelçiliği aracılığıyla ilettiği davetten başlayarak anlatmaya başladı.

O anlattıkça, gelişmeler Milli Şef'in zihninde canlandı. "Son iki buçuk ay sanki bir asır kadar uzun geçti" diye düşündü.

Ankara-Erzurum demiryolu pullarının TBMM postanesinden damgalı ilk gün zarfı

Birinci Başlık

Kurtlar Sofrası

Kurtlar kışın yiyecek bulamayıp aç kaldıklarında daire şeklinde toplanıp birbirlerinin gözünün içine bakarlarmış. Gözünü kaçıranı saldırıp yerlermiş.

Kurtlar Sofrasındaki oyun bazıları için bir varoluş, bazıları için ise güç ve egemenliği pekiştirme sorunudur. Kaybeden yok olmaya mahkûmdur, galibin insaf ve merhametine sığınmanın hiçbir yararı olmaz. Zira, Kurtlar Sofrası avcının avını ele geçirmesi için kurulur!

İkinci Dünya Savaşı süresince Avrupa'da, Afrika'da ve Uzak Doğu'da pek çok Kurtlar Sofrası kurulmuş ve buralarda tezgâhlanan ölüm-kalım oyunları yemyeşil ovalarda, kurak çöllerde, havada ve karada, Atlantik ve Pasifik Okyanuslarının derin sularında acımasızca sahnelenmiştir.

Kurtlar Sofrasındaki oyun bir ekip oyunudur. Her ekibin bir "oyun kurucusu", bir "baş aktörü" bulunur. Ekipler, oyun kurucunun belirlediği stratejiyi gerçekleştirmek için vardır.

Antik Yunan Tragedya'larında olduğu gibi, bu aktörlerin kader çizgisi süreç boyunca bazen yükselip gönenir, bazen de baş aşağı yönelip acı ve yenilgilere bürünür. Yine Tragedya'da adet olduğu üzere, bu anlatıda da süreç boyunca yaşananları bizlere nakleden bir Anlatıcı (Narrator) olacaktır. Anlatıcı, zaman zaman sahnedeki aktörün bizzat kendisi, bazen de günümüzden geçmişe bakıp, olayları yorumlayan tarihin sesidir.

Sofra'nın aktörleri

1939 yılının ilkbaharında başlayan süreçte Türkiye üzerindeki beklentiler ve emeller için çeşitli başkentlerde farklı senaryolarla farklı Kurtlar Sofraları oluşturulmuştu. Moskova'daki süreç diğerlerine göre daha özeldi. Moskova'daki Kurtlar Sofrası'nda hiç kimsenin öngöremediği bir süreç yaşandı. Bu sürecin sonuçları sadece üzerinde yaşadığımız topraklarla sınırlı kalmadı, o kader yıllarında pek çok sahnede sergilenen çok sayıdaki oyunun gidişatını da etkiledi!

Ankara'daki sofranın aktörleri bellidir. İnönü'nün başkanlığındaki Türk ekibinin karşısında, zaman zaman farklı roller üstlenen ama

İnönü Saraçoğlu ile satranç oynarken

laytmotif'i hep "Savaşa ne zaman giriyorsunuz?" olan bir koroyu dillendiren İngiliz-Fransız ekibi ile Türkiye'yi savaş dışında tutmaya çabalayan Alman ekibi vardır. Rusların rolü ise zaman içinde büyük farklılıklar gösterecektir.

Türk ekibi

Türk tarafında Milli Şef İsmet İnönü'nün başkanlığında Başvekil (Başbakan) Dr. Refik Saydam, Hariciye Vekili (Dışişleri Bakanı) Şükrü Saraçoğlu ve Hariciye Vekâleti Kâtibi Umumisi (Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreteri) Numan Menemencioğlu ile Genel Sekreter yardımcısı Cevat Açıkalın[9] yer alıyordu.

Savaşın giderek yaklaşmakta olduğu o kritik günlerde Milli Şef'ten başbakanlık teklifi alan Dr. Refik Saydam, bu teklifi "Paşam, ben bu milleti yeniden harbe sokamam. Başbakanlık görevini ancak harbe girmemek şartı ile kabul edebilirim" sözleri ile cevaplamış, İnönü'nün bu konuda güvence vermesi üzerine başbakanlık görevini kabul etmişti.[10]

Dış politikanın tek belirleyicisi Milli Şef İsmet İnönü'dür. İnönü, Dışişleri Bakanı Saraçoğlu ve bakanlığın en etkin kişisi Menemencioğlu ile yakın temas halindedir.[11] Bu üçlü Türk dış politikasını savaş boyunca usta bir satranç oyununa dönüştürecektir. Savaşın ilerleyen yıllarında Saraçoğlu Başbakan, Menemencioğlu ise Dışişleri Bakanıdır.

O dönem Türk dış politikasının kendine özgü bir dönemidir. Geleneksel olarak dar bir kadro tarafından yürütülen dış politika konusunda duyarlılıklar artmış, bu alan İnönü'nün sıkı denetimine girmiştir. Dışişleri Bakanlığının tüm yazışmaları anında İnönü'ye iletiliyor ve onun verdiği direktifler doğrultusunda tutum alınıyordu. İnönü, devlet geleneğine bağlılığı gereği elbette son kararı vermeden, başta Dışişleri Bakanı Saraçoğlu ve daha genel sekreterliği sırasında fiilen bakanlığı idare ettiği söylenen Numan Menemencioğlu olmak üzere çeşitli uzmanlara danışıyordu.[12] Ama İkinci Dünya Savaşı sırasında dış politikanın belirlenmesinde ve yürütülmesinde son söz İnönü'ye aitti.

Alman istihbaratına göre İsmet İnönü, Şükrü Saraçoğlu, Numan Menemencioğlu, Tevfik Rüştü Aras İngiliz taraftarıydılar. Almanlar Refik Saydam, Hüsrev Gerede ve Ali Haydar Akay'ı ise kendilerine daha yakın buluyorlardı.[13] İngilizler ise Türk ordusunun başındaki Mareşal Fevzi Çakmak'ın fazla Alman yanlısı olmasından şikayetçiydi.

Yabancı ülkelerdeki Büyükelçilik (Sefaret) görevi Cumhuriyet döneminde bir anlamda sürgün yeri olarak algılanmış ve uygulanmıştır.

Atatürk'ün yakın dostu Fethi Okyar üç ay süren kısa başbakanlık görevinden 2 Mart 1925'de istifa etmesinden birkaç gün sonra Paris'e büyükelçi olarak atanarak Türkiye'den uzaklaştırılmıştı. Fethi Okyar 1929 yılı Ağustos ayında tatilini geçirmek üzere Türkiye'ye döndüğünde Atatürk ona yeni bir parti kurup başına geçmesini önermiş, böylece Fethi Bey'in Serbest Cumhuriyet Partisi serüveni başlamıştı. 1930 yılının

Ekim ayında yapılan belediye seçimleri Atatürk ile Fethi Bey'in arasının açılmasına yol açınca, Fethi Bey 17 Kasım 1930'da Serbest Cumhuriyet Fırkası'nı feshedip yurtdışına gitti. 31 Mart 1934'de Londra'ya büyükelçi olarak atandı.

Atatürk döneminin ünlü hatibi Hamdullah Suphi Tanrıöver'in başında bulunduğu Türk Ocakları'nın 1930 yılında yapılan belediye seçimlerinde Serbest Cumhuriyet Fırkası ile işbirliği yaptığı iddialarının rol oynadığı tasfiye sürecinde 12.6.1931 günlü olağanüstü kurultayda Türk Ocaklarının Cumhuriyet Halk Fırkası ile birleştirilmesine karar verilmiş, aynı gün Hamdullah Suphi Bükreş'e büyükelçi olarak atanarak Türkiye'den uzaklaştırılmıştı.[14]Hamdullah Suphi, İkinci Dünya Savaşı boyunca Rus, Alman ve İngiliz çıkarlarının birbiriyle çeliştiği "topun ağzındaki" Romanya'da 1944 yılı aralık ayına kadar görev yaparak, erişilmesi güç bir rekora imza atacaktı.

"Tanrıöver büyük bir hatip idi, modern Türkiye'nin meydana getirdiği belki en büyük hatiplerden biri. Canlı, renkli, envai türlü teşbihlerle* dolu son derece edebi bir lisan kullanırdı. Yalnız konuşması değil, Bakanlığa gönderdiği şifreli telgraflar da bu şiveden idi. Bunun bazı mahzurları vardı. Telgraf masrafını bir hayli kabartıyordu, raporları şifrelemek de bir hayli vakit alıyordu."[15]

Muhaliflerin yurtdışı görevlerle ülkeden uzaklaştırılması uygulaması Milli Şef döneminde de sürdü.

Atatürk döneminin gözde Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras İkinci Dünya Savaşı süresince Londra Büyükelçisidir.[16] Tevfik Rüştü Aras, İnönü'nün başbakanlıktan ayrılmasından sonra İnönü karşıtı cephede yer almış, İnönü'yü Türkiye'den uzaklaştırıp politik yaşantısına son vermek için İnönü'ye Washington Büyükelçiliğini önermişti. Aras, Atatürk'ün ölümünden sonra gözden düşenler listesinde yerini almıştı. İnönü cumhurbaşkanı olunca Londra Büyükelçimiz Fethi Okyar'a Türkiye'de siyasetin kapıları açılırken, ondan boşalan Londra Büyükelçiliği'ne Tevfik Rüştü Aras atandı. Böylece "sürgündeki" Fethi Okyar ülkeye dönüyor, Tevfik Rüştü Aras ise onun yerine Lonra'ya büyükelçi olarak atanıp, "sürgüne" gönderiliyordu!

Tevfik Rüştü Aras'ın İkinci Dünya Savaşı sürecinde İnönü'nün izlediği dış politikaya sıcak bakmadığı Türk-İngiliz-Fransız İttifakı'na yaklaşımından açıkça anlaşılıyor! Türk-İngiliz-Fransız İttifakı'nın imzalanmasının büyük bir yanılgı olduğunu iddia eden Aras, Türkiye'nin savaş süresince "tarafsız" kalmasının mümkün olduğunu, tarafsızlığını sürdürmesi halinde Balkanlar'da büyük ekonomik ve siyasi bir güç olarak ayakta kalacağını ileri sürmüştür.[17]

Avrupa'nın diğer önemli başkenti Berlin'e de savaşın ilk günlerinde Atatürk'ün yakın silah arkadaşı Hüsrev Gerede Büyükelçi olarak atanmıştır.[18]

---

* Teşbih: benzetme

Gerede, savaş boyunca Alman yanlısı bir tutum takınacaktır. Özellikle Almanya'nın Rusya'ya saldırısından sonra savaşı Almanya'nın kazanacağına, Sovyetlerin yenileceği için Kafkaslarda Türklerin önemli bir rol oynayacağına inanıp, bu yönde girişimlerde bulunmuştur. Rusya'daki Türkler hakkında Berlin'den Ankara'da Hariciye Bakanlığına gönderdiği 16 Temmuz 1941 tarihli yazısındaki beyanları, Gerede'nin Berlin Büyükelçiliğindeki tutumu hakkında yeterli bilgi verecektir:

"...Kızılordunun Alman orduları tarafından artık belini doğrultamayacak derecede mağlup edilmesiyle Sovyet Rusya'nın istikbalde alacağı şekil ile içinde yaşayan milletlerin istikbali meselelerinin düşünülmesi zamanı geldiği tabiidir...

Yalınız Kara Deniz ve Kafkasya'da hemhudut olduğumuz ve ne renge girerse girsin coğrafi vaziyetin icabatı olarak kuvvetleşdikçe Türkiyenin zararına Boğazlar aleyhine bir siyaset takip edeceği tabii olan Rusyada yaşayan milyonlarca ırkdaşımızın asırlarca ele geçmeyecek olan bu mesut tarihi fırsattan bilistifade istiklallerine kavuşmaları, Kafkasyalıların bir Etat Tampon teşkil eylemeleri Türkiyemizin hal ve istiklali namına şüphesiz ki son derece şayanı arzudur. Bu duygu iledir ki İran ve Japonyada olduğu gibi Almanyaya geldiğimden beri buradaki Rusyalı türklerin faaliyeti siyasilerini alaka ve sempati ile takip ettim...."[19]

1934- 1943 yılları arasında Roma Büyükelçiliği görevini yürüten Hüseyin Ragıp Baydur ise Cumhuriyetin ilk Milli Eğitim Bakanlarından Raşit Galip'in kardeşidir. Mussolini'nin damadı ve İtalya Dışişleri Bakanı olan Kont Ciano'nun büyükelçimiz hakkındaki değerlendirmeler ilgi çekicidir: "Büyükelçi, kendisiyle şu ana kadar çok az iştigal ettiğim garip biri. Beş yıl boyunca kendisini on kereden fazla görmedim ve bu görüşmelerin ana konusu kendisinin romatizma tedavisi oldu." [20]

Atatürk döneminin değişmez Belgrat Büyükelçisi Ali Haydar Aktay 1939 yılının ağustos ayında Moskova Büyükelçiliğine atanmıştır. Belgrat elçiliği döneminde Yugoslav Kralı Aleksandır'ın Türkiye'ye gelmesi, Türk-Yugoslav Dostluk ve Saldırmazlık Paktının imzalanması gibi önemli başarılara imza atan Aktay'ın Moskova'da göreve başlamasından iki hafta sonra İkinci Dünya savaşı patlak verir. Aktay, göreve başladıktan bir ay sonra da Moskova'da Saraçoğlu başkanlığındaki Türk heyetini ağırlar. Büyükelçilikte görevli Zeki H. Karabuda, heyete refakatle görevlendirilir.[21]

Dışişleri ekibin en talihsiz kişisi kuşkusuz ki Yakup Kadri Karaosmanoğlu'dur. Tiran'da büyükelçi olduğu sırada 1939 yılında Arnavutluk'un İtalyanlar tarafından işgal edilmesi üzerine Çekoslovakya'ya büyükelçi olarak atanmış, Almanya Prag'ı işgal edince yeniden görevsiz kalmıştır. Daha sonra atandığı Lahey'de de aynı akıbete uğrayacaktır. 1940 baharında Hollanda'nın Almanya tarafından işgali sonrası Yakup Kadri Ankara'ya dönmek zorunda kalır.[22]

Sovyet ekibi

Sovyetler Birliği ekibi, en azından elinizdeki kitapta anlatılan süreçte Kurtlar Sofrasının en güçlü ekibiydi. Sovyet ekibi, Halk Şuraları Hükümet Komiseri (Başbakan) olan, bir süre sonra Hariciye Komiseri (Dışişleri Bakanı) görevini de üstlenen Molotov başkanlığında, Hariciye Komiser Muavini Potemkin ve Ankara'daki Sovyetler Büyükelçisi Aleksey Vasilyeviç Terentyev[23] ile Sovyetlerin Ankara Maslahatgüzarı** Olga Nikitnikova'dan oluşuyordu.

Molotov, başladığı günden sona erdiği tarihe kadar İkinci Dünya Savaşına yön veren önemli kişilerden birisidir. Belki de en önemlisi! Sovyetlerin Türkiye ile olan ilişkilerini de o yönlendiriyordu.

Savaş süresince inişli çıkışlı bir gelişim gösteren Türk-Sovyet ilişkilerinde Savunma Komiseri (Savunma Bakanı) Mareşal Voroşilov'un perde gerisindeki rolünü de unutmamak gerekir. Mareşal Voroşilov Cumhuriyetin onuncu yılı kutlamalarına Sovyet heyetinin başkanı sıfatıyla katılmıştı. Atatürk ve İnönü'ye büyük sevgi ve saygı besliyordu.

Savunma Komiserliği yanında Merkez Komitesi Politbüro üyesi olması Voroşilov'un Moskova'daki gücünü arttırıyordu. Voroşilov'un Türk Ordusu ve komutanlarıyla ilişkileri hep olumlu olmuştu.[24]

Saraçoğlu, Moskova görüşmeleri sırasında Voroşilov'a bir nezaket ziyareti yaptı. Saraçoğlu'nun bu ziyaret sırasındaki sözleri Molotov tarafından farklı yorumlanacak ve Saraçoğlu'nun başını ağrıtacaktır.[25]

İngiliz-Fransız ekibi

Masanın diğer yanında İngiliz ve Fransız ortak ekibi yer almıştı. Ekip başları olan İngiliz Başbakanı Chamberlain ve Fransız Dışişleri Bakanı George Bonnet'nin eş başkanlığında Ankara'daki İngiliz Büyükelçisi Hugh Knatchbull-Hugessen[26] ve Fransız Büyükelçisi René Massigli[27] ile oyuna katılıyorlardı. Sessiz ve gösterişsiz tavırlarına karşın, kısa sürede oyun belirleyici bir rol üstlendiler.

Alman ekibi

Diğer bir güçlü ekip Alman ekibiydi. Ekip olarak nitelendirilmesi yanıltıcı olmamalı. Aslında, tek kişilik bir ekip söz konusudur! Ekip, Hitler Almanya'sının Ankara Büyükelçisi von Papen'den oluşuyordu. Bir anlamda Berlin'in Ankara politikasının belirleyicisi de von Papen'dir.

Papen, zengin bir ailenin kızı olan eşinin Saar Bölgesinde Wallerfangen'deki muhteşem malikânesinde emekli yaşantısını sürdürürken Dışişleri Bakanı Ribbentrop'un ısrarlı önerileri üzerine Ankara'daki görevi kabul etmişti.

Von Papen Ankara'daki meslektaşları arasında kısa sürede seçkin bir yer edindi. Kızlarının savaş süresince bir özveri göstergesi olarak yamalı

** Maslahatgüzar: İşgüder (Charge d'affairs)

çoraplarla gezmelerine karşın, Büyükelçi ve eşi son derece şık giyiniyor, verdikleri davetlerin görkemi Ankara'daki dışişleri sosyetesini etkiliyordu.[28]

"İnce, uzunca boyu, iyi taranmış kır saçları, klasik giyimi ve muntazam bağlanmış kıravatı ile von Papen eski okul diplomatlarını andırıyordu."[29]

Von Papen, Almanya Çekoslovakya'yı topraklarına kattıktan sonra Ankara'daki Çek Büyükelçilik binasını konut olarak kullanmaya başlamıştı. Resmi davetlerini üzerinde gamalı haçlı bayrağın dalgalandığı Atatürk Bulvarı'ndaki Büyükelçilik binasında veriyor, özel davetlerini ise konut olarak kullandığı eski Çek Büyükelçiliğinin görkemli bahçesinde düzenliyordu.

Tarabya'daki yazlık Alman Büyükelçilik Köşkü de zaman zaman bu görkemli davetlere ev sahipliği yapıyordu.

Faşist İtalya'nın saldırgan tutumu Kurtlar Sofrasının başlıca konuları arasında olmakla beraber, Mussolini ve İtalyan Dışişleri Bakanı Kont Ciano sofrada doğrudan yer almamıştır. Onların Ankara'daki sözcülüğünü von Papen üstlenmiş gibidir.

Yardımcı aktörler

Romen Kralı II. Carol ve Dışişleri Bakanı Grigore Gafencu[30], Polonya Cumhurbaşkanı İgnacy Mosicky ve sabık Arnavutluk Kralı Zogo zaman zaman sahnede yerlerini alsalar da onlar birer aktör olmaktan çok, gerçek aktörlerin Kurtlar Sofrasındaki rolünü pekiştiren figüran durumundadır.

Voroşilov Cumhuriyetin Onuncu Yıl Törenlerinde İnönü ile

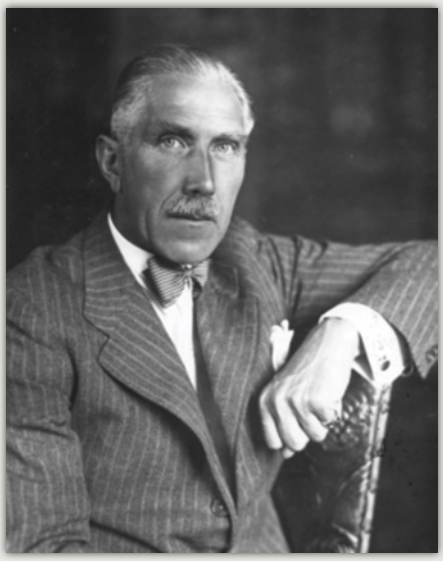

von Papen

İkinci Başlık

Sürprizlerle dolu Nisan ayı

1939 yılının Nisan ayı, ilkbaharın bir günü bir diğerini tutmayan değişken havası gibi ulusal ve uluslararası politikada da bir günün diğer güne benzemediği bir ortamda başladı.

1 Nisan 1939: İspanya iç savaşı General Franco'nun zaferiyle sonuçlanıyor

1939 Nisan'ın başında İspanya'da üç yıldır süren kanlı iç savaş bitmiş, Cumhuriyetçiler ezilmiş, savaşı General Franco ("El Caudillo") önderliğindeki kraliyet yanlıları kazanmıştı.

Ankara, İspanya'daki gelişmeleri yakından izliyordu. Şubat ayında savaşın Franko'nun zaferiyle sonuçlanacağı anlaşılmıştı. Fransa ve İngiltere gibi Türkiye de Şubat ayında Franko rejimini resmen tanımıştı.[31]

3 Nisan 1939 TBMM: İnönü yeniden Cumhurbaşkanı seçiliyor

Ankara, Nisan ayını önemli bir iç politika olayı ile karşıladı. İnönü TBMM'nin 3 Nisan pazartesi günkü oturumunda yeniden Cumhurbaşkanı seçildi.

4 Nisan 1939 Çankaya Köşkü: Tahran'daki düğün hazırlığı

İnönü Ailesi, İsmet Paşa'nın Cumhurbaşkanı seçilmesinden ancak birkaç ay sonra uzun süredir oturdukları Pembe Köşk'ü terk edip, Cumhurbaşkanlığı Köşkü olan Çankaya Köşkü'ne taşınmıştı.

Köşkün ikinci katı konut olarak kullanılıyordu. Kat birbirinden iki büyük salonla ayrılmış iki kanattan oluşuyordu. Kanatların birinde Atatürk'ün yatak odası, banyo ve hizmet odaları vardı. Bu bölümü İsmet Paşa ve Mevhibe Hanım kullanıyordu. Bu bölümde ayrıca büyük bir çalışma salonu ve kütüphane vardı.

Evvelce Afet Hanım'ın kullandığı diğer kanattaki banyolu büyük oda İsmet Paşa'nın annesine tahsis edilmişti. Bu bölümde bir koridor üzerinde

SALI 4 NİSAN 1939

İDARE YERİ

YENİ SABAH

GÜNDELİK SİYASİ HALK GAZETESİ

ABONE ŞARTLARI

HER YERDE 3 KURUŞ

İnönü Yeniden Cümhurreisliğine Seçildi

Millî Şefimiz İsmet İnönü

MİLLÎ ŞEFİMİZİN YEMİNLERİ:

"Reisicümhur sıfatiyle Cümhuriyetin kanunlarına ve Hâkimiyeti Milliye esaslarına riayet ve bunları müdafaa, Türk milletinin saadetine hazıkane ve bütün kuvvetimle sarfı mesai, Türk devletine tevcih edilecek her tehlikeyi kemali şiddetle men, Türkiyenin şan ve şerefini vikaye ve âlâya deruhte ettiğim vazifenin icabatına hasrı nefs etmekten ayrılmıyacağıma namusum üzerine söz veririm,,

Yeni Sabah, 4 Nisan 1939

İnönü Ailesi

birkaç yatak odası ile küçük bir kütüphane vardı. Kütüphane çocukların çalışma odasına dönüştürülmüş, yatak odaları Ömer ve Erdal ile ailenin küçük kızı Özden ve bakıcısı Matmazel Vuillaume'ye tahsis edilmişti.[32] Her iki kanat arasındaki salonların biri yemek salonu, diğeri de misafir kabul salonu olarak kullanılıyordu.

Cumhurbaşkanlığı seçimini izleyen 4 Nisan Salı günü Mevhibe Hanım yemek salonundaki masanın üzerini dolduran gazetelerde cumhurbaşkanlığı seçimi ile ilgili haberleri okuyordu. Gözleri okumakta olduğu gazetenin "Bahtınız" (Horoskop) köşesine kaydı. "Zekâyı yöneten gezegen Merkür, Boğa burcuna geçiyor. İletişime dikkat: Mesafeli olduğumuz kimselere karşı daha temkinli olabilir, farklı davranabiliriz. Ketum* yanımız ise her zamankinden daha ağır basacak. Sohbet etmekten adeta kaçacağız."

Hanımefendi içinden "Fala pek inanmam, ama galiba doğru yazıyor!" diye geçirdi. İsmet Paşa son günlerde giderek daha fazla suskunluğa bürünmüştü. Evvelce neşeyle yenen akşam yemeklerine bir süredir tam bir sessizlik egemendi. Paşanın eşine, çocuklarına şefkatle bakan gözlerinde adeta bir hüzün vardı. Kendileriyle konuşurken de sanki aklı başka yerlerdeydi. Bu durum o denli belirgin hale gelmişti ki, annesi Cevriye Hanım oğlunu sık sık "Hep düşünüyorsun oğlum, üzme kendini bu kadar" diye uyarmak ihtiyacı duyuyordu.[33]

Mevhibe Hanım, "sohbet etmekten adeta kaçacağız" kehaneti doğru çıkacak olursa, halimiz ne olur diye düşündü.

Beklenenin aksine, o akşamki yemek oldukça neşeli geçti. Paşa birbirinden ilginç konulara değinip, hiç susmadı. Adeta "ağzından bal damlıyordu!"

Yemek sonrası oturma salonuna geçildiğinde konu İran veliahdı Prens Rıza'nın (ileride Şah Rıza Pehlevi) Mısır Kralı Faruk'un kız kardeşi Fevziye (Fawzia) ile Tahran'daki evlenme töreni hazırlıklarına geldi. Mart ayında Kahire'de yapılan nişan töreninden sonra düğün hazırlıkları Tahran'da tüm ihtişamıyla sürüyordu.

Tahran'da yapılacak düğünde Türkiye'yi Dışişleri Bakanı Saraçoğlu başkanlığında yaklaşık 500 kişilik bir heyet temsil edecekti.

Genç evlilere ülkemizin armağanı olarak 13 parçadan oluşan bir tuvalet takımı hazırlanmıştı. Altından yapılmış, pırlantalarla işlenmiş bu tuvalet takımının her parçasının üzerinde genç evlilerin inisiyali yer alıyordu.

İsmet Paşa, Mevhibe Hanım'ın görüşünü almak istedi: "Uygun mudur Hanımefendi?" diye sordu. Olumlu yanıt alınca sözü konunun siyasi boyutuna getirdi. "Mısır ve İran tahtları arasında kurulacak bu akrabalık bağı İran-Mısır yakınlaşmasına yol açacağı için Ortadoğuda yeni bir güç dengesi oluşacaktır!"

Mevhibe Hanım batı basınında Prensesin birbirinden güzel resimlerinin yer aldığını, Prenses Fevziye'den "Asya Venüsü" diye söz edildiğini

* Ketum: sır saklamasını bilen, sıkı ağızlı

Kahire'deki nişan töreninde Kral Faruk genç nişanlılarla

anlattı. Basın, Kahire'deki nişan törenini savaş haberlerinden sıkılmış batı kamuoyu için adeta Binbir Gece Masalına dönüştürmüştü.

Mevhibe Hanım kendine özgü ses tonu ile kelimelerin üzerine basa basa anlatıyordu. Prenses Fevziye'nin babası Kral Fuad, beş çocuğuna da F harfi ile başlayan isimler koymuş. Babasının ölümünde henüz 16 yaşındayken Mısır tahtına oturan Kral Faruk da bu aile geleneğini sürdürmüş.

Tahta çıktıktan bir yıl sonra annesi Nazlı'nın telkinleriyle Temyiz Mahkemesi Reisi Yusuf Zülfikâr Paşa'nın kızı Safinaz Hanım'la evlenen Faruk, eşinin ismini Feride olarak değiştirtmiş. Eşi Feride'den olan 3 kızına da Ferial, Fevziye ve Fadia adlarını koymuş.[34]

Paşa, Mevhibe Hanım'ın anlattıklarını ilgiyle dinliyordu. Gözleri eski günlerdeki gibi sevgiyle ışıldadı: "Hanımefendi, neler biliyorsunuz! Sanırım, bizim Hariciyede dahi bu kadar mufassal malumat** yoktur!"

Türk heyeti Tahran'a hareket hazırlığını sürdürürken İtalya'nın Arnavutluk'u işgali heyette değişikliğe yol açtı. Dışişleri Bakanı Saraçoğlu'nun yerine heyete Gümrük ve İnhisarlar Bakanı Ali Rana Tarhan'ın başkanlık etmesi kararlaştırıldı.[35]

Ankara 4 Nisan 1939: Çankaya Köşkü: Kazım Karabekir'in demeci

Milli Şef'in uykusu kaçmıştı. Bir o tarafa bir bu tarafa dönüyor, bir türlü uykuya dalamıyordu. Yataktan usulca kalktı, yatak odasına bitişik çalışma odasına geçti. Geceleri uykusuz geçirmesi annesi gibi eşini de huzursuz ediyordu. Odanın kapısını sessizce kapatıp, çalışma masasının başına geçti. Evdekileri uyandırmamak için masa lambasını yakmakla yetindi.

Gazetelere göz atmaya koyuldu. Tekrar cumhurbaşkanı seçilmesine ilişkin haberler ağırlıktaydı.

Kazım Karabekir'in Tan Gazetesine verdiği beyanat da gazetelerde geniş yer bulmuştu. Karabekir, Atatürk döneminde uzun yıllar siyasetten uzak tutulduğundan yakınıp, Atatürk dönemini ağır sözlerle eleştiriyordu.

Atatürk'ten sık sık "Reiskâr" diye söz eden Karabekir "Matbuatın yakın vakte kadar çok defa sırf Reiskârı memnun etmek gayretini güttüğünü söylemeye mecburuz ve sırf bu gayretle hâdisatı ve birçok tarihî vekâyii inkâr edecek kadar ileri de gitmiştir" diyerek, basının o dönemde kendisine karşı kayıtsızlığından yakınıyordu.

Meclisin açıldığı gün Tan Gazetesinde Kazım Karabekir'in demecinin yayınlanmış olması Milli Şef'in canını sıkmıştı. Geçmişe sünger çekme anlayışının en doğal sonucu olan Atatürk dönemini eleştirip, karalamama koşuluna Karabekir'in titizlikle uyması beklenirdi.[36]

Karabekir'in dolaylı ve dolaysız bir biçimde bizzat Atatürk'ü ve Atatürk dönemini hedef alan suçlayıcı sözleri toplumda büyük tepkiyle karşılanmıştı.

** Mufassal Malumat: Ayrıntılı bilgi

Cumhuriyet

En Büyük Kaybımız

FOTO MAGAZİN

İhdas edilen Vekâletler

Başvekil dün matbuat mümessillerine izahat verdi

Memlekette nefret !

General Kâzım Karabekirin mahud beyanatı yurdda çok derin bir asabiyet uyandırdı

Kral Gazi, bir otomobil kazasına kurban gitti

İtalya, Arnavudluğu işgal altına almağa hazırlanıyor

Brendizi'de 20 bin İtalyan askeri vapura bindirilmek üzere hazırlandı

Cumhuriyet, 5 Nisan 1939

Milli Şef, yaşanan gelişmeleri zihninden geçirirken, derin düşüncelere daldı. Atatürk'ün ölümünden kısa süre sonra 16 Aralık'ta olağanüstü toplanan Cumhuriyet Halk Partisi Kurultayında Ulu Önder Ebedi Şef ilan edilmişti. İki gün sonra, İnönü 18 Aralık'ta Kazım Karabekir'i Çankaya Köşkünde kabul edip görüştü. Bu görüşme üzerine 22 Aralık 1938 tarihli namzetlik kararı ile Kazım Karabekir'i milletvekilli seçtirdi. Aynı kararla Hüseyin Cahit Yalçın, Fethi Okyar ve Hasan Rıza Soyak da milletvekili seçildiler.[37]

İnönü, Cumhurbaşkanlığı seçiminden bir süre önce, 3 Mart'ta Rauf Orbay'ı kabul edip kendisine milletvekilliği önermişti. Bir gün sonra, Dolmabahçe Sarayı'nda verdiği davete İstanbul'da görev yapan sivil ve askeri erkânın yanı sıra, içlerinde kendileriyle hala uzlaşmaya varılamamış muhaliflerin de bulunduğu 1700 kişi katılmıştı.[38] İnönü bu toplantıda "İçişlerinde yeni bir politika lüzumludur. Bu politika, gerginlikleri ciddi olarak giderme veya yumuşatma istikametinde olacaktır." diyerek, geçmişe sünger çekme politikasını kamuoyuna açıklamıştı.[39]

"Anlaşılan, Kazım Paşa'nın küslüğü hala geçmemiş! Umarım sorun çıkarmaya devam edip, beni pişman etmez!" diye düşündü.[40] Günlüklerine not düşmeyi de ihmal etmedi: "Serbest olur olmaz geniş neşriyata başladı. ...Samimiyet ve gurur arasındadır. Karabekir, Meclisten ve neşriyatın efkârı umumiyedeki*** fena intibaından biraz inkisara uğradı. Fakat iddiasında musirdir" [41]

5 Nisan 1939: Çankaya Köşkü

Milli Şef o geceyi de uykusuz geçirmiştir. Giderek yaklaşan savaş tehlikesi O'nu huzursuz ediyor, duyduğu endişelerden dolayı geceleri uykusu kaçıyordu.

5 Nisan tarihli gazeteler İtalya'nın Arnavutluk'a müdahaleye hazırlandığına ilişkin haberlerle doluydu. Üç yıl önce İtalya'nın Habeşistan'a mı yoksa Türkiye'ye mi saldıracağının tartışıldığı 1935 yılının ekim ayı başındaki o karanlık dönemi anımsadı. Daha sonra İtalya'nın Türkiye yerine Habeşistan'a saldırma kararının az bir farkla alındığı ortaya çıkmıştı.

Şu sıralarda da İtalya'nın Türkiye'ye karşı düşmanca duygular beslediğinden hiç kuşkusu yoktu! Ege kıyılarımızın karşısındaki adalarda yapılan aşırı askeri yığınak bunun açık göstergesiydi. Bir süredir Türkçe yayınlara başlayan Bali Radyosu da Türkiye karşıtı propagandaya ağırlık vermişti.

İtalya'nın güçlü denizgücü Regia Marina ilk planda Arnavutluk'u hedef alacak olsa da daha sonra Balkanlar üzerinden Yunanistan ve Türkiye'ye yönelik bir saldırı beklenmeliydi.

*** Efkârı umumiye: kamuoyu; inkisar: hayal kırıklığı; musir: ısrarlı, direnen.

Arnavutluk Bir İtalyan İstilâsı Arefesinde mi?

İtalyanın, Himaye İçin Arnavutluğa Asker Çıkaracağı Bildiriliyor

Arnavutluk Mukavemete Karar Verdi

Londra: 4 (A. A.) — Royterin diplomatik muhabiri, İtalyanın arnavutluğu işgal etmek niyeti hakkındaki şayiaların, resmî mahfillerin tekziblerine rağmen teeyyüd eder vaziyette olduğunu bildirmektedir.

Sanıldığına göre, İtalyan askerleri, hemen derhal Arnavutluğa gönderilmek üzeredir. Ve hattâ Brindisi mıntakasında 20 bin kadar asker şimdiden tahşid edilmiş bulunmaktadır.

İtalya, Arnavutluğu kral Zogonun muvafakatı ile işgal edecek ve Arnavudluğu himayesi altına alacaktır.

PARİSTEN VERİLEN MALÛMAT

Paris: 4 (A. A.) — Havas Ajansı bildiriyor:

Parise muhtelif kaynaklardan gelen haberler, İtalyanın, yakında Arnavudluğa İtalyan askeri göndermek niyetinden Arnavudluğu haberdar ettiğini teyid eylemektedir.

Kral Zogo Arnavut askerlerini teftişte

İtalyan kıtaları, Valona'dan karaya çıkarılacaktır.

İtalya, bu hareketini, 1927 İtalya - Arnavudluk anlaşmasının, Arnavudluğa karşı bir yabancı tehlike takdirinde bu memlekete İtalyanın askerî yardımda bulunacağı hakkındaki maddesine dayanarak yapacaktır.

(Sonu 3 üncü sayfada)

Yeni Sabah, 5 Nisan 1939

Gece neredeyse sabaha dönüşmek üzereydi. Uykusu kaçtığı için yatak odasına geçmemiş, çalışma salonundaki kanepeye uzanmış günlük gazeteleri okuyordu. Önündeki gazetedeki bir haberi önce önemsemeden okuyup geçmiş, sonrasında gözlerinin diğer gazetelerde de aynı haberi araştırdığını fark etmişti.

Aklı İspanya'da Franco kuvvetleri yanında çarpışan İtalyan askerleriyle ilgili gelişmelere takılmıştı. İspanya'da savaş bittiğine göre bu askerlerin ülkelerine dönmesi bekleniyordu. "Cephede çarpışıp savaş deneyimi kazanmış böyle bir gücün İtalya'ya dönüp Mussolini'nin emrine girmesi dünyayı rahatlatır mı, yoksa aksi mi olur?" diye düşündü.

Endişeleri arttı, huzuru iyice kaçtı.

İngiltere'nin Süveyş Kanalı ve Cebelitarık'ı kontrol etmesi, dış ticaretini büyük ölçüde deniz yoluyla sağlayan İtalya için büyük engel oluşturuyordu. Habeşistan üzerindeki egemenliği de İtalya'nın Süveyş Kanalı'nı serbestçe kullanmasını gerektiriyordu. Bu nedenle İtalya Kanal yönetiminde yer almak istemiş ve yönetimin Kanal'ı kullanan ülkelerin kotalarına göre yeniden düzenlenmesini önermişti. Bu öneriye en büyük tepkinin İngiltere'den değil, Fransa'dan gelmesi hiç de şaşırtıcı olmamıştı.[42]

İngiliz donanmasının Akdeniz'deki üstünlüğü tartışma götürmezdi. İtalyan donanmasının Akdeniz'deki İngiliz-Fransız deniz kuvvetleri karşısında büyük bir şansı olamazdı. İskenderiye'deki İngiliz deniz üssü ve Malta'daki İngiliz egemenliği sayesinde oldukça iyi korunan Süveyş Kanalı yerine Cebelitarık'a yönelecek bir İtalyan saldırısı, ancak İspanyol egemenliğindeki Balear Adalarından desteklenecek bir hava harekâtı ile başarıya ulaşabilirdi. İtalya, İspanyol İç Savaşında Franco güçlerini aktif olarak desteklemişti. İspanya'daki İtalyan kuvvetlerinin geri çekilmesi İngiltere açısından bu nedenle önemliydi.

İsmet Paşa'nın düşünceleri geçmiş yıllara kaydı. Yeni bir sigara yakmamak için kendisini zorladığını fark etti. Bir sigaranın çok da zararı olmaz diye düşünüp, kendisine gereksiz yere eziyet etmekten vaz geçti. Sigarasının dumanını özlemle içine çekip, açık pencereden dışarı üfledi.

İtalya, Habeşistan politikası sebebiyle kendisine yaptırımlar uygulayan Milletler Cemiyeti'nden 1937 yılında ayrılmış ve aynı yıl Almanya ve Japonya arasında bir yıl önce kurulmuş bulunan Anti-Komintern Pakt'a katılmıştı.

Lozan'da Boğazların uluslararası bir komisyon tarafından yönetilmesini kabul eden Türkiye, ortaya çıkan gelişmeler nedeniyle ulusal güvenliği için son derece önemli Boğazlar politikasının yeniden gözden geçirilmesi için ilgili ülkelere nota vermişti.[43] İtalya konuya olumlu yaklaşmış ve sorunun ele alınmasına hazır olduğunu bildirmişti.

Boğazların geleceği konusunda Montrö konferansının toplanması için hazırlık yapıldığı dönemde, Roma Büyükelçimiz ile Mussolini arasında 12 Mayıs 1936'da bir görüşme yapıldı. Mussolini, Boğazların yeni statüsünün görüşülmesine karşı olmadığını, ancak Habeşistan'ın işgali

dolayısıyla ülkesine karşı uygulanan zorlama tedbirlerin kaldırılması konusunda Türkiye'nin bir şeyler yapmasını istemişti. İtalya, 22 Haziran 1936'da toplanan konferansa "Boğazlar konferansının toplanması mevsimsiz olduğunu ve Türkiye'nin iddia ettiği gibi Akdeniz'de halen bir savaş tehlikesi mevcut olmadığını" ileri sürerek katılmadı.[44]

Çetin müzakerelerden sonra Montrö'de Türk tezi kabul edilerek Boğazlar'da Türkiye'nin egemenliği pekiştirildi.

Bu arada Türkiye'nin Milletler Cemiyeti kararı gereği İtalya'ya karşı uyguladığı ekonomik tedbirleri kaldırması İtalya tarafından memnuniyetle karşılanmıştı. İtalya, Montrö Boğazlar Anlaşması'nı imzalamak için doğrudan Türkiye ile temasa karar verdi. İki ülke arasında görüşmeler için Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras İtalya'yı ziyaret etti. Aras ile İtalya Dışişleri Bakanı Kont Ciano arasında 2-3 Şubat 1937'de Milano'da yapılan görüşmelerin ardından, tarafların işbirliği yapacakları açıklandı. İtalya ancak bir yıl sonra, 2 Mayıs 1938'de Montrö Boğazlar Sözleşmesi'ni imzaladı. Bu gelişmelere rağmen ilişkiler hiçbir zaman Türkiye'nin arzu ettiği düzeye getirilememişti. İnönü, Mussolini'nin yayılmacı politikasından endişe duyuyordu.

Arnavutluk'un İşgali

6 Nisan 1939 Sabahın ilk saatleri: Çankaya Köşkü

Çalışma odasının kapısı usulca vuruldu. Milli Şef irkilerek doğruldu. Bir an nerede olduğunu anlamaya çalıştı. Çalışma salonundaki kanepede uyuya kalmıştı.

Yerinden doğruldu.

"Giriniz!"

Nöbetçi yaver "Efendim, Arnavutluk'ta önemli gelişmeler cereyan ediyor" diyerek, Köşk'de üç vardiya halinde çalışan kripto odasında çözülen şifreli bir telgrafı Milli Şef'e uzattı. Telgraf Tiran Büyükelçimizden geliyordu.

İtalyan donanmasının Arnavutluk limanlarını topa tuttuğu, bazı noktalara İtalyan kuvvetlerinin çıktığı bildiriliyordu.

Gazetelerde İtalya'nın Arnavutluk'u işgale hazırlandığı haberleri, Arnavutluk Kraliçesinin bir gün önce doğum yaptığına ilişkin haberlerle birlikte yer almıştı. Milli Şef bir taraftan Tiran Büyükelçiliğimizden gelen telgrafı okurken, diğer taraftan da çalışma masasının üzerindeki günlük gazeteleri karıştırıp, Arnavutluk kral ve kraliçesinin günlük gazetelerdeki resimlerine göz attı.

"Veliaht ülkeye mutluluk getirmedi. Dilerim anne ve babalı büyümek nasip olur!" diye düşündü. Kraliyet ailesini sıkıntılı günler bekliyordu. "Acaba hayattalar mı?" diye düşünmekten kendini alamadı.

İnönü, yaverine Başbakanı ve Saraçoğlu'nu derhal aramasını söyleyip, kütüphaneye geçti. Önemli telefon görüşmelerini ses geçirmediği için genellikle kütüphaneden yapıyordu.

Başbakan, Cumhurbaşkanı'na hükümetin aldığı önlemler konusunda bilgi verdi. Büyükelçilik binamızın saldırıdan hasar görmediğini, büyükelçinin ve maiyetinin görevleri başında Ankara ile sürekli temas halinde olduklarını söyledi. Anadolu Ajansı, Türkiye'nin duyduğu derin endişeyi vurgulayan bir tebliğ neşrediyordu.

İnönü, kendi başbakanlığı döneminde Atatürk'ün iki yakın arkadaşı Ruşen Eşref Ünaydın ve Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun sırayla Tiran'a büyükelçi olarak atandığını anımsadı. Tiran'daki büyükelçilik binamız yurt dışındaki en görkemli büyükelçilik binalarımızdan birisiydi.

Ankara'ya ilk ulaşan haberlerden İtalyan deniz ve hava kuvvetlerinin büyük bir güçle Arnavutluk'a saldırdığı anlaşılıyordu. Kraliçe'nin henüz iki günlük bebeği ile Yunanistan'a sığındığı, Kral Zogu'nun ordusunun başında ülkesini savunduğu bildiriliyordu.

Kısa süre sonra, Dışişleri Bakanı Saraçoğlu da Köşk'ü arayıp, İtalya'nın Arnavutluk'a saldırısını görüşmek üzere Rumen Dışişleri Bakanının derhal İstanbul'a hareket ettiğini, kendisinin de Rumen meslektaşını karşılamak üzere İstanbul'a hareket etmek üzere olduğunu bildirdi. Milli Şef, konunun Balkan Paktı müttefiklerimizle acilen müzakere edilmesinde yarar gördüğünü söyleyip, Saraçoğlu'na iyi yolculuklar diledi.

"Romanya endişelenmekte haklı! Polonya gibi Romanya da Birinci Dünya Savaşı sonrası hakkından fazlasını elde etti. Şimdilerde herkesin Romanya'dan toprak talebi var. Macarlar Transilvanya'yı, Sovyetler Besarabya ve Bukoniva'yı, Bulgarlar ise Dobruca'yı istiyor! Hitler'in gözü Romanya'nın petrollerinde. Bakalım işin içinden nasıl çıkacaklar!"

Ankara 7 Nisan 1939: Çankaya Köşkü:

Numan Menemencioğlu acilen Köşk'e davet edildi. Arnavutluk'un işgali konusunda Hükümet açıklamasından önce, Ankara'nın tepkisinin basın aracılığıyla yansıtılması uygun olacaktı.

8 Nisan tarihli gazeteler bu tepkiyi tüm şiddetiyle yansıttılar. Hükümetin yarı resmi sözcülüğünü yapan Ulus Gazetesinde Ahmet Şükrü Esmer'in Arnavutluk Faciası başlıklı başyazısı gibi, Hüseyin Cahit Yalçın'ın Yeni Sabah'taki Zavallı Arnavutluk başlıklı makalesinde duyulan tepki en üst düzeyde dile getirilmişti.

İstanbul, 9 Nisan 1939 Park Otel: Türk-Rumen Ortak Bildirisi

Saraçoğlu, beraberinde Romanya'nın Ankara Büyükelçisi ile 8 Nisan Cumartesi sabahı Perapalas'da Rumen Dışişleri Bakanı Gafencu ve beraberinde Romanya'dan İstanbul'a gelen Bükreş Büyükelçimiz Hamdullah Suphi Tanrıöver ile buluştu. İtalya'nın Arnavutluk'a yönelen saldırgan tutumu konusunda görüş teatisinde bulundular. Dört saat süren görüşmeden sonra, ertesi sabah bir araya gelip, ortak bildiri konusundaki çalışmaların sürdürülmesi kararlaştırıldı.

İkinci Dünya Savaşı öncesi Romanya'dan toprak taleplerine ilişkin bir İngiliz karikatürü

Pazar günü Türk- Rumen ortak bildirisi kamuoyuna açıklandı. Yayınlanan Bildiride İtalya'yı kışkırtıcı ifadelerden özenle kaçınıldığı görülüyordu.

Saraçoğlu misafiri onuruna Park Otel'de bir öğle yemeği verdi. Yemekten sonra konuk bakan istirahat etmek için Perapalas'a döndü.

Koyu bir Fenerbahçe taraftarı olan Saraçoğlu ise, o gün oynanacak Beşiktaş Fenerbahçe maçını izlemek için Şeref Stadyumuna gitti.

Fenerbahçe'nin Beşiktaş'a 3-0 yenilmesi Saraçoğlu'nun keyfini kaçırmıştı. Daha üçüncü dakikada 1-0 mağlup duruma düşen Fenerbahçe, ikinci devrede rakibinin iki gölüne engel olamayıp, maçtan 3-0 yenik ayrıldı.

Maçtan sonra Perapalas'ta konuk bakanı ziyaret eden Saraçoğlu meslektaşı ile bir saat daha başbaşa görüştü. Rumen Dışişleri Bakanı basına yaptığı açıklamada "Türkiye Hariciye Vekiliyle benim aramda müzakereler olmamıştır. Çünkü müzakere, birbirine aykırı veya hiç değilse birbirine benzemeyen menfaatlerin telifi yolunda bir gayreti tazammun eder. Biz aramızda asla böyle bir aykırılık müşahede etmedik" demek suretiyle, görüşmelerin dostane bir havada geçtiğini vurguladı.

Rumen Bakan "Tam duygu ve fikir mutabakatını müşahede ederek bu antantı kuvvetle birbirimizin elini sıkarak mühürleriz. Sizi temin ederim ki, bu seferki el sıkışımız bilhassa kuvvetli olmuştur" şeklindeki sözleri ile her iki ülkenin yaşanan olaylar karşısında Balkan Paktına verdiği önemi özellikle vurgulamıştı.

Rumen bakan, görüşmeden sonra beraberinde Bükreş Büyükelçimiz Hamdullah Suphi ile birlikte bir Rumen gemisiyle ülkesine hareket etti. Saraçoğlu da motorla Haydarpaşa'ya geçip, akşam ekspresi ile Ankara'ya döndü.

Gafencu, yıllar sonra kaleme aldığı Anılarında bu görüşmede alınan kararları şöyle açıklayacaktı:

- Türkiye ve Romanya Balkan Antantı'nı kuvvetlendirmek ve bu antantın hareket gücünü arttırmak için her türlü gayreti göstereceklerdir.

- Olaylar, Romanya ve Türkiye'yi yahut her iki devleti birden veya Balkan Antantı'nı bir bütün halinde, bugün karşı karşıya bulunan iki grup arasında bir seçim yapmaya ve kesin bir tavır almaya zorlayacak olursa, Romanya ve Türkiye bağımsızlık ve güvenliklerini tehdit eden baskıcı güçlere karşı ortak bir direniş kurmak için örgütlenip birleşen gruba katılacak ve Balkan Antantı müttefiklerinin de aynı şekilde davranmaları için ısrarlı olacaklardır.[45]

İngiltere'nin Garantiler Politikası

İngiliz Başbakanı Chamberlain'in Münih Konferansında izlediği çekingen tutum İngiltere'ye duyulan güveni sarsmıştı. Alman-İtalyan saldırganlığına karşı uyguladıkları tutarsız ve ikircikli siyaset nedeniyle İngiltere ve Fransa'nın Balkan ülkeleri nezdindeki geleneksel etki ve saygınlığı da yok olmak üzereydi. Basın, İtalya'nın Arnavutluğu işgaline geniş yer veriyor, hükümetin pasif tutumuna ağır eleştiriler yöneltiyordu.

Bu durum İngiltere'nin iç siyasetini de etkiledi. Avam Kamarasında büyük eleştirilere hedef oldu. Giderek artan iç ve dış baskılar sonucunda Chamberlain, Polonya'ya bir saldırı halinde İngiltere'nin garanti vermeye hazır olduğunu açıkladı.

İngiliz Hükümeti, Alman saldırısı halinde karşılıklı yardımlaşmayı öngören bir anlaşmanın Polonya ile Romanya arasında imzalanması koşuluyla, Romanya'nın sınırlarını da garanti etmeye hazırdı. Bu konuda Rumen hükümetinden yanıt bekleniyordu.

İtalyan donanmasının Akdeniz'deki varlığı Süveyş Kanalı ve Tunus üzerinde dolaylı bir tehdit oluşturduğundan İngiltere ve Fransa huzursuzluk duyuyordu. Yunanistan ve Doğu Akdeniz'in güvenliği o sıralarda İngiltere'yi daha fazla ilgilendiriyordu. Fransa ise, Romanya ile aralarındaki kültürel bağlar nedeniyle Romanya'ya verilecek garanti ile yakından ilgiliydi.

Türkiye üzerinde yoğun baskı

Fransız Hükümeti 12 Nisan'da İngiltere'ye bir memorandum gönderip, Yunanistan ve Romanya'ya verilecek garantinin birlikte açıklanmasını talep etti. İngiltere, Hitler'in bir saldırısına uğradıkları takdirde coğrafi konumları itibariyle Polonya ve Romanya'ya yardım ve silah ulaştırmanın ancak Karadeniz yoluyla mümkün olabileceğini, bunun için de Boğazlar konusunda Türkiye'nin desteğine ihtiyaç duyulacağını düşünüyordu.

İngiliz Hükümeti, Türkiye'nin de kendi açısından Romanya'ya aynı koşullarda garanti vermesi koşuluyla, Romanya'ya garanti vermeye hazır olduğunu bildirdi.

Bu arada İngiltere, Türk Dışişleri Bakanlığı nezdinde temasta bulunup, Yunanistan'ın bağımsızlığı İtalya tarafından tehdit edildiği takdirde, Türkiye'nin Balkan Paktından doğan yükümlülüklerini bu tehdide karşı da yerine getirmeye hazır olup olmadığını öğrenmek istedi. Yunanistan ve Romanya'ya verilecek garantilerin Türkiye'nin ek bazı yükümlülükler üstlenmesine bağlanması Ankara'da hoş karşılanmadı.

İngiltere, 12 Nisanda Yunan Hükümetine olası bir İtalyan saldırısına karşı Yunanistan'ın bağımsızlığını garanti etmeye karar verdiğini bildirdi. Yunanistan, İngiliz ve Fransız garantisini kabul etmekle beraber, İtalya'nın tepkisini önlemek için, İngiltere ve Fransa'ya alenen bağlanmış gözükmek istemiyordu. Bu nedenle Yunan Hükümeti, yapılacak açıklamada Yunanistan'la varılan bir anlaşma sonucu olduğu izleniminin yaratılmamasını, garantinin tek yönlü olmasını talep etti.

13 Nisan 1939 Londra ve Paris

Ankara, İngiliz Hükümetinin talep ettiği açıklamaları henüz yapmamıştı. Buna rağmen Türk Hükümetinin cevabını beklemeden İngiltere ve Fransa 13 Nisanda Yunanistan ve Romanya'ya tek yanlı garanti verdiklerini ilan ettiler.

Türkiye, söz konusu garantilerin Türkiye'yi de kapsamına alması için İngiltere'nin öne sürdüğü koşullara ve bu amaçla yönelttiği sorulara ilişik cevaplarını garantilerin ilanından iki gün sonra, 15 Nisan'da verdi.

Yanıtta, Türkiye'nin Balkanlarda halen somut bir saldırıya hedef olmadığı, aksine Almanya ile dostane ilişkilerin sürdüğü vurgulanıyor; Akdeniz'de oluşan İtalyan tehlikesini daha fazla önemsediği belirtiliyordu.

Bu aşamada Türkiye'nin Yunanistan'la ilgili yükümlülüklerini genişletmeye hazır olmadığı, Boğazların savunulmasının kendisi için yaşamsal önem taşıdığı, bu nedenle Romanya'nın savunulması için silahlı güçlerini dağıtmayı doğru bulmadığı bildirildi. Türk hükümetine göre, Balkanların güvenliği Balkan Antantının güçlenmesini gerektiriyordu. Romanya'ya verilen garanti, Bulgaristan'ın Balkan Antantına katılımını zorlaştıracaktı.

İngiltere'nin Ankara Büyükelçisi Hugessen, Sofya'daki İngiliz büyükelçisinin telkiniyle Saraçoğlu'nu ziyaret edip, Bulgaristan'ın Dobruca konusundaki taleplerinin karşılanması konusunda Türkiye'nin Romanya üzerindeki ağırlığını kullanmasını ve Romanya'nın Dobruca konusunda ödün vermesini sağlamasını talep etti.[46]

Balkanlar ve Akdeniz'de durum giderek geriliyordu.

BALKANS
GREECE
BULGARIA
RUMANIA
JUGO-SLAVIA

Üçüncü Başlık

Ruslar Sahnede

15 Nisan 1939: Sofraya davet

Ankara'daki Sovyetler Birliği İşgüderi Olga Nikitnikova Molotov'un kişisel mesajını takdim etmek için Cumhurbaşkanından randevu talep etmişti. İnönü kendisini Çankaya Köşkünde kabul etti. Resmi mesai günü olmamasına karşın davet için cumartesi gününün seçilmiş olmasını "işin aciliyeti" ile açıklamak mümkündü. Ziyarete "gayri resmi" bir hava vermek istenmiş de olabilirdi. Cumhurbaşkanının zarif misafirini Çankaya'daki ağırlayış biçimi daha çok ikincisini çağrıştırıyordu.

Görüşme, Köşkün kabul salonu yerine genellikle Mevhibe Hanım'ın yabancı misyon şeflerine verdiği çay davetlerinde kullandığı salonda gerçekleşti. Porselen fincanlarda servis edilen çay, yanında ikram edilen petit four ziyarete resmi bir görüşmeden çok tet a tet gerçekleşecek bir sohbet havası veriyordu. Görüşmeye resmiyet kazandıran belki de tek şey, Milli Şef'in her zamanki klasik giysileri içinde sofradaki yerini almış olmasıydı. O tarihlerde Amerika'nın dünyaya egemen olmasından sonra diplomasiye kazandıracağı "weekend" görüşmelerinin insanı rahatlatan havası henüz Avrupa başkentlerine uğramamıştı! Kara Avrupa'sı diplomasisinde Fransız ekolüne has bir élégance egemendi. Anglosakson dünyasına ise İngiliz ciddiyeti sinmişti.

Olga Nikitnikova sebeb-i ziyaret'i kısaca özetledi: "...yeni bir situation organize oluyor. Bundan dolayı biz düşünüyoruz ki, Türkiye ile Sovyetler Birliği temsilcileri arasında bir konsültasyon yapmak çok faydalı olacaktır"

Molotov, iki ülke arasında Tiflis veya Batum'da görüşmeler yapılmasını öneriyordu.

Milli Şef: "Sovyetler Birliği Hükümet Başkanının bu önerisini şahsen olumlu buluyorum. Gereği için Hükümete tebliğ edeceğim. En halisane temennilerimi lütfen Sayın Halk Şuraları Hükümet Komiseri'ne iletiniz" diye cevapladı.

Görüşme bitmişti. Yerinden kalkıp konuğuna yol gösterdi. Kapıya kadar refakat edip, nazik bir şekilde uğurladı.

Milli Şef'in aklından "Bakalım bu davetin ardından neler gelecek!" diye geçti. Yaverine Başvekili ve Hariciye Vekilini Köşke çağırması talimatını verip, bahçeye çıktı. Sigara yakacaktı. Vaz geçti. Sigarayı azaltmaya çalışıyordu. Hafta başından başlayarak, yarım saatte bir, kırk beş dakikada, saatte bir...[47]

Dayanamadı, sigarasını yakıp dumanı havaya doğru üfledi. İlkbaharın ilk günleriydi. Güneş ufka yaklaşınca hava soğuyor, üşütüyordu. Atkısını yanına almamıştı. Ceketinin yakasını kaldırıp, soğuktan korundu.

İtalya'nın tüm Akdeniz havzasını ve Balkanları tehdit eden saldırgan tutumu canını fena halde sıkıyordu. İtalyan deniz ve kara birliklerinin Arnavutluk'u işgali geçen hafta tamamlanmıştı. İtalya'nın bu saldırgan tutumunun Almanya tarafından desteklenmesi kaygılarını arttırıyordu.

Alman propaganda makinesi, bir Alman gazetesinin ağzından Berlin'in resmi görüşünü ilan etmiş ve "İhtar" başlıklı yazıda İtalya'nın Arnavutluk'u işgal etmesinin diğer devletlerin çıkarlarına aykırı olmadığını savunarak "İtalya'nın hareketlerini tebrike şayan gören Almanya başka bir devletin bu işe müdahalesine izin veremez!" diyerek açık bir uyarıya yer vermişti. Yazıda, bu uyarının yalnız İngiltere ve Fransa'ya yönelik olmayıp, tüm Avrupa'ya yönelik olduğuna dikkat çekiliyor ve "Balkan ülkelerinin akıllarını başlarına almalarını" tavsiye ediliyordu.

Birkaç gün önce Hüseyin Cahit Yalçın YENİ SABAH'taki başyazısında bu konuya değinmişti. Hüseyin Cahit Yalçın 10 Nisan tarihli yazısını "Bu vaziyette aklını başına almak, kollarını kavuşturup celladı beklemekten başka bir mana taşımaz. İngiltere ve Fransa dışında Avrupa'da Arnavutluğun işgaline müdahaleye kalkabilecek başka bir memleket yoktur. Diğerleri olsa olsa kendi bağımsızlık ve toprak bütünlüğünü koruyacak tedbirler alabilirler. Fakat görülüyor ki, Roma-Berlin mihveri başka milletlere hayat hakkı değil, müdafaa hakkı bile tanımak istemiyor" diye sonlandırırken, hiç kuşkusuz Ankara'nın resmi tutumunu dile getirmiş oluyordu.[48]

İnönü kesin kararını vermişti. Akdeniz'de yaklaşan İtalyan tehlikesini önlemek ancak İngilizlerin yardımı ile mümkün olabilirdi. Balkanlardan gelebilecek tehlikeyi önlemenin tek yolu ise Ruslarla anlaşmaya bağlıydı. Milli Şef, Baltık Denizi'nden Karadeniz'e kadar uzanan alanda Alman istilasını önleyebilecek tek gücün Sovyetler olduğunu biliyordu. Birinci Dünya Savaşını yaşamış, Batılıların yenilmezliğine inanmış bir kuşaktan geldiği için de Osmanlı dış politikasının temelini oluşturan "Batılı bir müttefike yaslanmadan Ruslarla dost olunmaz" ilkesinin doğruluğuna inanıyordu.[49]

Bu sırada Sovyetlerin İngiltere ve Fransa ile ittifak arayışı içinde oldukları ve bu amaçla aralarında üçlü müzakerelerin sürdüğü sır olmaktan çıkmıştı.

"Bu koşullar altında Sovyetlerin Türkiye ile temas aramasını iyiye yormak gerekir" diye düşündü. "Almanya'nın tepkisine yol açmayacak bir şekilde, Akdeniz'de İtalyan tehlikesine karşı İngiliz-Fransız desteğini, Balkanlarda da Bulgar tehlikesine karşı Sovyet desteğini sağlamak iyi olurdu!"

Bu sabah Nafıa Vekili (Bayındırlık Bakanı) General Ali Fuat Cebesoy başkanlığında Asım Gündüz, Falih Rıfkı Atay, Hüseyin Cahit ve Necmettin Sadak'tan oluşan bir gazeteciler heyetinin Hitler'in ellinci yaş günü etkinliklerine katılmak üzere Berlin'e hareket ettiğini anımsayınca gülümsedi. "Rusların davetinin aynı güne rastlaması ne tesadüf!" [50]

Milli Şef, Başbakanın Dışişleri Bakanı ile birlikte geldiğinin haber verilmesiyle daldığı düşüncelerden kurtulup Köşke doğru yöneldi: "Bekliyorum, buyursunlar!"

Davete Ankara'nın tepkisi

Başbakan Dr. Refik Saydam her zamanki güleç yüzüyle kapıda belirdi. Onu, gözlüklerinin ardından "Hayırdır inşallah!" dercesine kuşku dolu bakışlarıyla Dışişleri Bakanı Saraçoğlu izledi. Cumartesi günü öğleden sonra vaki davetin mutat dışılığı, teşrifatın* da mutat dışılığını gerektirmişti. Kısa bir hoşgeldiniz'in ardından, sadede gelindi.

Cumhurbaşkanı Rus İşgüderi ile görüşmesini kısaca aktardıktan sonra, Molotov'un iki ülke arasında Tiflis veya Batum'da müzakereler yapılması önerisini muhataplarına iletip, sordu: "Bu öneriyi nasıl yorumlamak gerekir?"

Başbakan, davetin her şeye rağmen olumlu karşılanması gerektiğini ifade eden kısa bir yorumdan sonra, sözü dışişleri bakanına bıraktı.

Saraçoğlu, geçen yılın sonlarında Fransız Hariciye Vekili Georges Bonnet'nin Paris Büyükelçimiz Suat Davaz'a iki ülke arasında bir ittifak anlaşması yapılmasını önermesiyle başlayan görüşmelerin İngiltere'nin de katılmasıyla üçlü bir ittifak anlaşmasına dönüşmesinin beklendiğini söyledi. İtalya'nın Arnavutluk'a saldırmasından sonra İngiltere'nin öncelik alıp harekete geçmesiyle görüşmeler ivme kazanmıştı. Bu konularda gizli görüşmeler Londra'da Lord Halifax ile Londra Büyükelçimiz Tevfik Rüştü Aras arasında sürdürülüyordu. Ankara, görüşmelerin mutlak gizlilik içinde sürdürülmesi konusunda duyarlı davranıyordu.[51]

Saraçoğlu, İtalya'nın Arnavutluk'u işgali ile Balkanlarda ve Akdeniz'de ortaya çıkan tehdit karşısında Ankara'da İngiliz Büyükelçisi Hugessen ile yaptığı görüşmeler hakkında bilgi verip, İngiliz dış politikası ile ilgili değerlendirmelerini anlatmaya başladı:

"İngiltere 12 Nisanda olası bir İtalyan saldırısına karşı Yunanistan'a tek taraflı olarak garanti vermişti. Bir gün sonra İngiliz Büyükelçisi kendisini ziyaret edip, çıkacak bir savaşta karşılıklı olmak kaydıyla ülkesinin Türkiye'nin bağımsızlığını garanti etmeye hazır olduğunu bildirmişti."

Saraçoğlu konuşurken Cumhurbaşkanı onu sessizce dinleyen Başvekili izlemeye koyuldu. İçlerinde Almanya'yı en iyi bilecek kişi hiç kuşkusuz Başvekil idi. Saydam, Askeri Tıbbiye'den mezun olduktan sonra uzun yıllar

---

* Teşrifat: Protokolde ağırlama, sadede gelmek: konuyla ilgili olmayan ayrıntıları bırakıp, asıl konuya dönmek

Almanya'da Brandenburg, Danzig ve Spandau'da eğitim görüp Balkan Savaşı öncesi yurda dönmüştü. 1919'da 9. Kolordu sağlık müfettişi yardımcısı görevi ile Mustafa Kemal ile Samsun'a çıkan Refik Bey, Cumhuriyetin ilk sağlık bakanı olmuştu. Saraçoğlu'nun uzun uzun anlattığı Çekoslovakya krizine yol açan Danzig ve Spandau'da uzun süre yaşadığı için, onun değerlendirmeleri masa başında edinilen bilgilerden, harita başındaki izlenimlerden çok daha önemliydi.

Saraçoğlu, dışişleri bakanı olarak kişisel görüşünü özetledi: "İngilizler ve Fransızların da bir süredir Rusya ile bu konuları görüştüğünü biliyoruz. Rusya'nın Baltık Denizi'nden Karadeniz'e kadar olan ülkelere Almanya'ya karşı teminat vermesini sağlamaya çalışıyorlar. Ardından, Türkiye ile Rusya'nın da katılacağı bir karşılıklı yardım mekanizmasını harekete geçirmeyi umuyorlar. Rusların da bu görüşlere sıcak baktığı anlaşılıyor. Bugün iletilen teklifi bu çerçevede değerlendirmek gerekir."

Saraçoğlu sözlerini bitirince kısa bir sessizlik oldu. Cumhurbaşkanı Başvekile dönüp "Hükümet nasıl bir yol izlemeyi düşünüyor?" diye sordu.

Hükümet konuyu hafta başında görüşüp Sovyetlere olumlu yanıt verecekti. Bu arada İngiliz ve Fransızlarla da görüşülüp Sovyetler'in gerçek niyetinin ne olduğu araştırılacaktı.

Zaman kazanmak için, Sovyetlere iki ülke arasındaki görüşmelerin Tiflis veya Batum yerine İstanbul veya Ankara'da yapılmasının önerilmesi kararlaştırıldı.

16 Nisan 1939 Pazar

Milli Şef Pazar günü yanına eşi Mevhibe Hanım'ı ve Dış İşleri Bakanını alıp Ankara Stadyumundaki spor karşılaşmalarını izlemeye gitti. Atletizm yarışmalarının ardından Ankaragücü-Beşiktaş maçı oynandığı için saatlerce stadyumda kaldılar. İnönü'nün stadyumda çekilen fotoğrafları ertesi günkü gazetelerin ilk sayfasını süslüyordu.

Dünyaya verilmek istenen mesaj açıktı: Ankara, çevresini saran kapkara bulutlara karşın rahat duruşunu sürdürüyor, günlük yaşam olağan akışında devam ediyordu!

Öneri - Karşı Öneri - Demarş

18 Nisan 1939 Pazartesi: Bakanlar Kurulu Toplantısı

Konu hafta başında Hükümet'te görüşüldü. Hükümetin olumlu cevabı, görüşmelerin İstanbul veya Ankara'da yapılması karşı önerisiyle Sovyet İşgüderine iletildi.

20 Nisan 1939: Dışişleri Bakanlığı

Sovyetlerin cevabı beklenmedik bir hızla Saraçoğlu'na ulaştı. Molotov, görüşmeler için Saraçoğlu'nu Moskova'ya davet ediyordu.

20 Nisan günü Olga Nikitnikova'yı kabul eden Hariciye Vekili Moskova'ya gitmeye bir itirazı olmadığını, ancak buluşma yerinin Sovyetler'in ilk önerisine uygun olarak Batum olmasını tercih ettiğini iletti.

Saraçoğlu, İngiliz ve Fransızların değerlendirme ve olası tepkisini öğrenmek için zaman kazanmak istiyordu.

21 Nisan günü Saraçoğlu'nu yeniden ziyaret eden Sovyet İşgüderi ülkesinin Saraçoğlu'nun Moskova'ya gelebileceğine ilişkin sözlerini senet olarak kabul ettiğini, karşılıklı görüşmeleri bir an önce başlatmak için Hariciye Komiser Muavini Potemkin'in 28 Nisan Cuma günü Ankara'ya geleceğini bildirdi.

Aniden girişimler hızlanmış, dönülemez bir noktaya gelinmişti.

23 Nisan 1939: İnönü'nün Başkanlığında tarihi Bakanlar Kurulu toplantısı

Mutat 23 Nisan törenlerinden sonra Cumhurbaşkanı Köşkte Genel Kurmay Başkanı Fevzi Çakmak ile bir süre baş başa görüştü.

Mareşal Çakmak birkaç gün önce kızı Muazzez'i kaybetmişti. Belli etmemeye çalışsa da Mareşal'in derin üzüntüsü davranışlarına yansıyordu. Cumhurbaşkanı Mareşal'e başsağlığı dileklerini iletti.

Kısa bir görüşmeden sonra birlikte Bakanlar Kurulu toplantısının yapılacağı salona geçtiler. Milli Şef'in başkanlığında iç ve dış olayların de-

ğerlendirileceği bu önemli toplantının basına sızmaması için gerekli tüm önlemler alınmıştı.[52]

Cumhurbaşkanı, Bakanlar Kurulu açış konuşmasında bir yandan İngiltere ve Fransa ile sürdürülen görüşmeler, diğer taraftan da Sovyetlerin Saraçoğlu'nu Moskova'ya davet etmesiyle ortaya çıkan durum hakkında bilgi verdi. Cumhurbaşkanı, konuşmasında Türkiye'ye doğrudan yönelen bir tehdit bulunmadığını, bu aşamada Almanya'dan kaynaklanan bir tehlikenin söz konusu olmadığını, aksine Almanya ile ekonomik işbirliği alanında olumlu adımlar atıldığını, buna karşın İtalya'nın Akdeniz ve Balkanlara yönelik yayılmacı politikasının yarattığı tehlikenin daha yakın ve yoğun olduğunu belirtti.

Bu kısa değerlendirmeden sonra Ankara'nın izlediği dış politikayı anlatması için Başbakana söz verdi.

12 Nisan'da İngiltere Yunanistan'a olası bir İtalyan saldırısına karşı garanti vermişti. Yunan Hükümeti İtalyan tehdidini somutlaştırmamak için İngiltere ve Fransa'ya açıktan açığa bağlanmış gözükmek istemediğinden, garanti karşılıklı bir anlaşma kapsamında değil, İngiltere'nin tek taraflı taahhüdü olarak gerçekleşmişti.

İngiltere'nin Ankara Büyükelçisi Hugessen 13 Nisan'da Londra'nın bir mesajını Dışişlerine iletip, İngiltere'nin Yunanistan'a verdiği garantinin bir benzerini Türkiye'ye vermeye hazır olduğunu bildirmişti. Ancak, Yunanistan'a verilen garanti karşılıksız ve tek taraflı iken, İngiltere, Akdeniz'de İtalya'dan gelecek bir saldırıya karşı Türkiye'den karşılık garanti almak istiyordu.

Benzer bir garanti Alman baskısı altındaki Romanya'ya da verilmişti. İngiliz Hükümeti Romanya'yı bekleyen tehlikenin Polonya'yı tehdit eden Alman tehlikesinden daha yakın olduğuna inanıyordu. Zira Hitler'in hedefinde Romanya petrolleri vardı. İngiltere, Türkiye'nin de kendi payına Romanya'ya aynı içerikte bir garanti vermesi durumunda, İngiltere'nin bir Alman saldırısı için Türkiye'ye garanti vermeye hazır olduğunu bildirmişti.

İngiltere'ye verilecek yanıtta, Türkiye'nin somut bir saldırının hedefi olmadığı vurgulanacak, ancak Avrupa'da genel barışı tehdit eden gelişmelerden Türkiye'nin duyduğu endişe belirtilecekti.

Ankara, Akdeniz'de oluşacak tehlikeye karşı İngiltere ile işbirliği yapmaya hazırdı. Ancak, Balkanlarda güvenliğin korunması ve ülkenin bağımsızlık ve egemenliğinin sağlanması konusunda Sovyetler'in de böyle bir anlaşmaya katılmasını gerekli buluyordu.

Bu aşamada Romanya'ya verilecek bir garanti, Boğazların savunulmasında ihtiyaç duyulacak gücün dağılmasına ve Bulgaristan'ın tepkisine yol açacağı için, İngiltere'ye verilecek yanıtta Türkiye'nin Balkanlardaki birlik ve dayanışmayı desteklediğini belirtmekle yetinilecekti.

Başbakandan sonra söz alan Saraçoğlu, Türkiye'nin uluslararası taahhütleri konusunda Bakanlar Kuruluna bilgi sundu. Sovyetlerle 1925 yılında imzalanan tarafsızlık ve saldırmazlık anlaşması halen yürürlükteydi.

Diğer devletlerle politik anlaşmalar yapmadan karşı tarafı haberdar edip mutabık kalmak konusundaki 17 Aralık 1929 tarihli taahhütname uyarınca, İngiliz ve Fransızlarla yapılan görüşmeler hakkında Rus tarafı düzenli olarak bilgilendiriliyordu.

Balkan Paktı çerçevesinde, Pakt üyelerinin bir Balkan devletinin veya bir Balkan devletiyle birlikte başka bir devletin saldırısına uğraması halinde savaşa girme taahhüdü vardı. Bu bağlamda Türkiye ile Yugoslavya ve Romanya arasında iki ayrı askeri konvansiyon imzalanmıştı. Yugoslavya ile Romanya arasında da bir konvansiyon mevcuttu. Türkiye, yaptığı bir deklarasyonla bu ittifakın, kendisini Sovyetler Birliği aleyhine yöneltilecek hareketlere iştirak etme yükümlülüğü altına sokmayacağını açıklamış, bu deklarasyon diğer taraflarca da kabul edilmişti.

Balkan Paktında Yunanistan'ın durumu özellik taşıyordu. Balkan Paktı Yunan meclisinde "büyük devletlere karşı savaşa girmeme" çekincesiyle onaylanmıştı. Özellikle İtalya'yı hedef alan bu çekince sebebiyle Yunanistan askerî konvansiyonları da imzalamamıştı. Bu nedenle Türkiye ile Yunanistan arasında herhangi bir askeri konvansiyon bulunmuyordu.

Dışişleri Bakanı, İtalya'nın Arnavutluk'u işgali ile Balkan Paktı çerçevesindeki karşılıklı yükümlülüklerin önem kazandığını bildirip, bu konuda Bulgaristan'ın oynayabileceği role dikkat çekti.

"Bulgaristan tek başına veya dış müttefiklerinin yardımıyla Paktın herhangi bir üyesine saldıracak olursa Paktın karşılıklı dayanışma mekanizması yürürlüğe girer ve Türkiye üzerine düşeni yapar! Ama Balkanlar dışında bir ülke, örneğin İtalya Pakt üyelerinden birine saldırır ve Bulgaristan tarafsız kalırsa, Paktın Türkiye'ye yüklediği bir yükümlülük söz konusu olmaz!"

Cumhurbaşkanı son sözü Mareşal'e verdi. Mareşal Çakmak tehlikenin İtalya'dan geldiğini, ülke savunması için İngiltere'nin doğal müttefikimiz olduğunu, ordunun ihtiyaç duyduğu askeri donanımın tamamlanması halinde Türkiye'nin Batı güvenlik sistemine katılmasının uygun olacağını, Türk ordusunun katılacağı harekâtın Adalar ve Boğazlar bölgesi ile sınırlı olması gerektiğini anlattı.

Bakanlar Kurulunda, Türkiye'nin Batılı güvenlik sistemine katılmasına, Dışişleri Bakanının Moskova'ya gidip İngilizlerle yapılması öngörülen anlaşmaya benzer bir anlaşmayı Sovyetlerle de yapmasına karar verildi.

İkinci Dünya Savaşı arifesinde alınan bu Bakanlar Kurulu kararı tüm savaş boyunca Ankara'nın tutumunu belirleyen bir ilke kararı niteliğindeydi. Sovyetlerin 15 Nisan'da Ankara'ya ilettiği görüşme talebiyle başlayan süreç umulmadık bir hızla gelişmişti. TBMM'nin kuruluş yıldönümünde Bakanlar Kurulu ülkenin egemenlik ve bağımsızlığının korunması yönünde alınan önemli bir ilke kararına imza atıyordu. Bakanlar Kurulunun 23 Nisan 1939 tarihli bu tarihi kararı, Milli Şef'in tüm savaş boyunca alacağı kararların, atacağı adımların hukuki dayanağını oluşturacaktı.

28 Nisan 1939: Sovyet Hariciye Komiser Yardımcısı Potemkin Ankara'da

25 Nisan tarihli Cumhuriyet Gazetesi'nin Moskova'ya dayandırdığı haberine göre "Sovyet Hariciye Komiser Muavini Potemkin Ankara'ya hareket etmiştir. Sovyet mehafilinde* Potemkin'in seyahati etrafında sıkı bir ketumiyet muhafaza olunmaktadır."

28 Nisan'da Ankara'ya gelen Potemkin'in ziyareti basından gizlenmiş olmalı ki, 7 Mayıs tarihli Cumhuriyet Gazetesi haberi "Potemkin dün geldi ve Sofya'ya hareket etti" başlığı ile duyuruluyordu.

Oysa 28 Nisan'da Ankara'ya gelen Potemkin ile Saraçoğlu arasındaki görüşmeler bir haftayı aşkın bir süre devam etmiş ve sınırlı bir askeri yardımlaşma paktı olanakları üzerinde görüş alışverişinden ibaret kalmıştı. Basının Potemkin'in Ankara'dan sonra Batı başkentlerindeki temaslarına gösterdiği ilgi bir süre daha devam etti.

Ankara'dan sonra Sofya, Bükreş ve Varşova'ya giden Potemkin'in bu ziyaretleri başarılı olmamış, Bulgarları Balkan Paktına yaklaştırmak mümkün olmadığı gibi, Potemkin Varşova'yı da Almanlara karşı Rusya ile işbirliği yapmaya ikna etmeyi başaramamıştı.

---

* Sovyet Mehafili: Sovyetler Birliği kaynakları; ketumiyet: ağız sıkılığı, sır saklama

Dördüncü Başlık

Almanlar Sahneyi Boş Bırakmıyor!

Von Papen Ankara'ya büyükelçi olarak atanıyor

Von Papen 1932 yılında kısa süre de olsa Almanya'da Başbakanlık yapmıştı. Çok sayıda bakanı meclis dışından, soylular arasından seçtiği için hükümeti o dönemde "Baronlar Kabinesi" diye alay konusu olmuştu.

Von Papen Hitler'e iktidar yolunu açan kişidir. Üyesi olduğu Merkez Partisi (Zentrum Partei) Hitler'in iktidara gelmesi için olumlu oy kullandığı için Papen Hitler'in yardımcısı olarak atanır. 1934 yılına kadar bu makamda kalır.

23 Mart 1933 tarihli meclis oylamasında Yetki Yasası'nın (Ermächtigungsgesetz) kabul edilerek tüm yetkilerin Hitler'in elinde toplanmasında Papen'in önemli katkısı olmuştur.

Papalık ve Katolik kilisesi ile Nasyonal-Sosyalist rejimin barışmasını sağlayan 10 Eylül 1933 tarihli Konkordat'ı* Almanya adına imzalamak suretiyle, Katolik kilisesinin Almanya'da serbestçe faaliyette bulunmasının önünü açmış ve Almanya ile Vatikan arasında diplomatik ilişkilerin kurulmasında önemli bir rol oynamıştır.

Von Papen'in Katolik kilisesi yanında, etkin mason çevreleriyle de arasının iyi olduğu biliniyordu.

Papen, dışişleri bakanı olmayı beklerken bakanlığa Londra büyükelçisi Joachim von Ribbentrop'un atanmasıyla düş kırıklığı yaşar.

Ribbentrop'un dışişleri bakanı olmasından sonra Hitler, von Papen'i Viyana'ya büyükelçi olarak atar. Orada 1934-1938 yılları arasında dört yıl görev yapar ve Avusturya'yı Almanya'ya katma stratejisinin odaklarından biri olur. 13 Mart 1938'de Avusturya'nın Almanya ile birleşmesinden (Anschluss) kısa bir süre önce von Papen 4 Şubat 1938 günü Berlin'den gelen bir telefonla görevden alınır.

---

* Konkordat: Papalık makamıyla yapılan sözleşme

Von Papen'in "Baronlar Kabinesi"

10 Eylül 1933 Vatikan: Papalık-Almanya Konkordatı imza töreni

Almanya'nın Ankara büyükelçisi Friedrich von Keller 20 Kasım 1938'de emekli olup, Ankara'dan ayrılır. Yerine geçici olarak yardımcısı Dr.Hans Kroll bakmaktadır. Dr. Kroll'un Büyükelçi olarak atanması beklenirken, von Papen'in Ankara'ya büyükelçi olarak atandığı duyurulur.

İstanbul 25 Nisan 1939: Sirkeci Garı

Von Papen, Orient Ekspres ile Berlin'den hareket edip, 25 Nisan'da eşi ve iki kızıyla birlikte İstanbul'a ulaştı.

Sirkeci Garı'nda Almanya Başkonsolosu ve Alman kolonisi tarafından karşılanan von Papen, Molotov'un gönderdiği Potemkin'in Ankara'da temaslarda bulunduğunu öğrenince hiç vakit yitirmeden akşam ekspresi ile Ankara'ya hareket etti.

Ankara Garı'nda Hariciye Hususi Kalem Müdürü tarafından karşılanan von Papen'e Dışişleri Bakanı Şükrü Saraçoğlu adına bir buket takdim edilir. Doğru, Alman Büyükelçiliğine giden von Papen, ertesi sabah güven mektubunu sunmak üzere Köşke çıkar.

29 Nisan 1939 Çankaya Köşkü: von Papen Köşk'te

Milli Şef yeni Alman büyükelçisini kabule hazırlanırken düşünüyordu. Von Papen'in Ankara'ya atanma tarihi ile Arnavutluk'un İtalya tarafından işgal edildiği tarihin örtüşmesi bir rastlantıdan ibaret olmalıydı. Zira, von Papen'in Ankara'ya büyükelçi olarak atandığı daha resmen açıklanmadan, batıdaki bazı diplomatik çevreler bunu haber almıştı. Daha mart ayında New York Times, von Papen'in Ankara'ya atanacağı söylentilerine yer vermiş ve Anadolu Ajansı'na atfen bilginin henüz doğrulanmadığını, ancak diplomatik çevrelerde bu yöndeki söylentilerin yoğunlaştığını duyurmuştu.[53]

Milli Şef'in düşünceleri eskilere doğru yöneldi. Papen'in adını daha Birinci Dünya Savaşı yıllarından hatırlıyordu. Papen, Alman General Falkenhayn komutasındaki Mezopotamya Ordusunda bulunmuş, General Liman von Sanders komutasındaki Yıldırım Ordular Grubu Kurmay Başkanı olduğu dönemde Filistin'de İngiliz generali Allenby ordularına karşı savaşmıştı. Böyle bir geçmişe sahip birisinin tam da o dönemde Ankara'ya büyükelçi olarak atanmış olması Alman Dışişleri Bakanı Ribbentrop'un dâhiyane bir fikri olmalıydı. Ribbentrop, Birinci Dünya Savaşında Filistin cephesinde yaşanan Alman-İngiliz mücadelesini eski "silah arkadaşlığına" (Kamaratschaft) dayanarak Ankara'da yeniden sahneye koymayı düşünmüş olmalıydı![54]

İsmet Paşa zihnindeki endişeleri kovmak istercesine başını iki tarafa salladı: "Papen'in diplomatik yeteneğini "trouble shooter**" diye tanımlayıp, hakkında övgüler düzen İngiliz basını umarım yanılmıyordur!"

Kararlaştırıldığı gibi saat 9.00'da von Papen Köşk'ün giriş kapısında otomobilinden indi. Merdivenleri enerjik adımlarla çıkıp, kabul salonuna yöneldi.

** Trouble shooter: Sorun çözücü

Von Papen Geldi

Yeni Alman Büyük Elçisi Akşam Üstü Ankaraya Hareket Etti

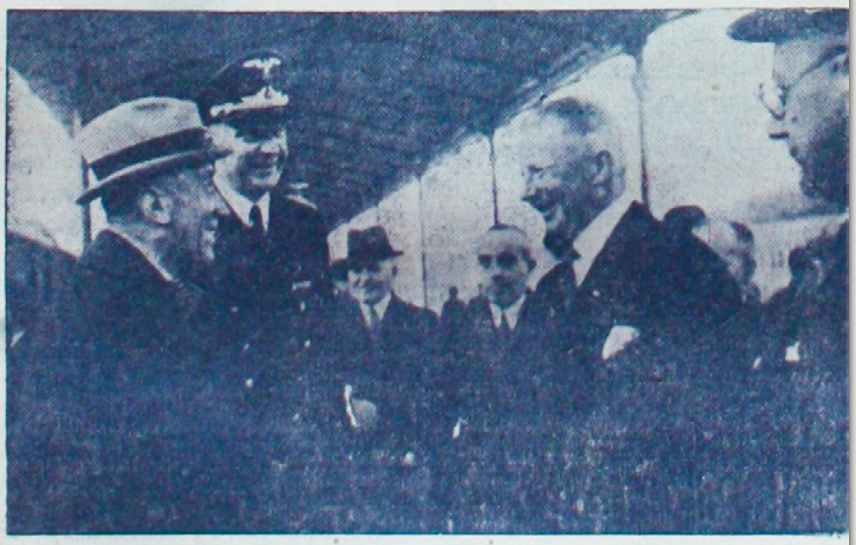

Von Papen Sirkeci istasyonunda kendisini karşılamıya gelenlerle musafaha ederken

Almanyanın Ankara Büyük Elçiliğine tayin edilen Von Papen, dün sabahki ekspresle Avrupa'dan şehrimize gelmiş ve Sirkeci garında Alman başkonsolosu, sefaret erkânı ve Alman kolonisi tarafından karşılanmıştır.

Sefir, gardan çıkarak kendisini bekliyen otomobille doğru Ayaspaşadaki Alman sefarethanesine gitmiştir.

Von Papen, Haydarpaşa'dan akşam kalkan ekspresle Ankaraya hareket etmiştir. Sefiri İstasyonda Alman konsolosu, sefaret erkânı ve Alman kolonisi uğurlamışlardır.

Yeni Sabah, 27 Nisan 1939

Mutat takdim töreninden sonra Büyükelçi ile uzun bir görüşme yapan Cumhurbaşkanı, sözlerine Hitler'in bir gün önce yaptığı açıklamayı memnuniyetle karşıladığını belirtmekle başladı. Basındaki değerlendirmeler çerçevesinde Führer'in demeci Türk kamuoyunda Avrupa'daki barışın güvencesi olarak görülmüştü.

İtalya'nın saldırgan tutumuna değinen Milli Şef, Akdeniz ve Balkanların güvenliğini tehdit eden bu saldırgan tutumun Almanya tarafından desteklenip desteklenmediğini öğrenmek istedi. Von Papen, İtalya'nın Türk topraklarında gözü olmadığını, Türkiye'nin bağımsızlığı için bir tehdit oluşturmadığını ileri sürdü. İtalyan Dışişleri Bakanı Ciano ülkesinin Türkiye'ye karşı ne politik, ne de topraksal talepleri olmadığı konusunda Türkiye'nin Roma Büyükelçisine güvence vermişti. Von Papen'e göre bu sözlere güvenmek gerekirdi.[55]

İnönü, konuğunun değerlendirmelerine itiraz etti. İtalya'nın verdiği güvencelerin içtenliğine inanmıyordu. "İtalya, saldırgan politikasını değiştirdiğini somut olarak ortaya koymadıkça, Ciano'nun teminat vermesi yeterli sayılamaz. Geçmişte de bu ülke birçok defa teminat vermiş olmasına rağmen, saldırgan politikasının değişmediği son olaylarla kanıtlanmıştır!"

Büyükelçi konuyu Türk-Alman ilişkilerine getirdi. Ülkesinin Türkiye ile ekonomik işbirliğini sürdürme konusundaki kararlılığını vurgulayıp, bu konudaki görüşmelerde atılan olumlu adımlardan duyduğu memnuniyeti belirtti. Son olarak, hükümeti adına, eski Alman-Türk dostluğuna dayanarak Türkiye'nin tam bir tarafsızlık içinde kalacağına duyulan güveni vurgulayıp, Milli Şef'e veda etti.

29 Nisan 1939 Cumartesi öğleden sonra: Potemkin Köşk'te

Cumhurbaşkanı aynı gün öğleden sonra Köşkte Sovyet Hariciye Komiser Muavini Potemkin'i ağırladı. Görüşmede Saraçoğlu da hazır bulunuyordu. Milli Şef, Balkanlardaki nazik duruma dikkat çekip, Bulgaristan'ın haklı bazı taleplerinin karşılanması durumunda Balkan Paktı'na katılabileceğine inandığını söyledi. Potemkin'in Bulgaristan'ın haklı talepleri ile neyin kastedildiğini öğrenmek istemesi üzerine "Romanya Dobruca'yı Bulgaristan'a geri vermeye razı edilebilirse, Bulgaristan'ın tutumunda olumlu gelişmeler olacağını, Yugoslavya'nın davranışının da büyük ölçüde Bulgaristan'ın tutumuna bağlı olacağını" belirtti.[56]

İnönü, batılı devletlerin özellikle İngiltere ve Fransa'nın Almanya'nın doğuya yayılma politikası konusunda duyarsız kalmasının Balkan ülkelerinde düş kırıklığı yarattığını, saldırıya uğramaları halinde batılı ülkelerden yardım göreceklerine ilişkin ümitlerin yitirildiğini anlattı.

"Bu düş kırıklığı Tuna'nın güneyinden Adriyatik kıyılarına kadar uzanan alanda saldırgana teslim olma eğilimlerini artırmıştır! Bu durum barışın korunması bakımından büyük tehlike oluşturuyor!"

Milli Şef, Ankara'nın Balkan Yarımadasının güvenliğini koruma ve Türk ulusal bağımsızlık ve egemenliğini sağlamak üzere Sovyetler Birliği

ile işbirliğine hazır olduğunu, Sovyetler ile İngiltere ve Fransa arasında yapılacak bir anlaşmayı desteklediklerini, ülkesinin de Sovyetlerle benzer bir anlaşmaya varmayı umduğunu söyledi.

Potemkin Ankara'daki konukseverlikten duyduğu memnuniyeti belirtip, Sovyetler Birliği'nin Avrupa'da barışın devamına verdiği önemi ve bu amaçla yapacağı girişimler hakkında bilgi sundu. Sovyetler Birliği, Türkiye'nin İngiliz ve Fransızlarla yakınlaşmasını ve bu ülkelerle Akdeniz bölgesinin güvenliği konusunda attığı adımları olumlu buluyordu.[57]

İnönü, Potemkin'den Bulgaristan Başbakanına Türkiye ve Sovyetler Birliği arasındaki sıkı dostluğu bildirmesini ve Alman baskılarına asla boyun eğmemesini telkin etmesini istedi. Romanya ile Bulgaristan'ın uzlaşması halinde Karadeniz'in güvenliğini sağlayacak bir Paktın Balkan Paktı ile birlikte etkinlik kazanacağına dikkat çekti.

Ertesi günkü gazetelerde Köşk'teki her iki kabul yan yana yer alıyordu. Basın, Sovyet Hariciye Komiserinin kabulüne daha fazla yer ayırmıştı!

Ankara 2 Mayıs 1939 Salı: Başbakanlık ve Dışişleri Bakanlığı

2 Mayıs'ta von Papen'i makamında kabul eden Başbakan Refik Saydam, İtalya'nın yayılmacı politikası yüzünden Türkiye'nin savunma harcamalarına bütçe olanaklarının üstünde pay ayırmak zorunda kaldığını, bu durumun sürdürülebilir olmadığını anlattı. O sıralarda Almanya ile ekonomik işbirliği görüşmeleri devam ediyordu.

Aynı gün Saraçoğlu tarafından kabul edilen von Papen'e İtalya'nın tutumundan duyulan endişe bir kez daha iletildi.

Bu görüşmeler sırasında Papen, İngiltere ile sürdürülen görüşmeler konusunda Berlin'in duyduğu hoşnutsuzluğu ifade edip, görüşmelerin seyri hakkında bilgi edinmeye çalıştı. Kendisine İngiltere ve Fransa ile sürdürülen görüşmelerde henüz bir anlaşma aşamasına varılmadığı bildirildi.

Papen, Türkiye'nin endişelerini gidermek için bizzat Mussolini'nin bir açıklama yapıp, Türkiye üzerinde bir emeli olmadığını belirtmesini Berlin'e önerecekti.[58]

Beşinci Başlık

1939 Mayıs Ayı

Moskova 3 Mayıs 1939: Sovyet Hariciye Komiseri görevden alınıyor

Potemkin Ankara'da iken Moskova'da Hariciye Komiserliğinde önemli bir değişiklik olmuştu. Hariciye Komiseri Maksim Litvinov 3 Mayıs günü görevden uzaklaştırılıyor, Molotov Dış İşleri Komiserliği görevini de üstleniyordu.

Almanya'ya karşı İngiltere ve Fransa ile bir ittifak yapılmasını savunan Litvinov'un görevden alınması Sovyetlerle İngiltere ve Fransa arasında zaten zorlukla sürdürülen ittifak arayışlarına büyük bir darbe vuruyordu.

Haber Ankara'da kaygı ile karşılandı, Türk basını da haberi okuyucularına büyük puntolarla verdi. Basının bu tepkisi bir anlamda Ankara'nın resmi tutumunu yansıtıyordu.

Milli Şef hafta sonunu huzursuz geçirdi. Musevi asıllı Litvinov'un görevden alınması Hitler'e yapılmış bir jest olabilir miydi? Endişelerini kimseyle paylaşmayıp bir vehimden ibaret kalmasını dilemekle yetindi. "Molotov'un eşi Polina'nın da Musevi asıllı olması duyduğum endişenin bir vehimden ibaret olduğunun somut kanıtı değil mi?" diye söylenip, kendini avutmaya çalıştı.

Zaman zaman kendisini hissettiren mide spazmları duyduğu endişeden kurtulamadığının, yok saymaya çabalasa da böyle bir olasılığı zihninden silemediğinin somut göstergesi olmalıydı![59]

Polina'nın museviliği o sırada olmasa da yıllar sonra Sovyetlerde siyasi bir soruna dönüşecekti. İsrail'in ilk Moskova Büyükelçisi Golda Meir ile Polina arasındaki yakın dostluk Stalin'i rahatsız edecek ve Polina 1949 yılı başlarında halk düşmanı ("vrag naroda") ilan edilip Komünist Parti'den ihraç edilecek ve tutuklanıp Kazakistan'daki bir çalışma kampına gönderilecekti. Molotov, Stalin'i bu kararından döndüremeyeceğini anlayınca liderine boyun eğmek zorunda kalacak ve Stalin'in önerisini kabul edip, eşi Polina'dan boşanacaktı.[60]

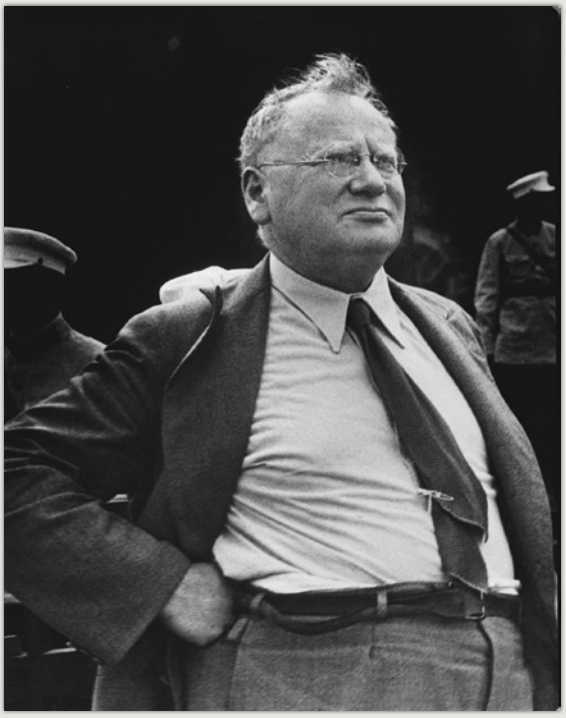

Maksim Litvinov

18 yaşında Bolşeviklere katılıp Parti'de hızla yükselen Polina Semyonovna

İstanbul 3 Mayıs 1939: Arnavutluk (eski) Kralı Zogu'nun ziyareti

Kral Zogu, zarif eşi Kraliçe Jeraldin (Geraldine) ile birlikte özel bir trenle 3 Mayıs Çarşamba günü sabaha karşı İstanbul'a geldi. Sirkeci Garında sade bir törenle karşılanan sabık Kral ve Kraliçe'nin şehirde yaptığı kısa gezi basının büyük ilgisini çekti. Eski bir Macar soylusu olan Kraliçe Jeraldin'in güzelliği ve zarafeti dillere destandı.

Zogu, 1928 yılında anayasayı değiştirip krallığını ilan etmiş ve I. Zog (I. Zogu) unvanı ile tahta çıkmıştı. Kraliçe Jeraldin'le 1938 de görkemli bir törenle evlendi. Kral ve kraliçenin ilk ve tek çocukları olan oğullarının 5 Nisan 1939 da doğumundan iki gün sonra ülke İtalyanlar tarafından işgal edildi. Ülkesini terk etmek zorunda kalan kral ve ailesi Yunanistan'a sığındı. Büyük Faşist Meclisi toplanıp İtalyan Kralının Arnavutluk tacını kabul etmesi hakkındaki kanun teklifini kabul etti. İtalyan Kralı III. Emanuele yeni Arnavutluk Kralı olarak ilan edildi.

Haşmetli İtalya Kralı ve Habeşistan İmparatoruna, Arnavutluk tacını sunmak üzere Tiran'dan bir heyetin yola çıkması üzerine Hüseyin Cahit Yalçın 18 Nisan 1939 tarihli "Kan Sızan Taç" başlıklı başyazısında tepkisini şöyle belirtiyordu: "Arnavutluk milletinin kanı bu tacın üzerinden sızıyor. O taçla dünyanın karşısına nasıl çıkılır?"[61]

4 Mayıs 1939 Yalova: Sabık kral Zogu Milli Şef'in huzurunda

Milli Şef, İtalya'nın Arnavutluk'u işgalini Mussolini'nin Balkanlara yayılma politikasının ilk adımı olarak değerlendiriyordu. Arnavutluk, coğrafi konumu gereği önemliydi. Adriyatik denizi için bir anahtar olma özelliği yanında, karasal konum olarak da İtalya'nın muhtemel Balkan harekâtı için harika bir üs konumundaydı. Duce'nin Akdeniz'de ve Balkanlarda bundan sonra atacağı adımları izlemek gerekiyordu. İtalyanların Yunanistan üzerinden Selanik'e inerek Akdeniz'de üstünlük sağlaması mümkündü. Ne var ki, bu olasılıkta etkin bir Yunan direnişini göze almaları gerekirdi. İkinci olasılık, Yugoslavya'nın güneyinden Makedonya üzerinden Bulgar sınırına ulaşmalarıydı. En iç karartan durum ise Bulgarlarla beraber Trakya sınırlarımıza dayanmaları olurdu.[62]

Değerlendirmeleri hakkında somut verilere ulaşabilmek için İtalyan işgali ile ülkesini ve tahtını yitiren sabık Kral Zogu'nun ziyareti Milli Şef için iyi bir fırsat oldu. İnönü, Yalova'da Termal Otelinde ağırladığı misafirlerini bu duygular içinde kabul edip bir süre görüştü. Görüşme "gayrı resmî" gerçekleşmişti. İnönü konuğuna Mussolini'nin 25 Mart 1939 tarihli ültimatomu hakkında sorular yöneltti. Arnavutluk'un kayıtsız şartsız İtalya'ya teslim olması talebini içeren ültimatomun Tiran'a ulaşmasının ardından hükümetin halka resmi bir açıklama yapmaması nedeniyle, söylentilerin halk arasında iyiden iyiye yayılıp paniğe yol açmasını "büyük basiretsizlik"* olarak niteleyip açıkça eleştirdi.

* Basiretsizlik: Sağgörüsüzlük, uzağı görememe

Kral ve kraliçenin nikâh töreni 27 Nisan 1938

Arnavutluk Kral ve Kraliçesi

Sabık kral, İtalyan ültimatomuna verdikleri olumsuz cevap üzerine düşman donanmasının 7 Nisan 1939 cuma günü saldırıya geçtiğini, İtalyan birliklerinin dört noktadan karaya çıkıp ilerlediklerini, General Musai komutasındaki Arnavutluk kuvvetlerinin Valona ve Durazzio bölgelerinde üç gün cesurca direndiğini, ancak General Musai'nin savaşta öldürülmesinden sonra yerine geçen komutanın orduya teslim olması için emir verdiğini, kendisinin de ailesi ile birlikte Yunanistan'a sığınmak zorunda kaldığını anlattı.

Zogu'nun açıklamalarından Arnavutluk kuvvetlerinin kısa direnişinin kral ve ailesinin ülke dışına kaçması dışında Arnavut ulusuna pek bir yarar sağlamadığı anlaşılıyordu. İtalyan saldırısından saatler önce hükümet üyeleri ülkeden birer birer kaçmaya başlamış, ordu komutanlarının da büyük kısmı kaçmış, kaçmayanlar da çatışmalara katılmamıştı.

Konuklarını uğurlayan İnönü, sabık kralın anlattıklarını değerlendirmek ve Arnavutluk'un yaşadığı felaketle ilgili bilgilerini tazelemek için yaverine "gerekmedikçe rahatsız etmeyiniz" talimatını verip, kütüphanesine çekildi.

İtalyan donanmasının güçlenmesini 30'lu yıllardan itibaren yakından takip etmişti. Regia Marina'nın güçlü ve güçsüz yanlarını değerlendirebiliyordu. İtalyan donanması Akdeniz'deki Fransız donanması ile boy ölçüşebilecek güçteydi. Faşist propaganda makinesinin dünyaya yaydığı Regia Marina'nın atışlı tatbikat sahneleri İsmet Paşa'nın belleğinde canlandı.

Başta *Vittorio Veneto* ve *Littorio* olmak üzere, en az dört-beş tane güçlü savaş gemisinin adını ezberden sayabiliyordu: *Roma, Andrea Doria, Caio Duilio*. Bunlara *Conte di Cavour* ve *Giulio Cesare* dretnotlarını, *Gorizia* ve *Zara* kruvazörlerini, *Turbine, Nazario Sauro* ve *Quintino Sella* destroyerlerini ekleyince Akdeniz'de oldukça kudretli bir İtalyan deniz gücü ortaya çıkıyordu.

İtalyan donanmasının çok sayıda denizaltıya sahip olduğu da biliniyordu.

İtalyan savaş gemileri oldukça uzun menzilli toplara sahipti. Savaş gemilerinin 15 inçlik topları uzun mesafe atışlarında oldukça etkiliydi. Ana bataryaların atış kontrol ünitelerinde İngilizlerden lisansını satın aldıkları optik Barr ve Stroud sistemlerini kullanıyorlardı. İngiliz ve Fransız savaş gemilerine kıyasla çok daha hızlıydılar. Bu, fazladan manevra yeteneği, düşmanı izleme kolaylığı ve aynı zamanda daha kolay kaçış olanağı demekti.

Sardunya ve Sicilya adaları, Adriyatik'te Arnavutluk, kuzeyde Afrika kıyılarında Trablusgarb ve Ege'de Onikiada İtalyan egemenliği altındaydı. Bu durumda köklü bir denizcilik geleneğine sahip olan İtalya'nın dretnot ve zırhlı savaş gemileri, kruvazörleri, denizaltı ve hava gücü Akdeniz'de kombine bir savaş stratejisine çok uygundu.

İnönü "Adeta Agememnon'un Troya'yı istilaya gelen donanması kadar güçlüler! diye düşündü.

Önde *Littorio*, dümen suyunda *Vittorio Veneto* 15 inçlik toplarıyla dehşet saçıyor

İtalyan *Roma* kruvazörü

Akdeniz'in iki çıkış noktası, Cebelitarık Boğazı ve Süveyş Kanalı İngilizlerin elindeydi. Malta adası İngiliz, Korsika ise Fransız egemenliğindeydi. Afrika'da İskenderiye limanı İngiltere'nin, Cezayir ve Tunus limanları ise Fransa'nındı. Doğu Akdeniz'de Suriye ve Lübnan Fransız, Kıbrıs ve Filistin kıyıları İngiliz donanması için emin sulardı.

İngiltere'nin Akdeniz filosunda sancak gemisi HMS Warspite, Barham ve Malaya zırhlıları yanında, modern 3 kruvazör ve 12 destroyeri mevcuttu.

Fransızların Richelieu ve Algérie kruvazörleri ve modern Fantasque ve Mogador destroyerleri de azımsanmayacak bir deniz kuvvetiydi. Bu kritik güç dengesi Montrö ile Türk egemenliğine verilen Çanakkale ve İstanbul Boğazları'nın stratejik önemini bir kat daha arttırıyordu.

İnönü "Akdeniz'de İtalyan donanmasını yenebilecek tek güç İngiliz-Fransız donanmasıdır" diye düşündü.

Türkiye'nin Akdeniz'deki güç dengesinde önemli bir rolü olamazdı. Birinci Dünya Savaşı'ndan en acınacak halde çıkan kuvvetimiz Deniz Kuvvetleri olmuştu. Zaten önemsiz olan Osmanlı Donanması çarpışmalarda ağır kayıplara uğramıştı. Eldeki en modern savaş gemileri olan iki zırhlıdan biri (Barbaros Hayreddin), üç kruvazörden biri (Midilli), sekiz büyük torpidobottan üçü savaşta batmış, Yavuz muharebe gemisi ile Mecidiye kruvazörü de savaşı ağır yaralı bitirmişlerdi.

İkinci Dünya savaşı başlarında Deniz Kuvvetlerimiz bir harp filosu ile bir muharip filodan oluşuyordu. Yavuz muharebe kruvazörü; Zafer, Kocatepe, Adatepe, Tınaztepe muhripleri harp filosunu, Hamidiye ve Mecidiye kruvazörleri ile Berk ve Peyk torpido ganbotları ihtiyat filoyu, Birinci İnönü, İkinci İnönü, Sakarya, Dumlupınar ve Gür denizaltıları ile Erkin denizaltı ana gemisi de denizaltı filosunu oluşturmaktaydı.

Genç Türkiye Cumhuriyeti'nin Akdeniz'deki varlığını kanıtlamak için Yavuz kruvazörümüz eşliğindeki bir filo İngiltere'nin Akdeniz'deki ana deniz üssü olan Malta'yı ziyaret etmişti. Bu tarihi ziyaret İngiliz Kralı VIII. Edward'ın 3-6 Eylül 1936 tarihleri arasında İstanbul'da Atatürk'ü ziyareti sırasında kararlaştırılmıştı. Yaklaşık iki ay süren hazırlıklardan sonra, Yavuz ile birlikte Kocatepe ve Zafer muhripleri, I. İnönü ve Sakarya denizaltıları ile Erkin gemisinden oluşan Türk filosu 6 Kasım'da İstanbul'dan törenle ayrılmış, yıllar sonra ilk kez Çanakkale Boğazı'nı geçip Akdeniz'e açılmıştı.

Möntrö Anlaşması'nın imzalanmasından kısa bir süre sonra gerçekleştirilen bu Akdeniz seferi 1827 Navarin Baskını'ndan sonra Türk donanmasının Akdeniz'deki ilk toplu seyri idi.

20 Kasım sabahı Malta'ya ulaşan Türk filosu top atışlarıyla karşılandı. Donanmanın Malta seyri, Montrö Sözleşmesi ile Boğazlar üzerindeki egemenlik haklarına kavuşan bir milletin donanmasının kendini uluslararası arenada ispat etmesiydi. Diğer taraftan her geçen gün Akdenizde yayılımcılığa yönelen faşist İtalya'ya da ciddi bir mesaj verilmişti.

Yavuz, Malta'da

Altıncı Başlık

Türkiye ile İngiltere ve Fransa arasında ittifak arayışları

İtalya'nın Arnavutluk'u işgalinden hemen sonra İngiliz ve Fransız Hükümetleri 13 Nisan 1939'da Yunanistan ve Romanya'ya tek yanlı güvence verdiklerini resmen açıklamıştı. Daha sonra bu güvenceye Türkiye'nin de katılmasını istediler. Ankara, İngiltere'nin garantisini kabul etmekle beraber, bunun tek taraflı değil, iki taraflı yani karşılıklı olmasını talep etti.

Bir ay kadar süren Türk-İngiliz görüşmeleri Ankara'da Dış İşleri Bakanı Şükrü Saraçoğlu ile İngiltere'nin Ankara Büyükelçisi Sir Knatchbull-Hugessen arasında yürütülüyordu. Gelişmelerden Türkiye'nin Londra Büyükelçisi Tevfik Rüştü Aras'a da bilgi veriliyordu. Ankara'daki görüşmeleri yakından takip eden Fransa'nın Ankara Büyükelçisi Massigli de görüş birliğine varılan hemen hemen her nokta üzerinde Fransa'nın onayını bildiriyordu.

Ankara 10 Mayıs 1939 Dışişleri Bakanlığı

10 Mayıs 1939'da İngiliz ve Fransız Büyükelçileri Saraçoğlu'nu birlikte ziyaret edip, ortak bir deklarasyon imzalamayı önerdiler.

Saraçoğlu öneriyi ilke olarak olumlu karşılamış, ancak Hatay'ın geleceği (Türkiye'ye bağlanması) üzerinde kesin bir karara ulaşılmadan Fransa ile bir ittifaka girmenin mümkün olmadığını, deklarasyonların zamanı gelince ikili olarak ayrı ayrı imzalanabileceğini ifade etmişti.

3 Temmuz 1938'de Ankara'da imzalanan Türk-Fransız Dostluk Antlaşması'nın ardından Hatay Devleti 2 Eylül 1938'te kurulmuştu. Türkiye Hatay Devleti'nin Türkiye'ye bağlanmasını istiyor, bu konuda Fransa'nın mutabakatını talep ediyordu. Bu konuda henüz olumlu bir adım atılmadığı için Türk-Fransız görüşmelerinde ilerleme sağlanamıyordu. Bu nedenle, Fransa ile ortak deklarasyon ileriye ertelenip, Türk-İngiliz Ortak Deklarasyonu üzerindeki çalışmalara öncelik verilmesi kararlaştırıldı.

Ankara, aynı içerikteki bir Türk-Rus deklarasyonunu da eşzamanlı olarak imzalamayı arzuluyordu.

Sovyetler ile İngiltere-Fransa arasındaki görüşmelerde düş kırıklığı

Bu süreçte Ankara, Sovyetler ile batılı müttefiklerinin Almanya'ya karşı bir ittifak etrafında birleşmesini ve bu ittifaka paralel olarak Türkiye ile Sovyetler arasındaki müzakereleri Türk- İngiliz ve Fransız müzakereleri ile uyumlu olarak sürdürmeyi hedefliyordu.

Ancak Sovyetler ile İngiltere ve Fransa arasındaki müzakereler mayıs ayı başında Sovyet tekliflerinin İngiltere tarafından ret edilmesiyle olumsuz olarak sonlandı. Sovyetler, askerlerini Polonya topraklarından geçirme konusunda İngiltere ve Fransa'dan beklediği desteği göremeyince, bu devletlere olan güvenini kaybetmişti. Ankara bu olumsuz gelişmeyi endişe ile izliyordu.

Türkiye tarafını belirliyor:

12 Mayıs 1939 tarihli Türk- İngiliz Ortak Deklarasyonu

Üçlü görüşmelerde olumlu bir sonuca ulaşılamaması üzerine Türk-İngiliz Ortak Deklarasyonu 12 Mayıs'ta Ankara'da ve Londra'da eşzamanlı olarak her iki ülkenin başbakanları tarafından dünya kamuoyuna açıklandı.

Böylece Başbakan Chemberlain ile İngiltere'nin Ankara Büyükelçisi Hugh Knatchbull-Hugessen da Kurtlar Sofrasının önemli aktörleri olarak bu kitaptaki yerlerini almış oldular.

Ortak Deklarasyon, uzun süreli bir karşılıklı yardım antlaşması imzalanıncaya kadar bir saldırı hâlinde tarafların karşılıklı yardım ve iş birliği konularında anlaştıklarını Dünya kamuoyuna açıklıyordu. Taraflar, gerçekleşebilecek bir saldırı eyleminin Akdeniz bölgesinde savaşa neden olması durumunda birbirleriyle işbirliği yapmaya ve birbirlerine ellerinden gelen tüm yardım ve desteği göstermeye hazır bulunduklarını vurguluyordu. Ortak Deklarasyon Müttefik Cephede memnunla karşılandı.

Atatürk'ten sonra, Türkiye'nin "güçlü adamı" İnönü bir anda Batı kumuoyunun dikkatlerini üzerinde toplamıştı.

İki hükümet Balkanlarda güvenliğin sağlanmasının gereğini kabul etmiş olmakla birlikte, bu hususta henüz bir karara varılamamıştı. Bu konunun görüşme safhasında olduğu, kesin antlaşmanın yapılacak görüşmelerden sonra imzalanacağı ilan ediliyordu.

Görüşmeler sırasında İngiltere, karşılıklı yardımlaşma taahhüdünün Akdeniz'den başka Balkanları da kapsamasını istemiş, ancak Türkiye bunu Sovyet Rusya ve Bulgaristan sebebiyle kabul etmemişti. Onun için Deklarasyonda Balkanların güvenliği için iki hükümetin görüşmelere devam edeceği bildirilmekle yetinildi.

İngiltere, verdiği garanti sebebiyle Romanya'nın yardımına gitmek zorunda kalırsa, bunu ancak Boğazlar yoluyla yapabileceğinden Balkanlar konusuna büyük önem veriyordu. Ancak, Montrö Sözleşmesine göre

Üstte, İngiliz Başbakanı Arthur Neville Chemberlain. Altta İngiltere'nin Ankara Büyükelçisi Sir Hugh Knachbull Hugessen ile İsmet İnönü konuşurken.

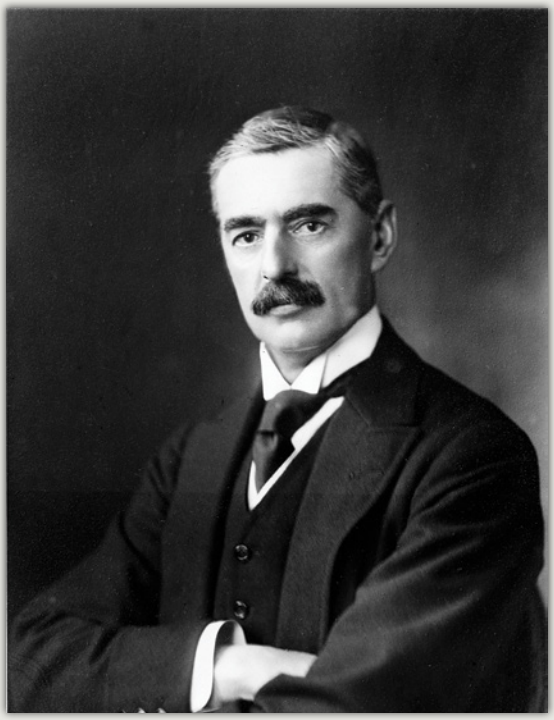

Türkiye'nin savaşan bir taraf olarak İngiltere'ye Boğazları açabilmesi için kendisinin de savaşa katılmış olması gerektiğinden, Türkiye bir Sovyet saldırısına karşı Romanya'ya garanti vermekten çekiniyordu.

Deklarasyonda her iki hükümetin uzun süreli bir antlaşma akdetme hususundaki kararlılığının vurgulanmasıyla, gelecekteki Türk-İngiliz nihai anlaşmasının önü açılmış oluyordu. Söz konusu nihai anlaşma öncesinde Akdeniz bölgesinde bir saldırı gerçekleşecek olursa, tarafların karşılıklı yardımlaşması öngörülmüştü. Böylece, İtalya'nın olası bir saldırısına karşı Türkiye kendisini güvence altına almış oluyordu.

Başbakan Refik Saydam TBMM'de yaptığı açıklamada, Fransa ile de aynı içerikte bir deklarasyon için görüşmeler yapıldığını ve Sovyetler Birliği ile de görüşmelerin devam ettiğini özenle vurguladı. Bu suretle, ileride imzalanması planlanan Türk-İngiliz-Fransız İttifak Antlaşmasının ilk işareti de verilmiş oldu.

Ankara, gelişmelerin Sovyetlerde rahatsızlık yaratmamasına büyük özen gösteriyordu. Falih Rıfkı Atay, Hükümet'in yarı resmi yayın organı olan ULUS'ta şöyle yazıyordu: "Sovyet Hariciye Komiserliği Muavini (Dışişleri Bakan Yardımcısı) Potemkin yoldaşın Ankara'daki ikametine tesadüf eden Türk-İngiliz müzakereleri, yeni vaziyetin Büyük Komşumuz tarafından tamamen tasvip edilmekte olduğunun anlaşılmasına fırsat vermiştir."

Basının olumlu tepkisi muhalif-muvafık* tüm kalemlere yansımıştı.[63]

Başbakan Refik Saydam, TBMM'nin 12 Mayıs tarihli toplantısında Türkiye'nin İngiltere ve Fransa ile yürüttüğü yakınlaşma politikasının Sovyetler tarafından da olumlu bulunduğunu ve bu politikanın Türkiye ile Rusya arasında yakında imzalanacak olan Rusya-Türkiye Yardımlaşma Paktı ile tamamlanacağını açıklıyordu.

"Aramızda tam bir anlayış beraberliği olduğu ve yarınki siyasetimizin de bu esaslar dairesinde inkişafa namzet bulunduğu tespit edilmiştir"

Başbakan, atılan adımın Akdeniz bölgesindeki tehditlerden kaynaklandığını ve bu tehditlere karşı alınan bir önlemden ibaret olduğunu özenle vurgulamıştı:

"Akdeniz'de bütün alakadar devletlerin birbirine karşı emniyet içinde bulunarak ve denizi müşterek bir vatan saymasını temenni etmişsizdir. Hiçbir alakadar devleti haklı olduğu istifaden mahrum etmeyen, fakat hiçbir egemonya hevesine imkân bırakmayan bir Akdeniz nizamı daima göz önünde tuttuğumuz bir milli emniyet meselesidir. Bu şartlar altında Hükümetiniz milleti harp badiresinden azami imkânlarla uzak bulundurmanın en müessir çaresini gene sulh için birleşen memleketlerle harbi göze alarak sulh gayesiyle teşriki mesai etmekte bulmuştur"[64]

Eski başbakanlardan Bolu Milletvekili Fethi Okyar da: "Maksadımız Karadeniz hudutlarımızı emniyet altına almaktır. Böyle bir tedbire de lüzum vardır. Çünkü Balkanlılara ait olması lazım gelen Balkan yarımada-

* Muhalif muvafık: Karşıt ve yandaş

sına büyük bir devlet askerlerini çıkarmış ve oraya adım atmıştır. O devlet aynı zamanda Akdeniz hudutlarımızın tam burnu dibinde birçok adaları da işgal ederek üzerlerinde tahkimat ve tertibat yapmakla meşgul bulunmaktadır" diyerek Türk-İngiliz işbirliğinin Akdeniz ve Balkanlardaki İtalyan tehlikesine karşı olduğunu açıkça belirtmiştir.[65]

Büyük Millet Meclisi'nin 12 Mayıs 1939 günlü tarihi oturumunu kordiplomatiğe ayrılan locadan izleyen Fransa'nın Ankara Büyükelçisi Massigli, o günkü oturuma ilişkin gözlemlerini şöyle yansıtacaktı:

"Bu oturum oldukça ciddi geçti. Bildirinin okunması alkışlarla karşılandı ama milletvekilleri aşırı bir sevinç göstermemişlerdi. Aslına bakarsanız, Türk milletvekillerini hiçbir zaman aşırı bir tutumda görmemişimdir. Bunlar, durmuş-oturmuş kimselerdi. Kolay heyecana kapılmıyorlardı. Belki de bu yüzden, ne vakit Büyük Millet Meclisinin bir oturumunu izlesem, aklıma hep İsviçre Milli Konseyinin toplantıları gelir."

Sovyetler Birliği'nden "ölçülü" ama "mesafeli" yaklaşım

Sovyetler, Türkiye'nin İngiltere ve Fransa ile yakınlaşmasına "mesafeli" bir tutum takınmıştı. Bu yakınlaşmayı açıkça eleştirilmiyorlar, ama pek de onaylamıyorlardı. Bunda Ankara'nın Sovyetleri işin başından itibaren Türk İngiliz-Fransız görüşmeleri hakkında bilgilendirmiş olmasının da etkisi vardı. Ankara, Sovyetlere yönelik dostça tutumunu daha sonraki günlerde de özenle vurgulamaya devam etti. Hükümetin basındaki sözcüsü durumundaki Falih Rıfkı Atay ULUS'taki Sovyetler ve Anlaşmamız başlıklı başyazısında "Sovyet Rusya sulh cephesinin tabii mesnetlerinden birisidir. Onu bu cepheden gayrı yerlerde arayanlar boş yere yorulmuş olacaklar ve hayal sukutuna uğramaktan kurtulamayacaklardır" diye yazıyordu.[66]

Falih Rıfkı Atay bu ılımlı görüşünü Rusya'nın Almanya ile gizlice anlaştığı yolundaki haberlerin giderek yoğunlaştığı bir dönemde de ısrarla vurgulamaktan geri durmuyordu: "Sovyetler sulh blokunun teessüsünü memnuniyetle karşıladılar. Muhterem Potemkin Yoldaşın Ankara ziyareti Moskova barışçı ve emniyetli sisteminin devam ve samimiyeti hakkında yeni tezahürlere vesile olmuştur."[67]

Almanya ve İtalya'dan sert tepki

Türk-İngiliz Ortak Deklarasyonu Almanya ve İtalya'da tepkiyle karşılandı. Türk-İngiliz yakınlaşmasını yakından izleyen Almanya, Ankara'da gizli yürütülen bu görüşmelerin olumlu sonuç vermemesi için yoğun çaba harcamıştı. Tüm gayretlerine ve diplomatik manevralarına rağmen Türk-İngiliz görüşmelerinin olumlu bir sonuca ulaşmasına engel olamayan von Papen, Numan Menemencioğlu'ndan Ortak Deklarasyon'un Ribbentrop ile İtalyan Dışişleri Bakanı Kont Ciano arasındaki görüşmeler sonuçlanıncaya kadar ertelenmesini rica etmişti.

Basına açıklama yapan Alman Dışişleri Bakanı Ribbentrop, ülkesinin Türkiye ile dostça ilişkiler kurmak için elinden gelen her şeyi yaptığını,

fakat Türkiye'nin buna rağmen Almanya'yı çemberleyen pakta ilk katılan devletlerden biri olduğunu ve bu girişiminden Alman Hükümetini haberdar etme gereğini bile duymamış olduğunu belirterek tepkisini dile getirdi.

Türk dış ticaretinin yaklaşık yarısı Almanya ile yapıldığından Almanya'nın elindeki en büyük koz Türkiye ile yaptığı ticari ilişkiler olmuştur. O tarihlerde Almanya Türkiye'nin dış ticaretinde ilk sırada yer alıyordu. Ortak Deklarasyondan rahatsız olan Alman Hükümeti 1938 tarihli kredi anlaşması uyarınca Türkiye'ye açılan kredileri dondurup, Almanya'nın Türkiye'ye ihracatı keseceğini açıklayarak Türkiye üzerindeki baskıyı artırdı. Ardından Türkiye'nin sipariş ettiği tüm savaş araç ve gereçlerinin teslimini durdurdu.[68]

İtalya da Türk-İngiliz Deklarasyonu'nun ülkesi ile Türkiye arasındaki 30 Mayıs 1928 tarihli tarafsızlık ve birbirleri aleyhine paktlara girmeme taahhüdüne aykırı olduğunu ileri sürmüştü.

Yugoslavya'nın aşırı tepkisi

Türk-İngiliz Deklarasyonu'na tepkisini açıklayan bir ülke daha vardır: Yugoslavya. Yugoslavya, Almanya'nın Türk-İngiliz yakınlaşmasını bahane ederek Yugoslavya'ya Balkan Antantı'ndan çıkması için baskı yapmasından çekiniyordu.[69] Yugoslavlar, Deklarasyonun özellikle Balkanlara ilişkin 6. maddesinin metinden çıkarılmasını veya hiç değilse İngiltere ile imzalanacak nihai anlaşmada bu maddeye yer verilmemesini talep ediyordu.

Yugoslavya Dışişleri Bakanı Markoviç, Romanya'nın Belgrad Büyükelçisi'ne Türkiye'nin bu tutumunun ciddi sonuçlar doğuracağını söyleyerek, tepkisini adeta bir tehdide dönüştürmüştü. Yugoslavya'nın bu sert tepkisi Romanya'yı da etkiledi.[70]

Türk-Alman ilişkileriyle ilgili bir Fransız karikatürü
Von Papen: Sevgili Hitler, sana o oyuncağı almayacağım!

Yeni bir güç gösterisi:

Alman-İtalyan Çelik Paktı

22 Mayıs 1939 tarihinde Almanya ile İtalya arasında Çelik Pakt (Almanca: Stahlpakt, İtalyanca: Patto d'Acciaio) olarak anılan, adı ticari bir paktı çağrıştıran, aslında tamamen askeri nitelikteki bir işbirliği anlaşması imzalandı.

Bu antlaşmaya göre her iki devlet birbirlerini ilgilendiren meselelerde birbirlerine yardım edecekler, antlaşmayı imzalayan devletlerden biri savaşa girerse diğer devlet o devlete bütün gücüyle yardım edecekti.

Aslında, Berlin-Roma arasında bir ittifak teklifi ilk önce Almanya'dan gelmiş ve ilk ittifak tasarısı İtalya'ya Münih Konferansı sırasında verilmişti. Tasarı Japonya'yı da kapsayan üçlü bir ittifakı öngörüyordu. Tasarıya göre, taraflardan birinin "bizzat kendisinin sebebiyet vermediği bir saldırıya" hedef olması halinde, diğerleri her türlü yardımı sağlayacaktı.

Mussolini, bu teklifi olumlu karşılamakla beraber, İtalyan kamuoyu Almanya ile bir askeri ittifaka henüz hazır olmadığı için öneriyi o aşamada kabul etmemişti. Japonya'nın da çekinceleri vardı. Bu nedenle üçlü ittifak hayata geçirilemedi.

Batılıların Yunanistan ve Romanya'ya garanti vermeleri ve özellikle İngiltere'nin, karşılıklı yardım için Türkiye ile müzakerelere girişmesi üzerine Mussolini, ittifakın derhal imzalanması için Almanya'ya başvurdu. Mussolini, Almanya ile ittifakın imzalanması için ısrar edince, Hitler bundan faydalanarak tasarıdan "bizzat kendisinin sebebiyet vermediği" deyimini çıkartmış ve bu suretle, kendisinin açacağı bir savaşa İtalya'nın da girmesini zorunlu kılmıştı!

Çelik Pakt'ın imzalanmasıyla Mihver devletleriyle Batılılar arasındaki uçurum derinleşti. Almanya, 27 Nisan 1939'da İngiltere'nin kendisini çembere almak için çaba harcadığını ileri sürerek, 1935 tarihli İngiliz-Alman Deniz Anlaşması'nı feshetti. Yine aynı gün, Polonya'ya verdiği bir nota ile 1934 tarihli Alman-Polonya Saldırmazlık Anlaşması'nı feshettiğini bildirdi.

Çelik Pakt kutlaması

Çelik Paktı propaganda broşürü

Sovyetlerin Almanya ile anlaştığına ilişkin söylentiler

Mayıs ayı sonlarına doğru Sovyetler ile İngiltere ve Fransa arasındaki üçlü görüşmelerde yeniden iyimserlik havası esiyordu.

Bir taraftan da Sovyetlerin Almanya ile gizlice anlaştığı haberleri dolaşıyordu. Fransa'nın Berlin Büyükelçisi, mayıs ayı başlarında Fransız Dışişleri Bakanlığına gönderdiği bir raporda Hitler'in Rusya ile bir anlaşma yapabileceğini belirtmiş, Ruslarla derhal bir anlaşma yapılmadığı takdirde bundan vahim sonuçlar doğabileceği konusundaki uyarılarını daha sonraki yazılarında da ısrarla vurgulamıştı. Fransa'nın Roma ve Moskova Büyükelçilikleri de bu konudaki duyumlarını Paris'e iletmişlerdi. İngiltere'nin Berlin Büyükelçisi Henderson da Almanya ile Rusya arasında görüşmeler yapıldığını haber almıştı.[71]

Tüm bu söylentilere karşın, Batı başkentleri gibi Ankara'da da Rusya'nın Almanya'ya karşı "Sulh Bloku" ile işbirliği yapacağına ilişkin iyimserlik devam ediyordu. İngiliz ve Fransız askeri uzmanlarından oluşan üst düzey bir heyetin Moskova'yı ziyaret etmesi bu iyimserliği kuvvetlendirmişti. Bu iyimserlik belki de aksini düşünmek bile istememekten kaynaklanan tercih edilen bir iyimserlikti.

İngiliz-Fransız ortak askeri heyet üyeleri Moskova'da karşılanıyorlar

Milli Şef meydan okuyor!

29 Mayıs 1939'da Cumhuriyet Halk Partisi 5. Kurultayı toplandı. Kurultayı açış konuşmasında Milli Şef İnönü Türkiye'nin kararlı tutumunu tüm Dünya'ya şöyle haykırdı: "Türk Milleti göz kamaştıracak yeni kahramanlık menkıbeleri* için tamamiyle hazır ve kat'i olarak karar vermiş bir haldedir!"

"Her şeyden mühim olan ana prensibin, bütün milletlerin vicdanında sarsılmaz olarak yerleşmesi gerektir. O da nüfusu çok milletler gibi nüfusu az milletlerin de müstakil ve milli bir hayata müstahak olduklarının samimi olarak kabul edilmesidir. İnsan cemiyetlerinin büyükleri tarafından yutulması mukadder olduğu nazariyesini hiçbir zaman kabul etmiyoruz, kabul etmeyeceğiz. Benliğine ve şuuruna sahip olan her milletin, dokunulmaz müstakil bir devlet olarak yaşaması hakkı, insanlığın sarsılmaz müşterek bir akidesi olarak tespit olunmak lazımdır.

Beynelmilel münasebetlerimizde, bizim zihniyetimizde bulunan devletlerle müşterek prensip ve emniyet davası, bizi müşterek cepheye sevk etmiştir. Siyasi anlaşmalarımızı ve ittifaklarımızı bu zaviyeden görmelidir"

Bütün Avrupa'yı kaplayan son emniyet buhranı içinde Türk-İngiliz ittifakı, hiçbir tecavüz fikri beslemeyen fakat kendi emniyetimiz ve müşterek sulh ve insanlık ideali için alınmış bir taahhüttür. Bu müşterek sulh ve emniyet idealini takviye edecek diğer taahhütlerden çekinmeyeceğiz. Biz komşularımızla her türlü ihtilafı hallettik. Şimdi samimi olarak onların emniyet içinde bulunmalarıyla alakadarız. Komşularımıza gelecek tehlikeleri bir adım sonra bize gelecek tehlikeler gibi önlemek için iktidarımızda olan tedbirleri alacağız."

İnönü, bu sözleriyle olası bir savaştan bahsederken Türkiye'nin bu savaşta tarafsız kalacağını ve bunun için ikili anlaşmalardan da kaçınmayacağını açıklıyordu.[72] Avrupa'daki tek parti egemenliğinin bir örneğini oluşturan Cumhuriyet Halk Partisi Kurultayından "muhataplara" yöneltilen bu mesaj "uygun bir ortamda" ve "uygun bir tonda" verilmişti! [73]

* Menkıbe: Destan

İzmir ve Trakya'nın savunmasına yönelik Türk-İngiliz askeri işbirliği

Bu sırada Türk ve İngiliz askeri makamları arasında görüşmeler sürüyor, heyetler halinde yapılan temaslarda karşılıklı savunma ve taarruz planları hazırlanıyordu.

Çanakkale ve Trakya'nın savunmasını esas alan bu planlarda, Trakya ve Boğazlar savunulmadığı takdirde Doğu Cephesinin kesinlikle korunamayacağı değerlendirildi.

Haziran ayı başlarında General Kazım Orbay başkanlığındaki bir Türk askeri heyeti İngiliz askeri yetkilileri ile temaslarda bulunmak üzere Londra'ya gitti.[74]

Bir İngiliz askerî heyeti de 28 Haziran 1939 tarihinde Ankara, Kırıkkale yolu ile Kayseri'ye hareket etmiş, ertesi gün Kayseri'deki uçak tesislerini tetkik ettikten sonra 30 Haziran günü tekrar Ankara'ya dönmüştü. Aynı heyet 5 Temmuz 'da trenle Ankara'dan İstanbul'a gelmiş ve 6 Temmuz akşamı bir muhriple Çanakkale'ye ve oradan da İzmir'e gitmişti.

İngiliz Askeri Heyeti'nin Trakya ve İzmir'in savunmasıyla ilgili görüşleri Genelkurmay Başkanı Fevzi Çakmak'a bir yazıyla bildirildi. Olası bir savaşta Türkiye'ye en büyük yardım İngiliz donanması tarafından ulaştırılacaktı. Bu nedenle İngiliz Genel Kurmay Başkanlığı gerektiğinde İngiliz donanması tarafından kullanılabilecek Marmaris, İzmir ve Çanakkale limanlarının tahkimi konusunda işbirliği yapılmasına önem veriyordu. Marmaris'in savunulması için Almanya'ya ısmarlanan toplar gelmediği için, burasının savunması İngilizlerle ortaklaşa sağlanacaktı.

Türk-İngiliz heyetleri arasındaki Londra görüşmeleri

Her iki ülkenin askeri ataşeleri arasında görüşmelerin sürdürülmesi kararlaştırıldı.[75] Büyük gizlilik içinde sürdürülen bu temaslarda, Trakya ve Ege kıyılarının savunulması için üst düzeyde bir askeri koordinasyon sağlanmıştı.[76]

Türkiye'nin Trakya'da Bulgarların, Ege kıyılarında ise İtalya'nın muhtemel bir taarruzuna karşı önlemler alması gerekiyordu. Kırklareli-Edirne hattındaki Çakmak Hattı ana savunma hattı olarak tasarlanmıştı. Çatalca önlerinde siperler kazılıp, yeni bir savunma hattı oluşturuldu. Bu hazırlıklar Bulgarları tedirgin etti. Bu tedirginliklerini Ankara'daki İngiliz Büyükelçisi aracılığıyla duyurdular.

Ankara verdiği cevapta hazırlıkların taarruz amaçlı olmadığını, olası bir Alman saldırısına karşı önlem alındığını bildirdi.

Rumen Dışişleri Bakanı Gafencu'nun ziyareti

11 Haziran Pazar günü Ankara, dost ve müttefik Romanya'nın dışişleri bakanı Gafenco'yu ağırlıyordu. Bu, Gafencu'nun iki ay içindeki ikinci ziyaretidir.

Yalova 15 Haziran 1939: Milli Şef'in Gafencu'yu kabulü

Milli Şef o sırada Yalova'da dinleniyordu. Gafenco Ankara'dan Yalova'ya geçti. Milli Şef, Gafencu'yu 14 Haziran Çarşamba günü Yalova'daki Köşk'te kabul edip, uzun uzun görüştü.

Bu görüşmeyi Gafencu anılarında şöyle anlatıyor: "Ertesi günü, Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün bizi beklediği Yalova'ya götürüldük. Türk Kurtuluş Savaşında büyük hizmetleri geçen İsmet Paşa, büyük selefi Atatürk'ten milli bir devlet tevarüs etmişti. Devrim prensiplerine sadık kalmakla beraber, o bu prensipleri kendinin de uyguladığı bazı geleneklerle bağdaştırmaya gayret ediyordu. Onun aile sofrasına kabul edilmek, kuru ve sakin bir sesle anlattığı politika durumuna ait görüşlerini dinlemek büyük bir şerefti.

Başkan, barışın kurtulabileceğini umuyordu. Fakat bir asker gibi, gerekli tedbirleri alarak ve politik davayı "arazi" üzerinde inceleyerek umuyordu. Mihverin nereden taarruza geçebileceğini, Balkan milletlerinin beraberce savunmalarını nerede yapmaları gerektiğini, önüme serdiği bir haritadan bana anlatıyordu. İsmet Paşa'nın yanında Balkan haritasını incelemek, beni o zamana kadar derinleştirmek fırsatını bulamadığım birtakım askeri bilgilerle karşılaştırdı. Ayrıca, bu vesile ile hiçbir diplomatik demecin öğretemeyeceği bir açıklıkla Türkiye Cumhuriyeti Başkanının politik düşüncesini de kavradım.

İsmet İnönü, bir tek saldırı imkânını görüyordu: Mihverin saldırısı... Genel savunma tedbirleri buna karşı alınmalı idi. Cumhurbaşkanı bu savunmanın Rus desteğinden yararlanacağına emindi. Parmağı ile bana harita üzerinde Rusların, Türk ordusuyla işbirliği ederek nerelere çıkarma yapabileceklerini gösterdi. İki düşman cephenin başarı şanslarını ölçen Başkan, Müttefiklerin zaferinden emin olduğunu söyledi." [77]

Gafencu'nun ziyaretini Rumen Kralı II. Carol'un ziyaretleri izleyecekti.

5 Haziran 1939 İnönü ve eşi Yalova'da törenle karşılanıyor

Yedinci Başlık

Hatay Sorunu Çözülüyor

İngiltere ile yapılan görüşmelere paralel olarak Fransa ile yürütülen görüşmelerde, Hatay Sorunu ilerlemelerin önünde bir engel oluşturuyordu. İngiltere'nin de katkısıyla, bu sorunun giderilmesine öncelik verildi. Fransız Hükümeti, Hatay konusunda Türkiye'nin kabul edemeyeceği hemen hemen tüm önerilerinden vazgeçti. Bunun üzerine, Türk-Fransız görüşmeleri 17 Haziran 1939'da başladı. Altı gün süren görüşmeler sonucunda, 23 Haziran 1939 günü Hatay'ın Türkiye Cumhuriyeti'ne katılmasına ilişkin anlaşma Ankara'da Fransız Büyükelçisi Massigli ile Dışişleri Bakanı Saraçoğlu tarafından imzalandı.

Anlaşma Meclis'te oybirliği ile onamış, yurtta sevinç gösterileriyle karşılanmıştı. Yurtdışından gelen tepkiler ise sınırlıydı. Suriyeli kadınların Şam'daki göstermelik protesto dışında önemli bir tepki olmamıştı. Şaşırtıcı olan, İtalya'nın bir nota vererek Hatay'ın Türkiye ile birleşmesini "San Remo anlaşmasına aykırı olduğu"[78] gerekçesiyle tanımadığını bildirmesiydi!

23 Haziran 1939 tarihli Türk-Fransız Ortak Deklarasyonu

23 Haziran 1939 günü Hatay'ın Türkiye Cumhuriyeti'ne katılmasına ilişkin anlaşma Ankara'da imzalanırken, eş zamanlı olarak Fransız- Türk Ortak Deklarasyonu Paris'te Fransız Dışişleri Bakanı G. Bonnet ile Türkiye Büyükelçisi Suat Davaz tarafından imzalandı.

Türk basını söz konusu deklarasyonu Fransa'nın kuzeydoğu sınırındaki ünlü Majino hattını (Ligne Maginot) çağrıştıran Şark Majino hattı olarak nitelemişti.

Fransız-Türk Ortak Deklarasyonu'nun imzalanmasıyla Fransızlar, Türkiye ile sürdürülen görüşmelerde İngilizlerin gölgesinden kurtulup, "Kurtlar Sofrasında" Dışişleri Bakanları G. Bonnet ve Ankara Büyükelçisi R. Massigli ile yer almaya hak kazandılar.

Milli Şef, Türk-Fransız görüşmeleri sırasında Yalova'daydı. Görüşmelerin gelişimini yansıtan uzun kriptoların çözülmesini sabaha dek izliyor,

Georges Bonnet

Rene Massigli

gerekli talimatları anında verip, cevapları değerlendiriyordu. Anlaşma Meclis'te oybirliği ile onamış, yurtta sevinç gösterileriyle karşılanmıştı. Milli Şef'in Gemlik, Mudanya ve Çanakkale'ye yaptığı günlük gezintiler basına szdırılıyor, gazetelerde yayınlanması sağlanıyordu.

23 Haziran 1939 Ankara TBMM

Türkiye Büyük Millet Meclisi Türkiye-Fransa Müşterek Beyannamesini görüşmek üzere özel oturuma çağrılmıştı. Meclis Başkanı Abdülhalik Renda oturumu "Celse açılmıştır. Söz Başvekilin" sözleriyle açtı. Başbakan Refik Saydam alkışlar arasında kürsüye geldi.

> "Muhterem Arkadaşlarım,
> Geçen Mayıs ayının on ikisinde Türkiye ile İngiltere arasında muhtemel taarruzlara karşı teşriki mesaiyi istihdaf eden müşterek beyannameyi bu kürsüden okuyarak yüksek tasvibinize arz ettiğim zaman, Türkiye ile Fransa arasında da ayni esasta anlaşmaların derdesti müzakere olduğunu (sürdüğünü) söylemiştim. Bu gün huzurunuza, Türkiye ile Fransa arasında müzakeresi itmam edilen (tamamlanan) beyanname metnini getiriyor ve sulh davasına yeni ve kuvvetli bir düğüm ilâve eden bu teşriki mesai senedini Millet Vekillerinin yüksek tasvibine arz ediyorum. Türkiye-Fransa beyannamesi, İngiltere Hükümeti ile kararlaştırmış ve tatbik mevkiine koymuş olduğumuz beyanname metninin harfi harfine aynıdır."

Sözleri sürekli alkışlarla kesilen Başbakan sözlerine şöyle devam etti:

> Aziz Arkadaşlar,
> Size, şimdi Türkiye-Fransa müşterek beyannamesini aynen okuyacak ve bu fırsattan istifade ederek beyannamenin ihtiva ettiği maddeleri hakikî mana ve mefhumlarında hulâsatan teşrih edeceğim*".

Başbakan, Deklarasyonu okuduktan sonra tek tek maddeleri üzerinde durdu. Yugoslavya ve Romanya'nın tepkisine yol açan 6. maddeye uzun uzun değindi.

> "Beyannamenin altıncı maddesi, Türkiye emniyetinin yalnız Akdeniz'den gelebilecek tehlikelere karşı değil, bu emniyeti alâkadar edecek mıntakaların kâffesinde* belirmesi muhtemel tehditlere ve tehlikelere karşı sıyaneti istilzam etmektedir. Türkiye-Fransa müşterek beyannamesinin altıncı maddesindeki hüküm bittabi Balkan Misakının Âkidlerine verdiği hukuk ve vezaifi hiç bir veçhile ihlâl edecek mahiyette değildir. Balkan

* Hulaseten teşrih etmek: Özetle açıklamak; kâffesi: tümü; sıyanet: korumak; istilzam etmek: hedeflemek; tedahül göstermeksizin: birbirini etkilemeksizin; gayri muharip: savaş dışı.

Misakı, Türkiye-İngiltere, Türkiye-Fransa Anlaşmalar ile tedahül göstermeksizin bütün istiklâlini muhafaza etmekte ve ayrı bir sulh âmili halinde mevkiini tutmaktadır. Beyannamedeki bu madde, herkesin anlamış olacağı veçhile, Türkiye ile Fransa'nın, Türkiye ile İngiltere arasında olduğu gibi, bu akid ile gözetilen emniyet endişelerini ve hususî vaziyetlerini alâkadar ediyor" [79]

26 Haziran 1939 Ankara: Meclis'te Savaş Rüzgârları

Refik Saydam Hükümeti, savaşa girmeme kararı nedeniyle pek çok eleştiriyle karşılaşıyordu. Meclisin 26 Haziran 1939 tarihli oturumda başta Recep Peker ve Refik Şevket olmak üzere milletvekilleri "derhal bayrağın çekilmesi ve İtalya'ya savaş ilân edilmesini" talep ettiler.[80]

Başbakan Refik Saydam bu eleştirilere cevap vererek Türkiye'nin savaş dışı kalma politikasını ve kararlılığını şu sözlerle savundu:

"Recep Peker, on günlük ömrümüz için istikbalin teminatını kaybediyoruz dedi. O'nun belki çocukları vardır. Fakat benim çocuğum da yoktur. Fakat yarın öldükten sonra mezarıma lanet okutamam! Tarihin ve milletin lanetine kendimi hedef yapamam!

Bu memleketi hiçbir zaman istikbalde teminatından mahrum edecek bir siyasi düşünce ve karar kimin aklından geçer? Bütün düşünceler hep milletin hayat ve istikbalinin teminatına halel getirmemeye matuftur.

İtalya'nın harbe girmesi üzerine hadis olan vaziyeti, Cumhuriyet Hükümeti etraflıca tetkik etmiş ve Üçlü Muahede'nin cüz'ü mütemmimi olan iki numaralı protokol hükmünü tatbike karar vererek, icap eden tebligatı yapmıştır. Buna nazaran Türkiye, hali hazırdaki gayri muhariplik vaziyetini muhafaza etmektedir."[81]

30 Haziran 1939: Milli Şef Çanakkale'de

30 Haziran Cuma günü Cumhurbaşkanı Milli Şef İsmet İnönü sabah saat 06.30'da Savarona yatıyla Çanakkale Boğazı'nı geçerek İmroz (Gökçeada) ve Bozcaada yönüne gitti.

İnönü Atatürk'ün sağlığında Savarona'ya binmemişti. Cumhurbaşkanı seçildikten sonra ilk Ankara dışı gezisini 5 Aralık'ta Kastamonu'ya yaptı. Savarona'ya da ilk kez bu gezi sırasında İnebolu'dan bindi.[82]

Çanakkale gezisi o güne dek Savarona ile yaptığı en uzun deniz yolculuğuydu. Çanakkale Boğazı'nı geçip, İlyasbaba Burnu ile Kumkale geride kalınca Savarona önce Anadolu sahilini izleyerek güneye yöneldi. Batıda Tavşan Adası geçildi. Pruvada Bozcaada tüm haşmetiyle belirdi. Adanın kıyıdan uzaklığı 3 milden biraz fazlaydı. Bu nedenle, Bozcaada adeta Anadolu sahiline bitişik gibi duruyordu.

İnönü kaptan köşkünden dürbünle Bozcaada kıyılarını incelemeye koyuldu. Troya Savaşı'nın kaderinin adanın batısındaki Ayazma Plajı'nda çizildiğini, tahta atı Troya'da bırakan Agamemnon komutasındaki Yunan donanmasının burada saklandığını, Odysseus ve arkadaşlarının karşı kı-

yıdan yükselecek olan dumanlı işareti burada beklediklerini anımsadı. Troya'nın cayır cayır yanışı da en iyi Bozcaada'dan seyredilmiş olmalıydı.

Savaşlara yataklık etmek daha o zamanlarda Bozcaada'nın kaderine yazılmış olmalıydı. Çanakkale Savaşı sırasında da Bozcaada düşman donanmasına lojistik destek için kullanılmıştı. Bu dönemde İngiliz ve Fransızlar Ayazma Tepesi'nde, Habbele Ovası'nda ve Habbele Tepesi'nde savaş uçakları için üç pist inşa etmişti. Buralardan havalanan düşman uçakları Türk mevzilerine bomba yağdırıyordu. Çanakkale'yi geçmek isteyen İngiliz ve Fransız savaş gemileri de 18 Mart 1915 sabahı Bozcaada'nın koylarından yola çıkmışlardı. Ve aynı günün akşamı, birçok kayıp verdikten sonra, yaralı gemilerle gerisin geri Bozcaada'ya dönmüşlerdi.

Savarona Bozcaada'yı geride bırakıp, kuzeye yöneldi. Boğaz girişine gelince İnönü kaptandan İmroz istikametinde yola devam etmesini istedi. İmroz, adeta terk edilmiş gibi duruyordu. Kıyıda gelişi güzel sıralanmış tek tük evlerin dışında herhangi bir yerleşim gözükmüyordu.

İnönü gözündeki dürbünü kuzey batıya çevirdi. Semendirek Adası İmroz'un ardında belirdi. Uzaktan bakınca bir dağ yığınını andırıyordu. 1624 metreye yükselen Ayı Dağı (Oros Fengari) çıplak gözle dahi seçilebiliyordu. Homeros'a göre, deniztanrısı Poseidon Troya savaşını buradan izlemişti. Lozan'da Adalar konusunda yaşadığı çetin pazarlıkları anımsadı. İçinden "Ne günlerdi o günler!" diye geçirdi.

Lord Curzon başkanlığındaki oturumlarda İmroz ve Bozcaada ile birlikte Semendirek Adası'nın da Türkiye'ye verilmesini ısrarla talep etmişti. İmroz ve Bozcaada konusundaki talebi olumlu karşılanmış, ama evvelce 1913 tarihli Londra Antlaşması ile Yunanistan'a bırakılan Semendirek üzerindeki Yunan egemenliğinin tartışma konusu yapılmasına Venizelos ve Curzon şiddetle karşı çıkmıştı. Israrlı talepleri sonucu kıyılarımızın yakınındaki Midilli, Sakız, Sisam ve Nikarya adalarının askerden arındırılmasını kabul ettirebilmişti. Son bir hamle daha yapıp, Limni ve Semendirek adalarının Boğazlar rejiminin bir parçası olduğunu, bu nedenle de bu adalar üzerindeki egemenlik sorununun Boğazlar rejimi ile birlikte incelenmesini önermişti.

Yunanistan ile aramızdaki kara sınırının çizilmesinde Karaağaç'ın Türkiye'ye iade edilmesine karşın, Dedeağaç (Batı Trakya) Yunan egemenliğinde kalmıştı. Böylece, Dedeağaç'ın önündeki Semendirek Adası'nın da Yunanistan'ın egemenliğinde kalması kaçınılmaz olmuştu.

İnönü kaptan köşkünde bir tabureye oturmuş, derin düşüncelere dalmıştı. Birinci Dünya Savaşı'nı yanında savaştığımız Almanya, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu ile birlikte kaybetmiştik. Yenilgi kesindi. Galipler sulh masasına belirleyici bir üstünlükle oturmuştu. Ülkemiz işgal altında idi. Ancak askeri durum galiplerin hiç ihtimal vermedikleri bir şekilde, ordumuzun zaferi ile sonuçlanmıştı. Bu nedenle 1918 galibiyetinden farklı bir konumda bizi Kurtuluş Savaşımızın sonuçlarını görüşmek üzere Lozan'a çağırdılar.

Lozan Konferansı bir savaşı kazanan ve kaybedenin net olarak belli olduğu bir savaş sonrasında yapılan barış görüşmelerinden çok farklıydı.

Burada da taraflar bir savaşın sonuçlarını karara bağlamak için vardı. Yani görüşme masasında karşı karşıya oturan iki taraf söz konusuydu. Taraflar belliydi. Bir yanda İngiliz İmparatorluğu, Fransa, İtalya, Japonya, Yunanistan, Romanya, Sırp, Hırvat-Sloven Devleti, öte yanda Türkiye.

Ama bu tarafların hangisi savaşı kazanan, hangisi savaşı kaybedendi? Bu sorunun kesin bir cevabı yoktu! Çünkü Yunanistan ile olan savaşı biz kazanmıştık. Ama İngiltere başta olmak üzere Fransa, İtalya ve diğer İtilaf Devletleri ile savaştığımız Birinci Dünya Savaşı'nı kaybetmiştik.

Peki Lozan'da hangi savaşın müzakeresi yapılıyordu? Yunanistan ile yaptığımız Kurtuluş Savaşı sonunda Mudanya Mütarekesi'ni sadece Yunanistan ile imzalamamıştık. Ama Lozan'da karşımızda sadece Yunanistan yoktu. Bu durumda diğer devletlerle hukuki durumumuz neydi?

"Biz 1918 mağlubiyetini üzerimize almıyorduk. Galip devletler, 1918 galipleri durumunda ısrar etmek istiyorlardı. Bu şartlar altında konferans toplandı. Sırası geldikçe ben, Baş Murahhas olarak, Mudanya'dan buraya geldiğimi söylerdim. Lord Curzon ise, bana, Mondros Mütarekesini hatırlatmaya çalışırdı. Mesele, aramızda hallolunamadan, ihtilaflı kaldı"[83]

Saat 13.00'te Çanakkale Limanı'na geri dönüldü. Sahil bayraklarla donatılmış, halk Milli Şefi alkışlamak ve görebilmek için rıhtıma toplanmıştı. Deniz Kuvvetlerinin savaş gemileri de Çanakkale'ye gelmişti. Savarona limana girerken Çimenlik Kalesinden 21 pare top atışı gerçekleştirdi. Limandaki tekneler de Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'yü selamlamak üzere sirenlerini çaldılar. Çanakkale'de incelemelerde bulunan İnönü ve eşi Mevhibe Hanım savaş alanlarını da ziyaret edip, Savarona'ya döndüler.

Üç gün önce, 27 Haziran 1939 Salı günü Mareşal Fevzi Çakmak refakatlerinde Orgeneral Fahrettin Altay ve Orgeneral İzzettin Çalışlar ve Trakya Umumi Müfettişi Orgeneral Kazım Dirik olmak üzere saat 18.00'de Gelibolu yoluyla Çanakkale'ye gelmişti. Aynı gün 2. Kolordu Komutanı Korgeneral Kemal Doğan Balıkesir'den Çanakkale'ye gelmiş ve heyete katılmıştı.

En üst düzeydeki bu askeri heyet Trakya sınırlarımızdan gerçekleşecek bir saldırıda Trakya'nın Karadeniz ve Ege Denizi'ndeki kıyılarıyla Marmara Denizinin güney kıyılarına zırhlı birliklerce desteklenecek bir çıkartma yapmak için bölgede gerekli keşifleri yapmıştı. Trakya'ya bir düşman saldırısı halinde öncelikle bu saldırıyı durdurmak, sonrasında da düşman kuvvetlerini imha etmek gerekirdi.

Düşmanın Çatalca ve Demirkapı yönündeki ilerlemesine karşı diğer yönden karşı saldırıya geçerek düşmanı durdurmak ve arkasından da kıyılardan zırhlı birliklerce yapılacak çıkarma ile imha hareketini başlatmak gerekiyordu.[84]

İnönü, heyeti Savarona Yatında kabul edip bir süre görüştü. Cumhurbaşkanı komutanların harita üzerinde verdikleri açıklamaları dikkatle dinleyip, arazinin yapısı ve savunma derinliğine ilişkin sorular yöneltti. Aldığı cevaplardan duyduğu memnunluğu belirtip, Mareşal Çakmak'a tebriklerini iletti. Cumhurbaşkanı akşama doğru Savarona yatıyla Çanakkale Limanı'ndan ay-

rıldı. Yavuz zırhlısı ve diğer savaş gemileri Cumhurbaşkanını top atışlarıyla uğurladılar. [85]

Çanakkale buluşması yakın bir gelecekte savaş olasılığının sınırlarımıza ulaşabileceği endişesinin somut göstergesiydi. O nedenle özellikle hava saldırılarına karşı hazırlıklı olmak gerekiyordu. Bu amaçla 13 Temmuz 1939 Perşembe günü "Hava Taarruzlarına Karşı Işıkların Söndürülmesi ve Karartılması Nizamnamesi" yayınlandı.

Nizamnamenin ilk maddesinde "Düşman tayyarelerinin geceleyin hedefleri tanımalarına ve umumi surette doğru istikameti bulmalarına mani olmak ve hareketlerini güçleştirmek için bu nizamname hükümleri dairesinde ışıklar söndürülür ve karartılır" deniliyor ve alınacak önlemler açıklanıyordu.

Kabotaj Bayramı'nı İstanbul'da kutlayan İnönü, o akşam Ankara'ya hareket etti. İsmet Paşa'yı yakından tanıyanlar Hatay sorununun çözümlendiği bir sırada Ankara'da bulunmamasının rastlantısal olmadığını, aynı tarihlerde Çanakkale Boğazını geçip Ege Denizinde incelemeler yaptıktan sonra, ordunun en üst kademesi ile Savarona'da değerlendirme toplantısı yapmak suretiyle muhataplara belli mesajlar verdiğini anlamışlardı. Türk Ordusu kara sınırları gibi, deniz sınırlarını da korumaya hazırdı.

Ankara 7 Temmuz 1939: TBMM

7 Temmuzda da Hatay'da bir il idaresi kurulmasına ilişkin kanun TBMM'de kabul edildi. Hatay'ın anavatana katılmasının ardından İsmet İnönü Hatay'a bir ziyaret düzenledi. 23 Temmuz 1939 günü Hatay'a gelen Milli Şef üç gün üç gece devam eden şenliklerde hazır bulunup, Hatay'ın kurtuluşunu kutladı.

9 Temmuz 1939: Ankara: Çankaya Köşkü: "İki yol yoktu Paşam!"

Yakup Kadri Karaosmanoğlu Prag Büyükelçiliğinden Türkiye'ye dönmüş ve görevsiz kalmış bir elçi olarak Çankaya'da İsmet Paşa'nın sofrasına konuk olmuştur. Görevini elinden alan Türkiye değil, Almanya idi. Çekoslovakya'yı işgal edince elçimiz de ayrılmak zorunda kalmıştı. Sofrada konuşma sırasında konu, yeni açıklanmış olan Türk-İngiliz- Fransız Deklarasyonuna geldi. Karaosmanoğlu böylesine "taraf olmanın" çok yerinde olduğunu belirtti ve "İki yol yoktu Paşam!" dedi.[86] Karaosmanoğlu'nun "İki yol yoktu" sözü, Türkiye'nin baştan beri izlediği, yayılmacı maceralara yüz vermeyen dış politikanın isabetini belirtiyordu. Türkiye bu politika sayesinde İkinci Dünya Savaşının yol açtığı felaketlerden korunabilmişti.[87]

15 Temmuz 1939 Çankaya Köşkü: Türk-Amerikan İlişkileri

15 Temmuz 1939 da Amerika Birleşik Devletleri 150. Kuruluş yıldönümünü kutlamaktaydı. Milli Şef, yaklaşan savaş nedeniyle Amerika ile ilişkilerimize büyük önem veriyordu. 30 Nisan 1939 günü kapılarını tüm dünyadan akın eden kalabalıkların ziyaretine açan New York Dünya Fuarına Türkiye de

Kilitbahir'de inceleme

İnönü kurtuluş şenliklerine katılmak üzere Hatay'da (23 Temmuz 1939)

katılmıştı. Mimar Sedat Hakkı Eldem'in tasarladığı Türk pavyonu büyük ilgi çekmiş, Amerikan basında gurur verici yazılar yayınlanmıştı. Fuarın açılışı vesilesiyle İnönü, radyodan İngilizce olarak Amerikan halkına seslenmiş ve Türk-Amerikan ilişkilerine verdiği önemi vurgulamıştı.

"Ertesi hafta Türkiye'nin de katıldığı New York Dünya Sergisi dolayısıyla İnönü radyodan Amerika'ya seslendi. Konuşmanın özelliği, İngilizce oluşu. Başbakanlıktan uzak kaldığı iki yıldır canla başla İngilizceye çalışan İnönü artık hazırlanmış metni düzgünce okuyacak yatkınlığı edinmişti. Söyleyişinde kulağı tırmalayan "Turkey" sözcüğünün "tarki" biçiminde telaffuz edilmesi idi. "Törki" yerine, ya da "ö" sesinin uzatılmasıyla "Tööki" yerine…."[88]

Temmuz ayındaki Amerika Birleşik Devletleri'nin 150. kuruluş yıldönümü kutlamaları Amerika'ya beslenen iyiniyetin ve verilen önemin tekrar vurgulanması için iyi bir vesile olmuştu. Posta İdaresi 150. Yıl konusunda altı puldan oluşan özel bir seri çıkardı.

Seride, her iki ülkenin "kurucu liderleri" Atatürk ve George Washington'un resimlerinin yer aldığı kırmızı ve mavi pulların yanında, mevcut liderler olarak Milli Şef İsmet İnönü ve Başkan Franklin Roosevelt'in resimlerini taşıyan kahverengi ve mor renkli iki pul da vardı. Bu pullar, İnönü'nün resmini taşıyan ilk pullardı. Böylece paralar gibi pullarda da İnönü dönemi başlamış oluyordu.[89]

Milli Şef o akşam Dışişleri Bakanını Köşk'te ağırlıyordu. Saraçoğlu Amerika'nın 150. Kuruluş Yıldönümü vesilesiyle PTT İdaresi tarafından çıkarılan pulların ilk gün damgalı bir serisini Saydam Hükümeti'nin armağanı olarak Cumhurbaşkanı'na takdim etti. Pullar Berlin'de Alman Devlet Matbaasında bastırılmıştı. Pullarımızın kendi ülkemizde basıldığı bir sürecin kısa sürede hayata geçirilmesini dileyen İnönü, Bakan'a teşekkür etti.

Türk-Amerikan ilişkileri o akşamın başlıca konusuydu. İnönü, Amerika'nın izlediği politikanın Alman ve İtalyan yayılmacılığına cesaret verdiğini söyleyip, Washington'un "kayıtsızlık politikasını" eleştirdi. İnönü'ye göre Amerika, geniş toprakları Asya'dan ve Avrupa'dan iki engin okyanusla ayrıldığı için kendisini güvende hissediyor ve Asya'da giderek tırmanan Japon saldırganlığı ile Avrupa'yı tehdit eden Alman ve İtalyan yayılmacılığına kayıtsız kalıyordu.[90] Konu, Atatürk'ün vefatından kısa süre önce İnönü'ye önerilen Washington büyükelçiliğine geldi. "Bir aralık benim Amerika'ya büyükelçi tayin olacağım havadisi çıktı. Hiç haberim yoktu. Fena halde canım sıkıldı ve çok müteessir oldum. Şiddetli tepki gösterdim. İlk buluştuğum hafta Tevfik Rüştü Bey'e sordum. "Evet" dedi. "Haber benden çıktı" dedi. "Nasıl oluyor" diye sorunca şöyle izah etti."Siz bana her zaman söylerdiniz. Amerika'yı görmedim derdiniz. Amerika'yı görmek arzu ettiğinizi söylerdiniz. Ben de bir vesile bulup, sizin Amerika'yı tanımak ve incelemek arzunuzu gerçekleştirmek istedim" Kendisine teşekkür ettim. Ve kesin olarak kabul etmeyeceğimi, bundan vazgeçmesini, bir arzuyu söylemiş olmamla onu bir vazife ile tamamlamak arasında fark olduğunu bildirdim. Çok sert konuştum. Ve seni mesul tutarım dedim. Hülasa çok şikâyet ederek Tevfik Rüştü'yü bundan vazgeçirdim." [91]

New York Dünya Fuarında Türk pavyonu

Sekizinci Başlık

Kritik Ağustos ayı

4 Ağustos 1939 Salı: Sovyetler daveti tekrarlıyor

Potemkin'in Ankara'yı ziyaretinden sonra Sovyetlerden uzun süre ses çıkmadı. Ankara'daki Sovyet Büyükelçisi 4 Ağustos'ta Saraçoğlu'nu ziyaret edip, Moskova'da beklendiğini bildirdi.

Büyükelçinin ziyareti, İngiliz Akdeniz filosuna ait savaş gemilerinin İstanbul limanını ziyaret ettiği tarihlere denk gelmişti.

Türk basını ziyarete geniş yer ayırmıştı. Gazete sayfaları konuk amiral ziyaretleri ve onuruna verilen ziyafetlere ait haber ve resimlerle donatılmıştı. Sovyet Büyükelçisinin Saraçoğlu'nu ziyaret ettiği saatlerde Milli Şef İnönü konuk amirali Çankaya Köşkünde kabul ediyordu.

Toplum önüne çıkmakta oldukça çekingen davranan Mareşal Çakmak da konuk amiral onuruna bir öğle yemeği vermişti. Ertesi günkü gazeteler Milli Şef'in kabulü ile ilgili haber ve resimler yanında, Türkiye'de pek rastlanmayan bir futbol karşılaşmasına ilişkin haberlere de yer veriyordu. Konuk denizcilerle Türk denizcileri arasında Fenerbahçe Stadyumunda oynanan dostluk maçı konuk takımın galibiyetiyle sonuçlanmış, maç bir dostluk gösterisi halinde geçmişti.

Ankara 5 Ağustos 1939 Perşembe: Başbakan Köşkte

Milli Şef İnönü Kızılcahamam, Gerede ve Bolu'yu kapsayacak 3 günlük kısa bir yurt gezisi için Ankara'dan ayrıldı. Dönüşünde Etimesgut'da Başbakan ve Dışişleri Bakanı tarafından törenle karşılandı.

Cumhurbaşkanının Başbakan tarafından Etimesgut'ta karşılanması Atatürk döneminden kalan bir uygulamaydı.[92]

Cumhurbaşkanı, Başbakanı Köşk'e akşam yemeğine davet etti. "Köşk'e geliniz. Akşam yemeğini birlikte yer, sohbet ederiz." Başbakanın randevu konusundaki duyarlığını bildiği için ekledi: "Uygunsanız saat 7 gibi bekliyoruz." Başbakan'a randevu konusundaki duyarlığı nedeniyle "kronometre gibi" yakıştırması yapıldığını biliyordu. "Almanya'da alışmış olmalı" diye düşündü.

Başvekil Dr. Refik Saydam

Refik Saydam, genç bir hekimken 1910 yılında Harbiye Nazırı Mahmut Şevket Paşa'nın emriyle hekim, kimyager, eczacı ve veteriner subaydan oluşan kalabalık bir grupla Almanya'ya gönderilmişti. Almanya'da Berlin Askerî Tıp Akademisi'nde kurs gördükten sonra Brandenburg Zırhlı Süvari Alayı'ndaki stajı sırasında Alman Ordusunun manevralarına Alman Sahra Sıhhîye Subayı olarak katılan Refik Saydam ihtisasını Berlin'de ünlü Charite Kliniği'nde tamamlamıştı.[93]

Saat tam yedide Başbakan'ın geldiğini haber verdiler. Mevhibe Hanım misafirini alt kattaki havuzun başında karşıladı. Başbakan gelirken çiçekçiye uğramıştı. Ankara'nın ünlü çiçekçisi Sabuncakis'den aldığı bir buket karanfili ev sahibesine sunup, yemek daveti için kendisine teşekkür etti.

Refik Saydam'ın Mevhibe Hanım nezdinde özel bir yeri ve değeri vardı. Refik Saydam'ın, kocasının hayatını büyük bir tehlikeden kurtardığına inanıyor, ona özel bir sevgi ve saygı duyuyordu.

Atatürk'ün Dolmabahçe Sarayındaki ağır hastalığı sırasında Ankara'da iktidar kavgası yaşanıyordu. İnönü Atatürk'e "veda etmek" için İstanbul'a gitmek üzere Pembe Köşk'ten ayrılmak üzereyken telefon çalmış, telefonu Mevhibe Hanım açmıştı. Paşanın kulakları az işittiği için telefondaki konuşmaları yüksek sesle İnönü'ye iletiyordu. Arayan kişi Refik Saydam'dı. "Paşam, Sizin İstanbul'a gitmenizi kesinlikle istemiyoruz. Bunun sizin için tehlikeli olacağını biliyoruz. Eğer gitmeye kalkarsanız ben trenin önüne yatarım, ancak benim üzerimden geçerek gidebilirsiniz! demişti. Bu görüşmeden kısa bir süre sonra Saydam koşarak Pembe Köşk'e gelmiş ve İnönü'nün odasına çıkarak "Paşam, cesedimi çiğnemeden geçemezsiniz!" diyerek onun İstanbul'a hareket etmesine engel olmuştu.[94]

Mevhibe Hanım'ın "Nasılsınız? Biliyorum ki, çok yoruluyorsunuz" diye hal hatır sormasını gülerek yanıtladı: "İşte geldik gidiyoruz, şen olasın Halep şehri!" [95]

Başbakan her zamanki iyimserliğini koruyordu. Neşeliydi. Bunda, ne denli ağır olurlarsa olsun karşılaşılan sorunları çözeceğine olan inancının da payı vardı. Ev sahibinden izin isteyip, İnönü'nün annesi Cevriye Hanım'ın odasına yöneldi. Saydam her şeyden önce doktordu. Hastasını ziyaret etmeden yemeğe oturamazdı.

Cevriye Hanım'a yüksek sesle sordu: "Nasılsın? Bir şikâyetin var mı?"

Dizlerindeki ağrılardan şikâyetçiydi.

"Gençleşiyorsun! Ondandır!"

Cevriye Hanım tevekkülle başını sallamakla yetindi. Kendisinden değil, oğlunun sağlığından endişeleniyordu. "Dalıp gidiyor. Söylenenleri bile işitmiyor. Ayakta sürekli geziniyor. Oğlum! Kendini bu kadar yorma" diyorum. Beni de dinlemiyor" diye yakındı.

Doktorun cevabı rahatlatıcıydı. "O yürümeyi sever! Bırak yürüsün, iyi gelir. Sen endişelenme, ben ona mukayyet oluyorum*"

* Mukayyet olmak: Gözetmek, korumak

Ankara 10 Ağustos 1939

Saraçoğlu Moskova'ya davet konusunu hükümete götürüp Bakanlar Kurulunda görüşülmesini sağladı. Bakanlar Kurulu daveti olumlu karşılamıştı. Ancak ziyaret öncesi Moskova'dan görüşülecek konuları içeren bir metin talep edilmesi kararlaştırıldı.

Saraçoğlu, 10 Ağustos'ta Büyükelçi Terentyev'i davet edip, Molotov'un kendisine acele bir ön proje göndermesini, bunu inceledikten sonra Moskova'ya gideceğini bildirdi.

Ankara 13 Ağustos 1939 Pazar: Dışişleri Bakanlığı

Büyükelçi Terentyev 13 Ağustosta Saraçoğlu'nu yeniden ziyaret edip, bir ön proje vermeğe hazır olduklarını, ancak bundan önce bazı soruların Türkiye tarafından cevaplandırılmasını istediklerini bildirdi.

Moskova'nın Türk tarafına yönelttiği sorular şunlardı:

1. Türk Hükümeti nasıl bir ikili yardım paktı düşünüyordu? Sırf tecavüze karşı bir savunma anlaşması mı, yoksa savunma taahhüdü içermeyen bir pakt mı?
2. Türk-Sovyet paktı, muhtemel bir İngiliz-Fransız-Sovyet paktına dayanarak mı, yoksa ondan tamamen bağımsız olarak mı akdedilmelidir?
3. Pakt sırf denize ilişkin mi olacaktır, yoksa karayı da kapsayacak mıdır?
4. Pakt yalnız taraflardan birine doğrudan doğruya yönelen bir saldırıyı mı öngörecektir, yoksa taraflardan birinin, saldırgana karşı, mevcut taahhütler mucibince bir komşu devlete yardım neticesinde harbe girmesini de öngörecek midir?
5. Eğer Pakt komşu devletlere yardımı da gerektirecekse, Türkiye'nin buraya dahil edeceği komşu devletler hangileridir?

Sovyetlerin ikili müzakereler öncesi muhataplarına böyle sorular yöneltmesi "mutat" bir uygulama olduğu için, Dışişleri Bakanlığında konu bu çerçevede değerlendirildi ve sorulara verilecek cevapların hazırlanmasına girişildi.

15 Ağustos 1939 İzmir: Parita gemisi olayı

Nazilerin giderek yoğunlaşan Yahudi düşmanlığı başta Çekoslovakya olmak üzere çevre ülkelerdeki Yahudilerin kitleler halinde Filistin'e göç etmesine neden oluyordu. Filistin toprakları İngiliz yönetimindeydi. 1939 Mayıs ayında kaçak yollardan Filistin'e gelen Yahudi sayısı 37 bine ulaşmıştı. Elinde göç sertifikası bulunmayan Yahudilerin kaçak yollardan Filistin'e ulaşmasını önlemek için İngiliz yönetimi radikal önlemlere başvuruyordu. Dost ve müttefik ülkelere de bu göçü önlemeleri için baskı ve telkinlerde bulunuyorlardı.

Bu süreçte Yahudilerin Filistin'e ulaşmak için kullandığı güzergahlardan birisi de Türkiye idi. Hükümet bir ikilem ile karşı karşıya kalmıştı. Yahudi göçü nedeniyle İngiltere'yi Filistin'de zor durumda bırakmamak ve Yahudi göçüne göz yumarak Almanya'nın tepkisini çekmemek gerekiyordu. Ancak bu kritik süreçte göç sertifikası bulamamış olmalarına rağmen canlarını kurtarmak için çoluk çocuk yollara düşen bu zavallı insanlara yüzyıllar önce İspanya'dan kaçan Yahudlere kucak açmış bir ülkenin gözlerini kapatması düşünülemezdi.

Aslında Türkiye, Yahudilerin Türkiye üzerinden Filistin'e geçişlerini daha savaş başlamadan 9 Ağustos 1938 tarihli bir kararname ile düzenlemişti. 1938 tarihli Pasaport Kanunu'nun 5. maddesi de yabancıların Türkiye'ye girişine ilişkin önemli bir düzenleme içeriyordu. Buna göre "transit olarak Türkiye'den geçip gitmek için geldikleri halde yanlarında kâfi miktarda para veya vasıtaları olmayanlar ile gidecekleri memleketler için vizeleri bulunmayan" yabancıların ülkeye girişine izin verilmiyordu.

Karayolları savaş nedeniyle kapalı olduğu için Filistin'e Yahudi göçü genellikle deniz yoluyla gerçekleşiyordu. Rumen vapur kumpanyaları ellerindeki hurda gemileri Yahudilere büyük paralar karşılığı tahsis ediyor, çeşitli limanlardan hareket eden Rumen bandıralı gemiler kapasitelerinin çok üstündeki yolcu ile denize açılıp, sonu belirsiz maceralara doğru yol alıyordu.

O günlerde İzmir limanna sığınan Parita gemisi de bunlardan biriydi. Yahudi göçünü organize eden Alliah Bet Yahudi Örgütü, Marsilya yakınlarındaki Sete limanında bulunan Yunan armatörü Mikolos'a ait Parita gemisini kiralamış, Avrupa'nın çeşitli yerlerinden getirilen çok sayıdaki sığınmacı gece yarısı sandallarla gemiye çıkarılmış ve gemi sabaha karşı limandan demir almıştı. Hedefinde Romanya'nın Köstence limanında bekleşen sığınmacılar da vardı. Gemi Çanakkale ve İstanbul Boğazlarından geçip, Köstence'ye uğrayıp, oradan da çok sayıda yolcu aldıktan sonra, toplam 860 sığınmacıyla yeniden Akdeniz'e açılmıştı.

Geminin 6 gün içinde Filistin'e ulaşması, açıkta demirleyip yolcuların balıkçı tekneleri ile gizlice karaya çıkarılması planlanmıştı. Gemideki içme suyu, gıda ve yakıt da 6 günlük yolculuğa yetecek miktarlardaydı. Planlandığı gibi 6 günün sonunda Filistin'e ulaştılar. Ancak sığımacıları gemiden alıp, gizlice karaya çıkaracak balıkçı tekneleri ortada yoktu. Su ve yakıt tükenmişti. İngilizlere yakalanmayı göze alamayan kaptan rotayı Rodos'a çevirmek zorunda kaldı. Rodos, o tarihleree İtalyan egemenliğindeydi. Oraya da sığınmak mümkün olmadı. Yeni rota İzmir limanıydı.

Gemide tam bir kargaşa yaşanıyor, salgın hastalıklar hızla yayılıyordu. Sahil Sıhhıye Müdürlüğü salgın hastalık nedeniyle yolcuların karaya çıkmalarına izin vermedi. Zorlukla da olsa, yolculara su ve kumanya sağlanabildi. İzmir limanı açıklarındaki bekleyiş sürerken, yolcular geminin yeniden denize açılmasını engellemek için istim borularını tahrip edip, kaptanı ve mürettabatı enterne etmişti. Aliyah Bet örgütünden gelen yetkililer gemiye çıkıp, yolcuları sakinleştirdi.

Tel Aviv önlerinde karaya oturan Parita

AKBABA 24 Ağustos 1939 Cemal Nadir karikatürü

Parita gemisi 15 Ağustos sabahı 2 polis motoru eşliğinde limandan ayrıldı. Önce Zonguldak'a uğrayıp, kömür aldıktan sonra yeniden Akdeniz'e açıldı. Akdeniz'de hiçbir liman Parita'yı kabul etmeye yanaşmadığı için, kaptan rotayı zorunlu olarak Filistin'e çevirdi. Gemiyi Tel Aviv önlerinde karaya oturttu. Yolculardan pek çoğu yüzerek karaya çıkıp, kalabalığa karışarak izin kaybettirmeyi başarabildi. Diğerleri İngilizler tarafından enterne edildi. Başlangıçta 6 gün olarak planlanan yolculuk tam 41 gün sürmüştü.

Basının bu trajik olaya yaklaşımı ne yazık ki olumlu olmamıştı. İzmir limanına sığınan bu çaresiz insanları kamuoyuna "Yahudiler İzmire zorla çıkmak istiyor" diye tanıtıyor, mizah dergilerinde "kurnaz Yahudi" tiplemesiyle antisemitik karikatürler yer alıyordu.

Kamuoyunda yaratılan bu olumsuz algı, savaşın kritik bir döneminde evvelce askerlik yükümlülüğünü yerine getirmiş olmalarına rağmen, tamamına yakını azınlıklardan oluşan 12.000 civarındaki 20 sınıfın yeniden askere alınmasına yol açacaktı! 1312-1329 (1896-1913) doğumlu 25-45 yaş arasındaki bu askerler genellikle "nafıa kıtalarında" yol yapımında çalıştırıldıkları için, bu olay "20 kur'a nafıa askerleri", "20 kur'a ihtiyat olayı" olarak anılmaktadır.[96]

15 Ağustos 1939 İstanbul: Sivil Güvenlik tatbikatı

İçişleri Bakanlığı resmi dairelere gönderdiği tamimde, Hava Hücumlarından Pasif Korunma Kanunu gereğince halkın alması gereken önlemlere memurların ön ayak olmasını, savaş olasılığına karşı büyük şehirlerde sivil halkın korunması için sığınaklar ve hendekler hazırlanmasını talep etti.

Büyük şehirlerin meydan ve tepelerine 88 ve 105 milimetrelik uçaksavar bataryaları yerleştirildi. İstanbul'u düşman hava saldırılarından Çamlıca Tepesi ve Etiler sırtlarına yerleştirilen uçaksavarlar koruyacaktı.[97]

Şehrin uygun yerlerinde sığınaklar inşası için girişimler hızlandırılmıştı. Sığınakların hava taarruzlarından korunmayı gerektiren her türlü donanıma sahip olması, kapılarda filtre bulunması, içlerine soyunma, duş, revir odaları yapılması, vantilatörle havalandırılması kararlaştırıldı. Sığınak kapılarına içine girebilecek insan sayısını gösteren levhalarla sığınaklara giden yollara "umumi sığınağa gider" levhaları asıldı. Halkın sığınak yerlerinden haberdar edilmesi, yayınlanan emirnamenin her tarafa asılması ve evlere dağıtılması kararlaştırıldı.

15-22 Ağustos 1939 tarihleri arasındaki herhangi bir günde ve saatte habersiz olarak İstanbul'a havadan taarruz manevrası yapılması kararlaştırıldı. Manevra sırasında Trakya sınırından valiliğe telgraf ya da telefonla haber verilmesi, mahallelerdeki düdüklerin çalması, hücumdan haberdar olan halkın evlerinden dışarı çıkmaması, dışarıdaki halkın yakın sığınaklara gitmeleri planlanmıştı.

Temsili olarak atılacak zehirli gazların temizlenmesi, yangınların söndürülmesi, patlamış bombaların kaldırılması, yıkılmış binaların altından insanların kurtarılması ve yaralıların tedavisi için çok sayıda ekip hazırlanmıştı.

Ayasofya Camii minaresine konuşlandırılan uçaksavar

Karartma uygulaması: Tramvayların ampulleri renklileriyle değiştiriliyor

Sivil savunma tatbikatı 15 Ağustos günü gerçekleştirildi. Gaz maskeli güvenlik güçleri adeta gerçek bir saldırı karşısında kalmış gibi büyük bir gayretle kurtarma faaliyetlerine girişti. Cadde ve sokaklar o güne kadar İstanbulluların görmediği ilginç sahnelere tanık oldu.

İstanbul'da hava hücumlarına karşı savunma tatbikatı yapılacağı haberi bazı yanlış anlamalara yol açmış, kimsenin evinden dışarı çıkmayacağı, uçaklardan gerçek bombalar atılacağı söylentisi kulaktan kulağa yayıldı. 15 Ağustos akşamı fırınların önünde biriken kalabalıkların birkaç günlük ekmeklerini almak istemesi karışıklıklara yol açtı.

Bu durum üzerine gazetelerde "Telaşa lüzum yok, manevra bir tecrübedir. Yarım saat devam edecek, bu süre zarfında halkın sığınaklara çabuk gidip gidemeyeceği ve sığınakların ihtiyaca kâfi gelip gelmediği anlaşılacaktır. Bunun dışında söylenen laflara inanmayınız ve telaş etmeyiniz" açıklamaları yapılmıştı.

Pasif korunma tatbikatının yapılacağı tarih halk tarafından bilinmediği için gazetelerde tatbikatın her an yapılabileceği hakkında "Bugün tehlike işareti verilebilir" ikazı, tatbikatın önem ve nedenini açıklayan yazılar yer almıştı.

Savaş tehlikesine karşı alınan tedbirlerden birisi de halka gaz maskesi dağıtılmasıydı.

Birinci Dünya Savaşında Almanların geliştirdikleri Fosgen zehirli gazı cephelerde büyük kayıplara yol açmıştı. Başta İngiltere olmak üzere İhtilaf Devletleri de bir yandan zehirli gaza karşı koruyucu aygıtlar geliştirirken diğer yandan da klor gazı üretip, kullanmaya başlamışlardı. Savaşın sonlarına doğru Almanların daha öldürücü bir gaz olan hardal gazını İngilizlere karşı kullanmaları binlerce insanın ölümüne yol açmıştı.

Avrupa'da başlayan yeni savaşta da kimyasal gazların hava bombardımanı gibi yeni uygulamalarla yaygın olarak kullanılmasından korkuluyordu. Bu konuda özellikle İngiliz kamuoyu tedirgin bir bekleyiş içindeydi. Başta Londra olmak üzere büyük şehirlerde gaz maskesi kullanımı zorunluluğu getirilmiş, halk bu konuda eğitilmeye başlamıştı.

Savaş tehlikesinin yoğunlaşması üzerine Türk Kızılayı da halka güvenli ve ucuz gaz maskeleri sağlamak için araştırmalar yapmıştı. Genelkurmay, Savunma (Milli Müdafaa) ve Sağlık Bakanlığı (Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekâleti), Gaz Komutanlığı uzmanları ile dünya halk maskelerini incelemiş, en uygun ve güvenli olarak Alman halk maskelerini seçmişti. Alman halk maskelerinin gazlara karşı koruma gücü arttırılmak suretiyle Türk malı gaz maskesi üretilmişti. Yerli maskenin süzgecinin koruma yeteneğinin fazla olduğu, savaş esnasında 20 saatten fazla koruma sağlayıcı özelliğe sahip olduğu açıklanmıştı. Gaz bulutunun şehir üzerinde ancak 5-10 dakika, en fazla 1 saat kalabileceği düşünülecek olursa böyle bir süzgecin en aşağı 20 gaz taarruzuna karşı insan hayatını koruyabileceği anlaşılıyordu. Yerli maskelerin süzgeçleri değiştirilebilir şekilde yapıldığı için, maske süzgeci gazları süzemez hale gelse bile maskeyi değiştirmeye gerek kalmadan süzgeci değiştirmekle sorunu çözmek mümkün olabilecekti.

Gaz maskeli motosikletli “müdahale ekipleri” halkın şaşkın bakışları arasında İstanbul caddelerinde

İstanbul semalarında düşman (!) uçakları

İçişleri Bakanlığı resmi dairelere gönderdiği genelgede Hava Hücumlarından Pasif Korunma Kanunu gereğince halkın alması gereken tedbirlere memurların ön ayak olmasını, devlet memurlarının Kızılay maske fabrikasında imal edilen gaz maskelerinden almalarını bildirmişti.

Gaz maskelerinin memurlara taksitle satışı başlamış, çalıştığı kurum ve ticarethaneleri kefil gösterenlere Kızılay taksitle gaz maskesi dağıtmaya başlandı.[98]

Ayrıca resimli bir kullanım kılavuzu ile kutular içinde satışa sunulan maskeleri almak isteyen herkesin Kızılay Cemiyetinden ücreti karşılığında alabileceği gazetelerde duyuruldu.[99]

Saydam Hükümeti gereksiz benzin tüketimini önlemek için çeşitli Bakanlık temsilcilerinden bir komisyon oluşturarak önemli kararlar aldı. Buna göre şehirlerde tren yollarına paralel olarak işleyen otobüs hatları ile tramvay olan yerlere işleyen otobüs seferleri kaldırılıyor, özel arabaların benzin tüketimine kısıtlamalar getiriliyordu.[100]

Londra gece kulüplerinde gaz maskeli dansçılar (1939)

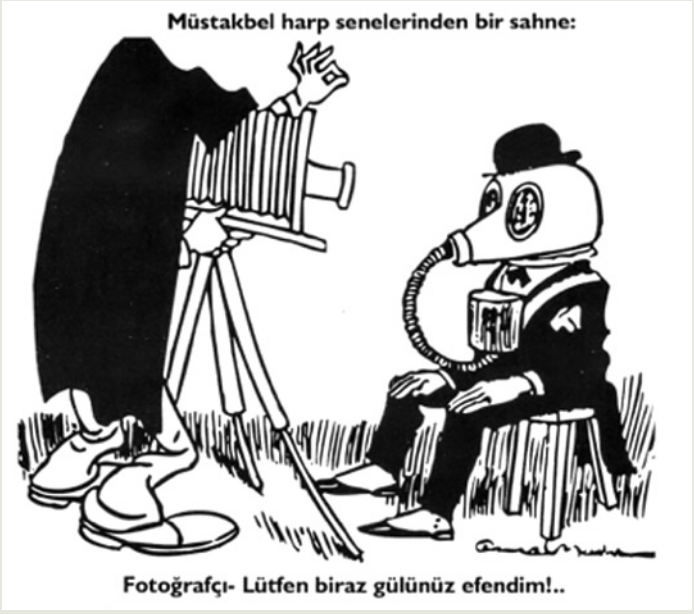

Cemal Nadir karikatürü

Trakya'da büyük askeri tatbikat

Türk Ordusunun Trakya'nın büyük bölümünü kapsayan askeri manevrası 15 Ağustos günü sabaha karşı başladı. Bir gün önce Genel Kurmay Başkanı Mareşal Fevzi Çakmak askeri birlikleri teftiş edip, birlik komutanlarından manevralar ile ilgili bilgi aldı.

Tatbikat öncesi Trakya'ya Anadolu'dan trenlerle birlikler aktarıldı. Piyade birliklerine Fransız yapımı Hotchkiss hafif makinalı tüfekleri dağıtılmış, her taburda ağır makinalı tüfek bölümü oluşturulmuştu. Tatbikata katılan piyade alaylarına ağır silah olarak iki toplu bir piyade top takımı verildi.

Tatbikattan önce birlikleri denetleyen Mareşal Fevzi Çakmak "Piyade alayları 24 saatte 80 km yürüyecek. Bu süre içerisinde 3 saat uyacaklar" diye emir vermişti. Tatbikat, gerçek mermiler kullanılarak atışlı icra edilecekti.

Milli Şef ve Bakanlar Kurulu üyeleri tatbikatı izlediler. Tatbikat Birinci Ordu bölgesinde icra edildiği için birliklere Birinci Ordu Komutanı Org. Fahrettin Altay komuta ediyordu.

Bir yıl öncesine kadar ordumuz üç ordu müfettişliği bünyesindeki 10 kolordudan oluşmakta iken, geçen yıl ordu müfettişlikleri Ordu Komutanlıklarına dönüştürülmüştü. Bu ordu komutanlıklarının sorumluluk bölgeleri, Birinci Ordu merkezi İstanbul, İkinci Ordu merkezi Konya, Üçüncü Ordu merkezi de Erzurum olarak belirlenmişti. Türk kara kuvvetlerinde uzun yılların etkisiyle genç subay kadroları boştu. Bu kadroları doldurmak amaçla son birkaç yıl Harp Okulu arda arda 1000'den fazla subay mezun etmişti.[101]

Balkanlar üzerinden gelmesi beklenen bir saldırıya Trakya sınırında karşı koymak için Mareşal Fevzi Çakmak'ın önerisi olan Çakmak Hattı kurulmuştu. Bu hat, Karadeniz'de İğneada'dan başlıyor, Mahya Dağı-Demirköy-Kırklareli-Edirne-Meriç'te son buluyordu. Savunma hattında bir kısmı büyük, bazıları ise küçük olan askeri koruganlar inşa edilmişti. Bu koruganlar, duvar, tel ve demir engellerle birbirine bağlanmıştı. Ülkenin çimento üretimi sınırlı olduğu için, hattaki koruganların tümü henüz bitirilememişti.[102]

Milli Şef Trakya Manevralarında

Birinci Ordunun 3'üncü, 10'uncu ve 20'nci kolorduları ile İkinci Ordunun 2'nci kolordusu Çakmak Hattı'nın gerisinde konuşlandırılmıştı. Bu tatbikatta birliklerin savunma hattına intikali ve savunma düzeni alması uygulamalı olarak gerçekleştirilecekti.

Milli Şef, Mareşal Çakmak ve Org. Fahrettin Altay ile uzun uzun sohbet etmişti. Fahrettin Paşa Milli Şef'e 1934 yılında Mareşal Voroşilov'un davetlisi olarak katıldığı Kızıl Ordunun büyük tatbikatı ile ilgili izlenimlerini aktardı.[103]

Fahrettin Paşa Milli Şef'e ordunun araç gereç ve özellikle ikmal ve haberleşme konularındaki eksikliklerinin giderilmesinin yaşamsal önem taşıdığını, büyük ölçüde tahta tekerlekli at arabaları ile sağlanmaya çalışılan ikmalin bir savaş vukuunda büyük sorunlar yaratacağını anlattı. Alman ordusunun ağırlıklı olarak motorize ve zırhlı birliklerle yürüttüğü Blitzkrieg'de ne denli tahkim edilirse edilsin, savunma hattına dayalı bir stratejinin başarı şansı yoktu!

İlk gün kuvvetlerin manevra sahasına intikali, arazide mevzilenmesi, piyade top takımlarının destek atışlarıyla sona erdi. Milli Şef tatbikatın ikinci günü gerçekleştirilecek manevraları harita üzerinde görüp, bilgi almak üzere komuta kademesiyle birlikte karargâh olarak kullanılan köy evine gitti. Evin alt kattaki pencere camları içerisi gözükmesin diye kireçle badanalanmıştı. Bu durum ortalığa kasvetli bir hava veriyordu. Sallanan ve gıcırdayan bir merdivenle üst kata çıktılar. Gösterişsiz odada kırık dökük birkaç sandalye ve bir masa vardı. Makam masası olarak kullanıldığı anlaşılan masanın arkasındaki duvarda yan yana asılı duran Ebedi Şef Atatürk'ün mareşal üniformalı fotoğrafı ile Milli Şef'in fraklı fotoğrafı bu harap dekorla tezat oluşturuyordu.

Milli Şef camsız pencerenin önüne gidip, arazinin yapısını görmek için dürbünle tatbikat alanını gözetlemeye koyuldu. Trakya bölgesindeki arazi savunmaya çok da uygun olmayacak şekilde hafif engebelerle ufka doğru uzayıp gidiyordu. Daha sonra durumu harita üzerinde değerlendirip, komutanlardan bilgi aldı. Tatbikata katılan birliklerdeki donanım eksikliği gözünden kaçmamıştı. Bu koşullar altında savaşa girmenin doğuracağı olumsuzluklar açıkça belliydi.

Kesin kararını vermişti:

Ne pahasına olursa olsun, Ulusunu korkunç savaşın dışında tutacaktı!

Trakya manevraları sırasında komuta kademesi tarafından ısrarla vurgulanan "ikmal* konusu" Milli Şef'in belleğine kazınmıştı.[104]

Bu konunun takipçisi oldu.

1 Kasım 1939 tarihli TBMM'ni açış konuşmasında bu konuya özel olarak değindi:

"İçinde bulunduğumuz beynelmilel vaziyetin, Cumhuriyet ordusunun ehemmiyet ve ihtiyacını gözleriniz önünde birinci derecede canlandırdı-

* İkmal: bir askeri birliğin gereksinimi olan her türlü hizmet ve malzemenin sağlanıp, dağıtılması

ğına şüphem yoktur. Bütün Türk milletinin dikkatli nazarı da, bu devrede bilhassa kendi müdafaa vasıtalarına teveccüh etmiş bulunuyor. Cumhuriyet Hükümeti, müdafaa tedbirlerini tekemmül ettirmek için hiç bir himmeti esirgememek azmindedir. (..) Münakalât vekâleti, müterakki bir cemiyetin mümeyyiz vasıtarından biri olan bütün münakale ve muhabere vasıtalarının ahenk ve intizamı gayesini temin etmek yolunda esaslı bir tedbir almıştır"

Ertesi yıl 1 Kasım 1940 tarihli TBMM'ni açış konuşmasında da bu konuya ısrarla değindi: "Münakalât** işlerimiz, mevcud vesaitin mütehammil bulunduğu azamî suretle ifa edilmek hususunda çalışılmaktadır. Memleketin müdafaası, iktisadî teşebbüslerimizin kıymetlendirilmesi nakliyat ve muhabere imkân ve vasıtalarının bilgili ve inzibatlı bir teşkilâta dayanarak, sürat, emniyet ve intizamla islemesine bağlıdır. Münakalât vekâleti bu esasların tahakkuku için çalışmaktadır."[105]

Türk Ordusunun Trakya tatbikatı, tatbikata katılan birliklerin geçit töreni ile tamamlandı.

Verilen mesaj açıktı: Türk ordusu Trakya sınırlarından ülkeye yönelecek olası bir tehlikeye karşı tüm hazırlıklarını tamamlamış, yurt savunması için hazır bekliyordu!

** Münakalat: Ulaştırma

Dokuzuncu Başlık

Dünyayı şok eden gelişme: Rus-Alman Saldırmazlık Paktı

Gizli sürdürülen görüşmelerde anlaşmaya varılınca Alman Dışişleri Bakanı Ribbentrop Alman dışişlerinin ünlü diplomat ve hukukçusu Gauss ile birlikte 23 Ağustosta Moskova'ya uçmuş ve o gece Kremlin'de 10 yıllık Rus-Alman Saldırmazlık Paktı törenle imzalanmıştı.

Hitler'in sözleşmenin imzalanmasına ilişkin fotoğrafları görünce, tüm süreç boyunca Stalin'in elinde sigara ile görünmesine sinirlenip "böyle tarihi bir sahneye sigara uygun düşmemiş" diye tepki gösterdiği, Alman basınında yayınlanan fotoğraflarda Stalin'in elindeki sigaranın rötuşlandığı söyleniyordu.

Moskova anlaşmasıyla batılıların Sovyetler ile sürdürdükleri işbirliği görüşmeleri suya düşüyor, Hitler büyük bir siyasi zafer elde ediyordu.

Bu suretle Sovyetler Birliği Hitler Almanya'sının yayılmacılığına karşı çıkmaktan vaz geçiyor ve tam tersine Doğu Avrupa'yı Almanya ile paylaşmaya hazırlandığını gösteriyordu.

Ankara'da Hükümetin "sözcülüğünü" yapan ULUS'un olayın gerçek anlamını algılayamadığı, haberi "Nazi bayraklarıyla süslenen Moskova" başlığı ile kamuoyuna duyurulmasından belli oluyordu.

Ankara 23 Ağustos 1939: Çankaya Köşkü

Milli Şef kütüphanedeki büyük çalışma masasının başında saatlerdir oturmaktadır. Masanın üstü Dışişlerinden gelen raporlar ve kriptolar ile doludur. İnönü bunlara kısa bir göz attıktan sonra eliyle ileriye doğru itip, önünden uzaklaştırır.

Tüm dünyada Alman-Rus saldırmazlık anlaşmasının yarattığı şok yaşanmaktadır. İngiliz basını şok gelişmeyi Alman radyolarının son dakika anonsuna dayanarak Pakt'ın imzalanmasından bir gün önce okuyucuları-

Ribbentroff ve Gauss Moskova Havaalanında karşılanırken

İmza töreninden bir sahne

na duyurmayı başarmıştı. İsmet Paşa, basın bazen haber alma örgütlerinden daha başarılı olabiliyor diye düşündü.

Alman-Sovyet Saldırmazlık Paktı, Türk-Sovyet ittifak anlaşması için beslenen umutları da suya düşürmüştü. Falih Rıfkı Atay'ın, 25 Ağustos'ta Ulus gazetesinde çıkan başyazısı, antlaşmanın Türkiye'de yarattığı şaşkınlığı yansıtmaktadır:

"Sovyet Rusya ile Almanya arasında bir âdem-i tecavüz misakının imza edildigi haberi her tarafta derin bir hayret uyandırmıstır. Herkesin dikkati Moskova'daki askeri müzakereler üstünde idi. Bugünlerde Moskova'dan beklenen havadis büyük demokrasilerle Sovyetler arasındaki askeri ve siyasi müzakerelerin neticesi hakkında idi. Onun için âdem-i tecavüz paktının imza edildigini bildiren telgraflar adeta bir darbe tesiri yapmıstır. Bu mesele hakkında kat'i mütalaalar söylemek sırası gelmemistir. Âdem-i tecavüz paktının hakiki mahiyetini muhakeme etmek için imza edilmis olan paktın umumi mahiyeti haricinde daha etraflı ve bilhassa müzakerelere hâkim olan zihniyeti gösterir tafsilat beklemek icap eder. Onun içinki bundan sonra gelecek haberlerin, bizi sulhu tehlikeye koymak için değil belki sulhu kurtarmak maksadıyla yapılmıs olan bir tesebbüsün neticeleri karsısında bırakacagına itimadımızı muhafaza ediyoruz."

Paktın hedefindeki Polonya'da Rus-Alman yakınlaşması Stalin'in Hitler'e karşı kazandığı bir zafer olarak değerlendiriliyordu. 23 Ağustos'ta İngiltere ile Polonya arasında Karşılıklı Yardımlaşma Antlaşması imzalandı.

Milli Şef o akşam trenle İstanbul'a hareket etti. Trenin penceresinden, giderek kararan güne direnircesine ufukta varlığını sürdüren kızıllığa gözlerini dikmiş, düşünüyordu.

"Sovyetler, yeni bir savaşa doğru gidilirken Alman savaş makinesi ile tek başlarına karşı karşıya kalacaklarını hissettikleri anda onunla bir anlaşma yapmayı becermiş ve Hitler'in yüzünü batıya çevirmeyi sağlamışlardı. Bu Hitler'in değil, Stalin'in büyük başarısıydı. Elbette bu pakt durup dururken ortaya çıkmamıştı! Buna Fransa ve İngiltere'nin hesaplarına karşı bir tür refleks bile demek mümkündü. Her ikisi de Hitler'i doğuya, yani Sovyetler'e yöneltmek için ellerinden geleni esirgememişti! İkircikli politikaları yüzünden Sovyetleri kendi saflarına çekemeyen İngiltere ve Fransa şimdi bunun ağır bedelini ödemek zorunda kalacaktı"

İstanbul 24 Ağustos 1939 Florya Köşkü

23 Ağustos tarihli PRAVDA ön sayfasında Moskova'da imzalanan Saldırmazlık paktı ile ilgili haberlere geniş yer vermiştir. Stalin'in Ribbentrop ile Molotov arasındaki duruşunda dünyaya yönelik bir meydan okuma sezilmektedir.

Konu ile ilgili en sağlıklı değerlendirmeler karikatürlere yansır. İsmet Paşa sıkıntısını bir an için unutup, Batı basınında yayınlanan karikatürleri incelemeye koyuldu.

İngiliz Karikatürü: Doğu cephesine doğru kol kola. (Evening Standard, 21 Ekim 1939)

O sabahki gazetelerde von Papen'in bir gün önce Almanya'dan İstanbul'a döndüğü haberi yer almaktaydı. Alman Büyükelçisi Milli Şefi Florya'da ziyaret etmek istediği duyurmuş, kendisine bir gün sonrası için randevu verilmişti.

Milli Şef, 24 Ağustos'da Berlin Büyükelçimiz Hüsrev Gerede'yi kabul ederek bir süre görüştü. Gerede, von Papen'in 20 Ağustos'da Berchtesgaden'de Hitler ile görüştüğü bildirip, 22 Ağustos tarihli Völkischer Beobachter adlı gazetede 21 Ağustos'ta Ribbentrop'un Moskova'ya hareketinden önce onu uğurlamak için havaalanına gelen von Papen ile çekilmiş bir fotoğrafını Milli Şef'e gösterdi.

Von Papen 16 Ağustos'da annesinin ölümünü gerekçe göstererek Ankara'dan Düsseldorf'a uçmuştu. Berlin Büyükelçiliğimiz von Papen'in annesinin öldüğünü doğruluyordu. Hitler ile görüşen, Moskova'ya hareket eden Ribbetrop'u yolcu etmek için havaalanına giden von Papen'in Ribbentrop ile Molotov arasında Moskova'da imzalanacak saldırmazlık antlaşmasından haberdar olmadığı düşünülemezdi.[106]

Başını iki tarafa sallayan İnönü kısık bir sesle "Duyulan güvenin sarsılması kötü şeydir. Önemsiz gözükse de, aynadaki küçük çatlak gibidir. Asla onarılmaz! Aynaya her bakışta göz ister istemez o çatlağa takılır. Bakalım, Papen Hazretleriyle ilişkilerimizi nasıl sürdüreceğiz!" diye söylendi.

İngiliz Büyükelçisi Hugessen'in "Papen adı diplomasi dünyasında itici ve dürüst olmayan ne varsa hepsiyle özdeş görünüyor" şeklindeki değerlendirmesi doğru çıkmıştı.

Ankara 25 Ağustos 1939 Cuma: Dışişleri Bakanlığı

Sovyet Büyükelçisi Terentiev, 13 Ağustos'da Türk tarafına sözlü olarak yönelttiği soruları Dışişleri Bakanlığının talebi üzerine 24 Ağustos'da bu kez de yazılı olarak iletti.

Dışişleri Bakanlığına davet edilen Büyükelçiye Moskova'nın sorularına ilişkin Türk tarafının cevapları yazılı olarak sunuldu.

Ankara'nın bu sorulara verdiği cevaplar özetle şöyledir:

1. Akdedilecek savunma anlaşması, tecavüzün geniş bir tanımına dayanabilir.
2. Pakt, halen görüşülmeleri sürmekte olan Rus-Fransız-İngiliz ve Türk-Fransız-İngiliz anlaşmalarının sonuçlanması halinde bunlarla uyumlu olmalıdır.
3. Yardımlaşma hem deniz hem de kara savaşlarını kapsayabilir.
4. Pakt, tarafların mevcut yükümlülüklerinden doğacak harpleri de kapsayabilir.
5. Türkiye'nin yükümlülükleri Türk-İngiliz-Fransız beyannameleri ve Balkan Paktı ile sınırlıdır.

Büyükelçi, Türk tarafının cevaplarını derhal Molotov'a ileteceğini bildirdi.

İstanbul 26 Ağustos 1939 Florya Köşkü

Almanya'dan döndükten sonra İnönü tarafından kabul edilmek için Ankara'ya gitmeyip, İstanbul'daki Alman Başkonsolosluğunda kalmakta olan von Papen'i İnönü Florya Köşkünde kabul etti.

Von Papen Alman-Rus saldırmazlık paktının Avrupa'da barışa katkı sağlayacağını söyleyince, Milli Şef'in cevabı kısa ve net olur: "Umarım yanılmıyorsunuzdur!"

İnönü, İtalya'nın saldırgan tutumuna değinip von Papen'e bu konuda kendisine verdiği sözleri hatırlatır. Papen'in kaypak açıklamaları karşısında kararlı bir sesle sözlerine devam eder: "Akdeniz'de bir savaş vukuunda veya İtalya'nın Balkanlarda bir maceraya girişmesi durumunda Türkiye sözleşmelerden doğan taahhütlerini yerine getirmekte tereddüt etmeyecektir!"

Bunun üzerine von Papen Milli Şef'e "her iki durumda da İtalya'nın tarafsız kalması halinde Türkiye'nin tutumunun ne olacağı" sorusunu yöneltir. İnönü'nün cevabı "Türkiye kararını kendi menfaatlerini göz önünde tutarak verecektir. Fakat unutmayınız ki, Türkiye'nin dostları Almanya'nın karşısındaki kampta yer alacaktır!" olur.[107]

27 Ağustos 1939 Beyaz Tren:

Cumhurbaşkanı İstanbul'dan Ankara'ya dönüyordu. Haydarpaşa Garı'nda başta İstanbul Valisi Lütfi Kırdar, Ordu Komutanı Fahrettin Altay olmak üzere kalabalık bir heyet tarafından törenle uğurlandı. Beyaz Tren hareket edince, bir süre vagonun penceresinden halkı selamlayan Milli Şef, dinlenmek istediğini söyleyip vagonda yalnız kaldı. Pencereden dışarıyı seyrediyordu. Takırdayıp duran tren tekerleklerinin sesi rahatsız ediyordu. Kızıltoprak, Feneryolu, Göztepe istasyonları birbiri ardına geçildi. Bostancı İstasyonu'nda Halk Partisi çevre örgütleri Milli Şef'i selamlamak için sıra sıra dizilmişti. Bostancı, Maltepe, Kartal örgütleri altı oklu parti flamaları altında, kalabalık heyetler halinde Cumhurbaşkanını Ankara'ya uğurlamaya gelmişti. Makinist, kalabalığın Milli Şef'i görebilmesi için yavaşlamış, İnönü de partililere el sallayarak, onları selamlamıştı.

Bostancı'dan sonra raylar deniz kıyısını izlemeye koyuldu. Tren yolu bir an denizden uzaklaşıyor, sonra tekrar denize paralel gidiyordu. Işıkları yanan ama yolcusu olmayan istasyonlardan birbiri ardına geçiliyordu. Sayısız kez gidip geldiği için yol üstündeki her istasyonu en küçük ayrıntılarıyla biliyordu. Pendik'ten başlayıp zihninden tek tek saymayı denedi. Pendik, Gebze, Yarımca, Derince, İzmit, Köseköy, Sapanca, Arifiye, Bilecik, Bozöyük, Eskişehir….

İnönü daldığı derin düşüncelerden trenin raylar üzerinde çıkardığı biteviye uğultunun değişmesiyle sıyrıldı. Tren adeta bir atın çakıllı bir yolda dört nal gitmesine benzer sesler çıkararak ilerliyordu. "Bir köprüden geçiyor olmalıyız" diye düşündü. Pencereden bakınca yanılmadığını anladı. Tren, Eski Hisar'daki yüksek demiryolu köprüsünden geçmekteydi.

Kesme taş granit bloklardan oluşan konik biçimde aşağıdan yukarıya doğru daralarak yükselen yaklaşık 30 metre yükseklikte beş ayak üzerindeki demiryolu viyadüğünü izlerken, Milli Şef'in aklına bir türlü bitirilemeyen Sivas- Erzurum demiryolu geldi. "Başbakanlığım sırasında, Sivas Kongresi'nin 14. Yıldönümü olan 4 Eylül 1933'de ilk kazma vurulmuştu. Kısmet olursa bugünlerde açılışını yaparız" diye düşündü.

Sivas-Erzurum demiryolu hattı Anadolu'nun tam ortasından geçtiği için, demiryolları hatlarının belkemiği gibiydi. Çok sarp ve engebeli bir araziden geçen hat Çetinkaya istasyonunda Malatya bağlantı hattından sonra Çürek ve Divriği boğazları ve Fırat'ın kolu olan Çaltı Çayını izledikten sonra Fırat vadisine ulaşıyor, buradan itibaren Pingan, Atma ve Kemah gibi sarp boğazları aşıp Erzurum'a kadar Fırat'ı takip ediyordu.

"Dile kolay! Ağırlıklı olarak kol gücüyle kazma kürek kazılan toplam uzunlukları 22 kilometreye varan 138 tünel, 971 köprü yapıldı. Türk insanının bilgisi, Türk müteşebbisinin sermayesi, Türk mühendis ve işçisinin alınteri ve emeğinin ürünü olan planlamasından inşasının tüm aşamaları ile milli bir projedir. İyi ki zamanında başlamışız!"

Trenin giderek yavaşladığını görünce "Dalmış gitmişim. Acaba nerelerdeyiz?" diye camdan çevreyi izlemeye koyuldu. Dışarısını görebilmek için yüzünü parlayan cama iyice yaklaştırması gerekti. Ellerini gözlerinin iki yanına siper edip, istasyon binasının solgun ışığında İzmit yazısını zorlukla seçti.

Tren İzmit'ten geçiyordu. Şehrin ortasındaki caddede, yayalar, otomobiller, at arabalarıyla yan yanaydılar. Ana caddenin iki tarafında evler, salaş dükkân ve kahvehaneler sıralanmıştı. Beyaz Tren adım adım ilerliyor, bir kazaya yol açmamak için sürekli düdük çalıyordu.

"Tren tren olmaktan çıktı! Tramvaya dönüştü" diye düşündü. Dışarıyı izlemekten sıkıldı, pencerenin storunu indirip, arkasına yaslandı.

"İstanbul'u Ankara'ya bağlayan demir ve karayolunun böyle iç içe olması stratejik bakımdan ne büyük tehlike! Düşman tek bir hedefte ülkenin münakalatını* felç edebilir"

Yeniden derin düşüncelere daldı. Ülke, a'dan z'ye kadar hiçbir yönüyle savaşa hazır değildi.

Sivas-Erzurum demiryolu için gerekli çimentoyu Ruslardan almıştık. Trakya'da yapımı süren Çakmak hattına yeterli çimentoyu ise bir türlü sağlayamıyorduk. Yıllık çimento üretimimiz 300 bin tondan ibaretti. Kısa sürede arttırmak olanağı da yoktu.

Milli bir demir çelik sanayi kurmak için daha 1935 yılında Sümerbank'a bağlı Karabük Demir Çelik Fabrikasının temel atılmıştı. Yıllık 150 bin ton çelik üretimi hedeflenmişti. Ne var ki, yüksek fırınlar henüz devreye girmemişti. Tüm ısrarlarına rağmen birkaç ay daha üretime geçilemeyecekti.

Akaryakıt depolama tanklarımızın toplam kapasitesi ise 100 bin ton-

* Münakalat: Ulaşım

Eski Hisar viyadüğü

İzmit'in içinden geçen demiryolu

du. Bu yetersiz kapasiteyi dahi hiçbir zaman tam olarak kullanamamıştık. Tanklar yarı yarıya boştu. Kömür üretimimiz 2,5-3 milyon tondan ibaretti.

Bir savaş halinde başta buğday olmak üzere temel gıda maddelerinin ordunun ve halkın ve ihtiyacını uzun süre karşılayabilmesi mümkün değildi. Ordu ve halkın gerekli iaşe maddelerini sağlamak üzere gecikmeksizin yeni bir düzenlemeye ve örgütlenmeye gidilmesi gerekiyordu..

Kompartmanın storunu biraz kaldırıp dışarıyı seyretmeye koyuldu. Gökyüzü aydınlanıyordu. Ortalığı belli belirsiz sarıya çalan bir aydınlık kaplamıştı. Sonra bulutlar giderek pembeleşmeye başladı. Pembelik giderek yayıldı. Küme küme bulutları içine alıp, kızıllaştı. Kızıllık bozkıra yayıldı. Sonunda kıpkırmızı bir güneş olarak yükseldi, yükseldi …

Bir istasyondan daha geçtiler. Malıköy: Malıköy tren istasyonu Sakarya Savaşında son savunma hattımızın hemen gerisinde, tüm gücün kullanıldığı bir destek noktası olarak öne çıkmıştı. Ordunun tüm ihtiyacı Ankara'dan Malıköy İstasyonuna gönderiliyor, yaralılar Ankara'ya götürülmek üzere buradan tahliye ediliyordu. Çatışmaların sürdürüldüğü güney kanattan Malıköy istasyonuna ulaşmak için 50 km'den fazla yürümek gerekiyordu. Malıköy demiryolu istasyonuna ulaşmak hayatta kalmanın tek yoluydu. Ağustos ayı sıcağında yüzlerce, binlerce yaralı ve hasta asker buradan tahliye edilmeyi bekliyordu. "Tanrı bu ülkeye bir daha savaş felaketi yaşatmasın" diye dua etti. "Amin" deyip, elleri ile yüzünü sıvazlarken, parmakları ıslandı. Göz yaşlarını tutamamıştı….

Onuncu Başlık

Savaş Başlıyor

1 Eylül 1939 Cuma: Almanya Polonya'ya saldırıyor.

Saldırmazlık Paktı Hitler'e komşu Polonya'yı işgal olanağı sunmuştu. Gelişmeler, Pakt'ın Polonya'nın işgal edilmesini ve Almanya ile Sovyetler Birliği arasında paylaşılmasını öngördüğünü gösteriyordu.

Saldırmazlık Paktı'nın imzalanmasından bir hafta sonra, 1 Eylül 1939 günü saat 4.30 civarında Alman savaş uçakları Polonya'da küçük bir kent olan Wielun'a saldırdı. Kimse böyle bir saldırıyı beklemiyordu. Wielun, stratejik açıdan önemi olmayan küçük bir kentti. Kısa sürede şehrin merkezi yıkıntılar ve küller içinde kaldı.

Aynı saatlerde bir Alman savaş gemisi de Polonya'nın Gdansk (Danzig) kenti yakınlarındaki Westerplatte yarımadasında bulunan askeri bir cephaneliğe ateş açtı.

İki ülke arasında savaş ilân edilmemişti. Polonya'ya yönelik saldırılar sürerken, Hitler "Polonya askerleri bu gece ilk kez kendi topraklarımız üzerinde bize ateş açmıştır. Saat 5.45'ten bu yana ateşe karşılık verilmektedir. Ve bu andan itibaren bombalara bombalarla misilleme yapılacaktır" diyerek, saldırının gerekçesini açıkladı. Oysa Silezya Bölgesi'ndeki Gleiwitz kentinde bulunan yerel bir radyo istasyonuna saldırı düzenleyenler gerçekte Leh askerî üniforması giymiş Alman askerleriydi. Amaçları savaş için bahane yaratmaktı.

Alman birlikleri cephaneliği ele geçirip, Gamalı Haçlı Alman bayrağını göndere çektiler.

Aynı gün yaklaşık 1,5 milyon Alman askeri Polonya sınırını geçti. Alman tank birlikleri de Bzura Nehrini geçip, Polonya'nın içlerine doğru hızla ilerledi.

Asker sayısı ve donanımı Almanların çok gerisinde kalan Leh ordusu bu saldırılara neredeyse hiç karşı koyamadı. Alman piyadeleri kısa sürede Polonya içlerine doğru ilerledi.

Ankara 1 Eylül 1939: Bakanlar Kurulu Toplantısı

Alman birliklerinin Polonya sınırını geçip, sınırdaki kasabaları işgal ettiği ve Alman donanmasının da Danzig'i topa tuttuğu haberleri Ankara'ya ulaşınca, Bakanlar Kurulu Başbakan Refik Saydam başkanlığında acilen toplantıya çağırıldı. Toplantıya Genel Kurmay Başkanı Mareşal Fevzi Çakmak da davet edilmişti. Kısa bir açılış konuşmasından sonra Başbakan sözü Saraçoğlu'na verdi. Saraçoğlu, son gelişmeleri aktarıp, "büyük bir savaşın eşiğinde olduğumuz" değerlendirmesi ile duyduğu endişeleri aktardı.

Toplantıdan sonra Başbakan ve Dışişleri Bakanı Cumhurbaşkanı'na gelişmeler hakkında bilgi sunmak üzere Köşk'e çıktılar.[107]

2 Eylül 1939: Tepkiler:

Tüm dünya şaşkınlık içinde olayları izliyordu.

Türk basını da savaşın başladığını okurlarına büyük puntolarla duyurmuştu. Haber ve yorumlarda Alman ve Leh (Polonya) ordularının güç dengesi tartışılıyor, Alman silahlı kuvvetlerinin büyük gücü karşısında Polonya'nın ne kadar dayanabileceğine ilişkin değerlendirmelere yer veriliyordu.

"Alman taraftarı" diye bilinen Cumhuriyet Gazetesi'nde Nadir Nadi, Varşova'daki gelişmeler karşısında halkın durumunu şöyle yansıtıyordu:

"Halk takdir edilecek soğukkanlılık gösteriyor. Bombardımanlara rağmen kadınların ve çocukların da iştirak ettiği gönüllü kafileleri sığınaklar kazmaya, ilk tedavi yerleri hazırlamaya devam ediyorlar. (…) Polonyalıların yurtlarını müdafaa hususunda gösterdikleri gayret anlatılamayacak kadar yüksektir".

Savaş süresince askeri konulardaki yazılarıyla ünlenecek Abidin Daver ise savaşın ilk günü kaleme aldığı "Alman-Leh orduları nasıl muharebe eder?" başlıklı yazısında iki ülkeden hangisinin daha güçlü olduğu, avantaj ve dezavantajlarını irdelemekteydi: "Almanlar, harbi çabuk bitirmek için Leh ordusunu Varşova civarında sarıp imhaya çalışacaklardır, fakat Almanların kahraman Leh milleti ile çok çetin bir mücadele yapmak mecburiyetinde kalacakları muhakkak ve neticenin ne olacağı meşkûktür*."

Almanya ve Faşist İtalya karşıtlığıyla bilinen TAN Gazetesi ise haberi ilk sayfasında manşette "Almanya, Polonya'yı İstilaya Başladı" başlığı ile duyurmuştu. Haberde "Fransa ve İngiltere, derhal bir ultimatomla askerlerini çekmesini, yoksa taahhütlerini ifaya başlayacaklarını Berlin'e bildirdiler." bilgisine yer verilmişti. Ayrıca İngiltere'nin savaş masrafı olarak 500.000.000 Sterlin ayırdığı, İngiltere ve Fransa'da seferberlik yapıldığı, İngiltere'de savaş kabinesi kurulduğu ilk sayfada aktarılmıştı.

Beşinci sayfadaki "Polonya ne kadar zaman dayanabilir?" başlıklı makalede Polonya'nın sahip olduğu askeri teçhizat ve gücüne dair sapta-

* Meşkuk: Şüpheli

Alman savaş gemisi Schleswig-Holstein Westerplatte'deki hedefleri bombalıyor

16 Eylül 1939 Alman piyade birlikleri Varşova'nın dış mahallerine ilerliyor.

malarda bulunulmuş, son olarak da: "Garp devletlerinin ilk zamanlarda Polonya'ya yapabileceği yardım filvaki denizden ve havadan olacaktır. Fakat ne de olsa Polonya ordusu, Alman ordusuna hiç olmazsa birkaç ay mukavemet edebilir. O vakte kadar da garp devletleri Almanya'yı her taraftan abluka etmeğe imkân bulacaklardır." denmektedir.

Aynı sayfada gazete yöneticileri Zekeriya Sertel'in Günün Meseleleri köşesinde "Şimdi silahlar konuşuyor" ve Sabiha Sertel'in Görüşler köşesinde, "Harbi karşılarken" başlıklı yazıları yer almaktadır.

Zekeriya Sertel görüşlerini şöyle dile getirmekteydi:

"Diplomatlar nihayet günlerce süren sinirli bir mücadeleden sonra sözü silaha bıraktılar. Diplomatların halledemediği işi artık ordular görecektir. İnsanlık ve medeniyet, dünyaya hakim olmak hırsıyla gözleri kararanların verdikleri karar üzerine dünden itibaren yeniden büyük bir faciaya atılmış bulunuyor. Bir sene içinde Avusturyalıların, Çeklerin, Moravya ve Bohemya'nın istiklalini silip süpüren Alman kuvvetleri, şimdi yeni bir milletin elinden istiklalini almaya kalkışmıştır. Bu yüzden bütün Avrupa korkunç bir maceraya sürüklenmiştir"[108]

Sabiha Sertel de gelişmeleri şöyle yorumlamıştı:

"Tarihin bir dönüm noktasındayız. Küçük milletlerin istiklali ile istilacı büyük devletlerin parçalayıp, büyüme hırsı, gergin iki ok gibi birbirinin göğsüne nişan alıyor. Muzdarip bütün insanlık, hakkın, hürriyetin zaferini isteyen bütün insan kütleleri bu harbin cephesindedir. Müdafanın harbi, tecavüzün harbini yenmek için yalnız topuna, tüfeğine değil, beşeriyetin ve tarihi akışın istikametine güveniyor. Her halde insanlık rotasını barbarlık ve dehşete değil, hürriyet ve istiklale, esareti kökünden koparan milli hâkimiyetlere çevirmiştir. Bugüne kadar akan asırlar ve beşerin tekamülü bunun kefilidir. Tekamülün akışını ne Napolyon ne Cengiz ne Führer ne de Mussolini durduramaz "[109]

3 Eylül 1939: İngiltere ve Fransa savaşa giriyor

Polonya güçlü müttefiklerinin garantilerine umut bağlamakla yanılmıştı. Garantiler beklendiği kadar caydırıcı olmamıştı. Hitler, İngiliz ve Fransız garantisinin kağıt üzerinde kalacağını değerlendirmiş ve saldırıyı başlatmıştı.

Fransa ve İngiltere Polonya'ya yardımda geç kaldı. Saldırıdan ancak iki gün sonra 3 Eylül 1939'da önce İngiltere, iki saat sonra da Fransa Almanya'ya savaş ilân etti. İngiltere ve Fransa'nın Almanya'ya savaş açması Varşova'da büyük heyecan yarattı. İngiliz Büyükelçiliği önünde toplanan kalabalıklar İngiltere'ye lehine sevgi gösterilerinde bulunuyordu.

Polonya halkı ülkelerine gösterilen uluslararası destekten umutlanmış, işgal güçlerine karşı koymak için tüm olanaklarını harekete geçirmişti. Her yerde sivil direniş örgütleniyordu.

İngiltere'nin Almanya'ya savaş açmasından sadece dokuz saat geçmişti ki, Alman denizaltıları Montreal'e gitmekte olan Kanada bandralı

Akbaba karikatürü: Sık dişini geliyoruz!

Athenia yolcu gemisini İrlanda açıklarında torpilleyip batırdı. Yolcuların çoğu Amerikan vatandaşıydı. 112 kişi yaşamını yitirdi. Olay İngiltere ve Amerika'da şok etkisi yarattı.

Türkiye savaşı dikkatle izliyordu.

Avrupa'da sınırların kapatılması an meselesiydi. Türkiye'de görev yapan yabancı diplomatik personel ve aileleri ülkelerine dönmeye başladı. Avrupa başkentlerinde yoğun bir savaş hazırlığı göze çarpıyordu. Londra'da küçük çocuklar şehir dışına çıkarılıp, güvenli bölgelere gönderiliyordu. İngiliz halkı, soğukkanlılığını ve vakarını koruyarak alınan önlemlere yardımcı oluyordu. Çocukların tahliyesi üç gün içinde büyük bir düzen içinde gerçekleştirilmişti.

Ankara 4 Eylül 1939 Dışişleri Bakanlığı

4 Eylül günü Ankara'daki Sovyet Büyükelçisi son gelişmelere değinen bir notayı Dışişlerine sundu. Notada, İngiltere ve Fransa ile yapılan görüşmelerde olumlu bir sonuca ulaşılamaması üzerine, İngiltere ve Almanya'nın Sovyetler Birliğine karşı muhtemel bir komploya girişmelerini önlemek amacıyla Almanların saldırmazlık paktı imzalanmasını öngören tekliflerini kabul ettikleri belirtiliyordu. Sovyetler "Tamamen değişmiş olan milletlerarası durumun, Sovyetler Birliği ile Türkiye arasında mevcut dostane ilişkilerin bundan iki hafta önce taraflarca belirtilenden daha başka bir tarzda ele alınmasını gerektirdiğine" işaret ediyordu.

Ankara 7 Eylül 1939 gece yarısı – Uykusuz geceler

Milli Şef Polonya Savaşı hakkında günü gününe bilgi toplanması talimatı vermişti. Günlerdir Alman Ordusunun taarruz yönleri ile Polonya kuvvetlerinin savunma mevzi ve stratejileri ile ilgili bilgileri harita üzerinde izliyor, savaşı kendisi yönetiyormuşçasına her iki kuvvetin hamle ve savunmalarını bir kurmay gözüyle değerlendiriyordu.

Köşk'ün birinci katındaki yaverlerin odasının bitişiğindeki bilardo salonu adeta bir harekât merkezi'ne dönüştürülmüştü. Bilardo masası üzerinde büyük bir Avrupa haritası açılmıştı. Özel kalem müdürü Anderiman her gün radyolardan duyduğu resmi tebliğlere göre savaşın aşamalarını, Alman ordusunun ilerleyişini o harita üzerinde işaretliyordu.[110]

İsmet Paşa üst katta yenen akşam yemeklerinden sonra doğruca buraya iniyor, bilardo masasının üstüne serilen büyük boyutlu haritadan cephe hattını adım adım izliyordu.

2.800 kilometre uzunluğundaki Alman-Polonya ortak sınırı üç yönden Almanya ile çevrilmişti. Almanya kuzeyde Doğu Prusya'dan, batıda Pomeranya ve Silezya'dan, güneyde ise topraklarına yeni kattığı Bohemya ve Moravya'dan Polonya'ya saldırabilecek konumdaydı. Saldıracağı noktayı ya da noktaları seçme inisiyatifine sahip olan Almanya için bu kadar uzun bir ortak sınır askeri açıdan büyük avantaj sağlıyordu.

İngiliz Kralı VI. George savaş ilanını radyodan İngiliz halkına duyuruyor

Küçük İngiliz çocukları güvenli bölgelere gönderilmek üzere Londra'dan ayrılırken

İki ordu arasında açık bir dengesizlik vardı. Alman Ordusu, yaklaşık bir milyon askerin görev yapmakta olduğu 54 tümenden oluşuyordu. Bunların kırkı piyade, dördü motorize piyade, altısı panzer (tank), altısı ise hafif tank tümeniydi. On iki tank tümeninde yaklaşık üç bin tank bulunmakla birlikte, bu tankların çoğu Almanya'nın yeniden silahlanmaya başlandığı 30'lu yılların başlarında üretilen Mark-1 ve Mark-2 tipi hafif tanklardı ve ciddi bir vurucu güce sahip değillerdi.

Sayılar karşılaştırıldığında Polonya Ordusu da pek zayıf gözükmüyordu. Onların da otuzu aktif, onu ihtiyat olmak üzere 40 piyade tümeni ile bir süvari tümeni ve olağandan büyük 11 süvari tugayı vardı. Silah altındaki asker sayısı bir milyon civarındaydı. Daha önemlisi, seferberlik ilanında hemen silah altına alabileceği, iki milyonu aşkın iyi eğitilmiş bir ihtiyat güce sahip olmasıydı.

Polonya Ordusunun kreması süvari sınıfıydı. Süvariler gayet iyi eğitimli, cesur ve saldırgandılar. Polonya süvarisinin bir sıkıntısı silahlardı. Bu cesur askerler genellikle Birinci Dünya Savaşı'ndan kalmış malzeme ve silahlarla donatılmıştı.

Alman işgali başladıktan sadece birkaç saat sonra Polonya Ordusunun 18. Süvari Alayı'nın iki atlı bölüğü Krojanty yakınlarında bir Alman birliği ile karşılaşmıştı. Kılıçlar çekildi ve saldırı emri verildi. Mızraklı Polonya süvarileri çaresizlikten atlarını Alman tanklarının üstüne sürdü.

Ne yazık ki hem süvariler hem de atların akıbeti korkunç olmuştu. Almanlar hepsini yok etti! Polonya'ya bir Alman saldırısı uzun zamandır bekleniyordu. Böyle bir saldırıya karşı Polonya ordusunun benimsediği strateji temel olarak "stratejik savunma" anlayışına dayanıyordu. Bu anlayış çerçevesinde Polonya silahlı kuvvetlerinin bir veya birkaç cephede yığılması ve savaş sırasında görülen lüzum üzerine eşgüdüm içinde büyük ölçekli savunma hareketlerine girişmesi öngörülmüştü.

Oysa Stratejik olarak askeri birliklerini üç tarafından tehdit altında olan bir arazi parçasını korumak için sınır boylarına dizmektense, kuvvetlerin büyük kısmını Vistula ırmağının doğusunda konuşlandırmak ve bu kuvvetleri gelişen Alman harekâtına göre kritik noktalara kaydırmak ve müttefiklerinin Almanya'nın batı sınırındaki baskısının artmasını beklemek daha makul bir yaklaşım olurdu!

Ama Polonya, Yukarı Silezya kömür madenleri ile Alman sınırına 150-250 kilometre uzaklıktaki endüstri merkezlerini elden çıkarmamak için Vistula'nın batısını elde tutmak istemiş, bu aşırı tamah onları sağduyudan uzaklaştırmıştı. Kuvvetlerinin konuşlanması da bunu açıkça gösteriyordu.

Polonya ordusunun yaklaşık üçte birini oluşturan Pomorze ve Modlin Orduları Danzig Koridorunun içine ve çevresine yerleştirilmişti. General Szylling'in komutasındaki Krakov Ordusu Silezya kömür madenlerini, General Sosnkowski'nin Karpat Ordusu da Tarnow-Boryslav endüstri bölgesini koruyacaktı. Lodz'un korunması ise Krakov Ordusunun kuzeyinde konuşlanan Lodz Ordusuna bırakılmıştı.

Alman Ordusunun Polonya'ya yönelik saldırıları

Polonya (Leh) Süvarileri taarruzda

Güneyden Slovenya ve Breslau, batıdan Pomerenya ve Danzig üzerinden gelişen Alman taarruzu, kuzeyde Doğu Prusya topraklarından giren kuvvetlerle desteklenince Polonya ordusunun "stratejik savunma" konsepti bir anda çökmüştü!

Fransa da Alman sınırı boyunca Majino Hattı'nı inşa ederek, böyle bir savunma stratejisi uyguluyordu.[111]

Biz de Trakya sınırımızı savunmak amacıyla "ileri strateji" prensibini benimseyip, kuvvet çoğunluğumuzu Çakmak Hattı'nda bulunduracak şekilde savunma düzeni almıştık.

Milli Şef "Atatürk haklıymış!" diye düşündü.

1937 Trakya manevraları sırasında Çakmak Hattı'nın ilk tasarımı hakkında kendisine bilgi sunulması üzerine Atatürk:

> *"Savaş, oldum olası toprak üstünde yapılır ve toprak üstünde kazanılır yahut kaybedilir. Sabit savunma hattı ne kadar güçlü olursa olsun, ömrü bir muharebeninki kadar kısadır. Ben milletimin parasını bir kapris uğruna toprak altına gömdürtmem."*

diyerek projeye karşı çıkmıştı.

Yerinden kalktı. Pencereden dışarıyı seyretmeye başladı. Doğuda ufuk yavaş yavaş ağarmaktaydı. Akşam yemeğinden sonra yakılan son bir keyif sigarasından sonra ağzına sigara koymamaya karar vermişti. Dayanamayıp, sehpanın üzerindeki kristal sigaralıktan bir sigara alıp, kısa bir tereddütten sonra yaktı. İlk nefesi içine çekmenin katıksız zevkini tattı. Odaya sigara kokusu sinmesin diye, son zamanlarda sigarasını açık havada tüttürüyordu. Pencereyi açıp, dumanı dışarı üfledi.

Almanlar "Yıldırım Harbi" olarak adlandırılan bir baskın yöntemi uyguluyordu. Yıldırım Harbinin en önemli silahları uçaklar ve tanklardı. Elinde bu tarz silahları olmayan Türkiye tek çare olarak müstahkem mevziler kurarak ülkenin savunmasını sağlama yoluna gitmişti. Gerek Trakya'da ve gerekse Batı Anadolu'da olası bir taarruza karşı bu savunma hatlarının oluşturulması ve ayrıca İngiltere'den sağlanan tank ve uçaklar ile de ordunun takviye edilmesi planlanmıştı.

Ne var ki, Trakya bölgesindeki topraklarımız savunma derinliğinin sağlanmasında yetersiz kalıyordu. Bölgeye yığılan birliklerin fazlalığı da, manevra olanaklarını kısıtlıyordu.[112]

Polonya'dan ders çıkartıp, Trakya'daki savunma hattımızı Çakmak Hattı'nın daha içlerinde Çatalca önlerindeki ikinci bir hatta yeniden düzenlemek uygun olacaktı. Bu önlemlere rağmen direnişin kırılma ihtimaline karşı gerilla savaşları da dâhil her türlü çareye başvurmak gerekebilirdi. Tüm Trakya'yı geniş cepheli bir savaş alanı olarak düşünmek ve yapılandırmak gerekiyordu.[113]

Savaşı boğazların Anadolu yakasında karşılayacak askeri önlemler de alınmalıydı. Gereğinde Balıkesir'den Çanakkale Boğazı'na kadar, İzmit'in

gerisinde de Şile ve Kandıra sahillerini kontrol altında tutacak yeni bir savunma stratejisi geliştirmek şarttı.[114]

7 Eylül 1939: Geceyarısı Çankaya Köşkü: Kabus

İlk düşman saldırısı beklenmedik bir başarıyla atlatılmıştı.

Ardından, Moskova'da TBMM heyeti ile Sovyetler arasında yürütülen görüşmeler sonucunda Moskova Anlaşması imzalanmıştı.

Sovyetler Misak-ı Milli hudutlarını kabul etmişti. Doğu hudutlarımız Karadeniz'de Sarp'tan başlayarak Şavşat hattından Arpaçay ve Aras boyunca ilerliyordu. Misak-ı Milli sınırları içindeki Batum'daki egemenliğimizi, limandan her türlü vergi ve rüsumdan muaf olarak yararlanmamız koşuluyla Gürcistan'a devretmiştik. Sovyetler her türlü kapitilasyonlardan vazgeçmiş, TBMM Hükümetine silah ve Altın Ruble ile mali yardım yapmayı kabul etmişti.

Moskova Anlaşması'ndan hemen sonra kazanılan İkinci İnönü Zaferi de tüm yurtta heyecen ve umut yaratmıştı.

Bu umutlar Yunan kuvvetlerinin 10 Temmuz'da başlayan yaz saldırısıyla bir anda yok olacaktı.

Aslında böyle bir saldırı bekleniyordu!

Saldırının bundan önce iki kez denedikleri gibi İnönü istikametinden gerçekleşeceğini öngörmüştü. Batı Cephesindeki kuvvetlerinin tüm ağırlığını oraya toplayıp, yedekleri de Eskişehir ve kuzeyine yerleştirmişti.

Düşman önce kuzeyde Bursa cephesinden, üç gün sonra da Uşak cephesinden saldırıya geçti. Başlangıçta bunun bir şaşırtma hareketi olduğunu düşünmüştü. Kısa sürede gerçek anlaşıldı. Düşman taarruzu, güneydeki zayıf kuvvetlerimizin sol kanadındaki boşluktan yararlanarak Afyon'a yönelmişti.

Nereye doğru ilerliyorlar? Ne kadar kuvvetleri var? Tahminlere bakılırsa bir kolordudan büyük olmalılar!

Ne yapmak gerekiyordu? Daha ileri atılıp yollarını mı kesmeli? Şimdi, hemen orada tüm kuvvetleriyle sola doğru mu yönelmeliydi? Hemen o anda karar vermesi gerekiyordu…. Derhal cephe gerisindeki yedek tümenleri Albay Fahrettin (Altay) komutasında örgütleyip, hızla Kütahya'nın kuzeyine sevk etti. Afyon'un kuzeyindeki tümeni geri hatta kaydırıldı. Ya süvari tugayı? Onlarla aynı hizada olmalıydı.. Süvari tugayını da geri hatta kaydırıp, savunmayı pekiştirdi.

Tüm bu önlemlere rağmen 13 Temmuz sabaha karşı 12. Yunan Tümeni Afyon'a girdi. AFYON DÜŞMÜŞTÜ!

Kütahya da tehdit altındaydı. Yarbay Nazım'ın 4. Tümeninin çok acele oradaki birliklerimizin yardımına gönderilmesini emretti. 3 Grup komutanının bu emrin uygulanmasını geciktirmesi yaşanan felaketin boyutunu artırmıştı.

Yarbay Nazım'ın komutasındaki 58. Alay ancak geceyarısına doğru mevziye girebilmişti. Yarbay Nazım'a ne pahasına olursa olsun şimdiki mevzilerden

tutunmalarını, oradan bir adım olsun geri çekilmemelerini emretti. 15 Temmuz Cuma sabahı Kütahya Cephesinden ulaşan acı bir haberle adeta yıkıldı. Başta Yarbay Nazım olmak üzere 4. Tümen karargâh kadrosu şehit düşmüştü. Göz yaşlarına boğulmuştu: "Bu kuşak vatandan başka sevgili tanımadı!" Göz yaşlarını kurularken kısık bir sesle "Ankara'ya bildirin!" diye emretmişti.

Alelacele Afyon-Kütahya hattına sevk edilen Halit Paşa (Deli Halit) komutasındaki 12. Grup kahramanca savaşıyordu. Önlenemeyen firar olayları cepheyi çökertmiş, silah ve cephane kaybı inanılmaz boyuta ulaşmıştı. Telgraflar birbirini kovalıyordu. Şehit ve yaralı sayısı giderek artıyordu. Kuvvetlerimiz bir kuşatma harekatıyla karşı karşıya kalmıştı. Ön hatlardaki tümenlere bağlı birliklere takviye kuvvetleri yetişemediği için cephe hattı geriliyor, köprüler, mezralar tek tek terk ediliyor, bozgun halinde geri çekiliniyordu. 17 TEMMUZ'DA KÜTAHYA DA DÜŞTÜ.

"Tam bir yığınak hatasıydı! Yığınakta hata yapılmıştı! Düşman taarruzunun yönünü doğru tahmin edemediği için yığınakta hata yapmıştı!

Top sesleri, durmadan tıkırdayan makineli tüfekler, askerlerin çığlıkları, at kişnemeleri, nal sesleri…

Bağırmak istiyordu, ama sesi çıkmıyordu. Göğsündeki inanılmaz ağırlık nedeniyle ne hareket edebiliyor ne de bağırabiliyordu. Sesi ve nefesi adeta tonlarcaymış gibi ağırlaşmış, gırtlağını tıkamıştı….

Silkinerek uyandı. Ter içinde kalmıştı. Kendini aşırı güçsüz, adeta hareket edemez bir halde buldu. Afyon-Kütahya hattında, komutası altındaki kuvvetlerin neredeyse tamamına yakınını yitirdiği o cehennem günlerini zihninden söküp attığını sanmıştı! Öyle olmadığını bilse de, bunu kendine itiraf etmekten çekinmişti! Yaşadığı korkunç kâbus, o anların belleğinde tüm canlılığını koruduğunu gösteriyordu.

Yatakta doğruldu. Kulaklarında Mustafa Kemal Paşa'nın sesi çınlıyordu:

"Yığınakta yapılan hata, savaşın sonuna kadar devam eder!"

O an kesin kararını verdi:"Savunmamızı sınırdan başlatma düşüncesini yeniden ele alıp değerlendirmemiz gerekiyor! Bunu derhal Mareşal ve Fahrettin (Altay) Paşa ile görüşmem lazım!"

Karaborsa ve vurgunculuğa karşı etkin önlemler.

Milli Şef Başbakanı kabule hazırlanıyordu. Başbakanla, savaş nedeniyle alınacak ekonomik önlemleri konuşacaktı.

Vurgunculuk daha savaşın ilk gününden başlamıştı. Birinci Dünya Savaşı yıllarında karşılaştığı açlık ve sefaletin acılarını unutmayan halk, savaşın başladığı ilk günden itibaren her türlü mala hücum etmiş, erzak ve eşya saklama çabasına girişmişti. Karaborsa ve stokçuluğun önüne geçilmesi için etkin önlemler gerekecekti.

Başbakan iyimserdi. Başbakanlık bir gün önce yayınladığı tebliğde, gıda maddelerinin halkın ve ordunun ihtiyacını bir seneden fazla idare

edecek kadar bol olduğunu, gıda maddelerinin ihracının men edildiğini ve fiyatların yükselmesi için neden olmadığını belirtmişti.

İnönü Başbakanla yaptığı görüşmeye "Harp belalarından darlık ve pahalılıklar vücutlar üzerinde olduğundan ziyade ahlak üzerinde sarsıntılarını hissettirir" diyerek başladı. "İaşe sorununun ahlaki değerler üzerindeki olumsuz etkilerine meydan vermemek gerekir." [115]

Başbakan, Hükümetinin izlediği iktisadi politikanın esaslarını özetledi: Ticareti ve fiyatları sıkıca denetlemek, vurgunluluğa ve karaborsaya engel olmak, ordu ve halkın iaşesi için gerekli maddeleri sağlamak amacıyla yeni bir düzenleme ve örgütlenmeye gidilecekti. Başbakanlığa bağlı İaşe Müsteşarlığı kurulacak, Ticaret Vekâlet'inin narh uygulamalarını denetlemek üzere Fiyat Murakabe Komisyonları oluşturulacaktı. İhtikâr** yapmak isteyenlere göz açtırılmayacak, gerekirse yeni yasal önlemlere başvurulacaktı.

Hükümet tebliğinde "ihtikârcıların ticarethanelerine, fabrikalarına ve evlerine el koymakta Hükümetin tereddüt etmeyeceği" ilan edilmişti. Ayrıca ihtikâr yaptığı tespit edilenlerin derhal suçüstü hükümlerine göre "cürmümeşhud mahkemesine" verilerek cezalandırılacakları ilan edilmişti. [116]

"Men'i ihtikâr kanun teklifi" 1939 yılı Eylülü'nün son haftasında Bakanlar Kuruluna getirildi. 25 maddeden ibaret olacak olan kanun hükümleri alış verişe konu tüm maddeleri kapsıyordu. Buna göre, vurgunculuk bir komisyon aracılığı ile saptanacak, kararlar ise mahkeme yoluyla verilecekti. Kararların süratle alınması için yargılama "cürm-ü meşhud" usulüne dayanılarak görülecekti. [117]

Her türlü önlemin gecikmeksizin alınması; ancak alınacak önlemlerin, yapılacak açıklamaların halkı endişe ve paniğe sevk etmemesine özen gösterilmesi kararlaştırıldı.

Gıda maddelerinin stoklanmasına ve karaborsaya karşı basın da büyük duyarlılık gösteriyordu. Vurguncuların isimleri "Kara Listeler" halinde yayınlanıyordu.[118] Milli Şef, Birinci Dünya savaşı sırasında yaşanan kıtlıkları ve bir türlü önlenemeyen karaborsayı anımsatıp, endişelerini belirtti. Sohbet, İttihat ve Terakki'nin başarılı İaşe Nazırı Kara Kemal'in ve sağkolu olarak nitelenen Kara Vasıf'ın yaşam öyküsüne kaydı.[119] Başvekil'in Meclis'e gıda maddeleri üretimi ve stokları konusunda bilgi sunması kararlaştırıldı.[120]

Ankara 11 Eylül 1939: TBMM

Başbakan Saydam, çalışmalarına iki aydır ara veren TBMM Genel Kurulunda yeni çalışma döneminin başlaması dolayısıyla yaptığı konuşmada dış politika konusunda önemli açıklamalar yaptı.[121]

Sözlerine "İki aylık bir tatil devresinden sonra, verdiğiniz karar veçhile bugün toplanmanız, Hükümetiniz için çok ferahlı ve kendisine kuv-

** İhtikar: Vurgun, vurgunculuk; cürmü-meşhud: suçüstü

vet verecek bir hâdisedir. Hepinizi hürmetle selâmlarım" diyerek başlayan Başbakan, iki ay içinde yaşanan olaylara değindi:

"Biz bu günkü harbin haricindeyiz. Bu harbin memleketimize bulaşacak inkişaflar göstermemesini temenni ediyoruz. Memleketimizin bazı yerlerinde almış olduğumuz askerî tedbirler, ancak ihtiyat tedbirleridir"

"Muharib taraflarla münasebetlerimiz normaldir ve beynelmilel münasebat kaidelerine uygundur. Almanya ile aramızda doğrudan doğruya bir siyasî ihtilâf mevzuu yoktur. Polonya ile münâsebetlerimiz ise hemen daima arızasız ve dostane olmuştur. İngiltere ve Fransa ile malûmunuz olan muayyen esaslarda menfaat iştirakimiz ve müşterek telâkkilerimiz vardır.

Bu memleketler ile müzakeresine başladığımız nihaî muahedelerin en dostane bir hava içinde görüşülmesi devam etmektedir.

Aziz Arkadaşlarım, Komşumuz Sovyet İttihadı ile münasebatımız dostanedir ve dostane kalacaktır Alâka ve rabıtalarımızda hiç bir değişiklik yoktur. Temaslarımız ve mutad olan fikir teatilerimiz her zamanki gibi samimidir."

Başbakanın Sovyetlerle ilgili sözlerinin sürekli alkışlar ve bravo sesleriyle karşılanmış olması, görüşmeleri kordiplomatiğe ayrılan localardan izleyen yabancı misyon temsilcilerince ilgiyle not edilmişti.

Başbakan, ağustos ayında gerçekleştirilen Trakya manevralarına da değindi:

"Arkadaşlarım,

Tatil devresinin en göze çarpan mühim ve sevindirici hâdisesi, Türk ordusunun, bu sene Trakya mıntakasında yaptığı büyük manevralardır.

Reisicumhurumuz Millî Şefimizin de şeref verdiği bu manevralar, Türk milletinin hakikaten göğsünü kabartacak bir intizam ve muvaffakiyetle cereyan etmiş ve Türk kumanda heyetinin olduğu kadar Türk erlerinin de, ne azimde ve ne kudrette olduğunu vazihan*** göstermiştir.

Bunu, huzurunuzda iftiharla ve emniyetle söylemekle bir vazife ifa ettiğime kaniim"

Başbakanın bu sözleri de ayakta alkışlanmış, "Bravo" sesleri Mecliste yankılanmıştı.[122]

Bir gün sonraki Cumhuriyet Halk Partisi Grup toplantısında söz alan İstanbul Milletvekili General Kazım Karabekir Başbakana cevap verircesine Trakya manevraları hakkında hiç de iç açıcı olmayan karamsar tespitlerini dile getirecekti:

"Bendeniz de Trakya'da manevraların sonuna kadar hazır bulundum. Çok acı olarak arz edeyim ki, muharebe sahasında yol yoktur. Balkan Harbinde nasıl bıraktıksa yine öyle kalmış. Yalnız Edirne'ye bir şose yapılmış ki, o da kafi değildir. Şu halde bir iki gece üst üste yağmur yağdı mı ağır toplar ne yapacaktır? Bu böyle olduğu gibi, köylerin ne sığınağı vardır ne de bir

*** Vazıhan: Kuşkuya yer bırakmayacak bir açıklıkla

şey.! Bir tayyare hücumu vaki olduğu zaman, açılacak makineli tüfek ateşinden kaçmak için bir kovuk bile yoktur!

Bir de manevra sahasında su eksikliği mevcuttur. Açıkça arz edeyim, manevra sahasında bir gün yağmur yağdı, bindiğimiz otomobil çamura saplandı. Su işi de böyledir. Oralarda askeri kuyular lazımdır. Halk kendine göre kuyu açmış! Bu kuyunun başına askerler toplanıyor. Bilezik taşı da olmadığından, kunduralarına dökülen sular tekrar kuyuya dökülüyor. Bu suretle suyu bulanık olmasına rağmen içiyorlar. Hatta mecbur kalarak asker Edirne'ye giden su borusunu delmiştir.

Samimi olarak arz edeyim, bizim geçtiğimiz yerlerde yol yoktu! Yüz metrelik yolu bir saatte gittiğimiz zamanlar oldu. Şimdi de bir saatlik yağmur yolu bu hale koydu. Askerimiz iyidir, şudur budur, memleketi müdafaa edebilir, ama yol lazım, su lazım, bakım lazım..." [123]

Ruslar Polonya'ya saldırıyor

Ankara 17 Eylül 1939 Pazar:

İsmet Paşa sabah erkenden kalkıp, Çankaya sırtlarında Pazar sabahlarının mutat at gezisine başlamak üzereydi. Mevhibe Hanım da kendisine eşlik edecekti. Bir örnek golf pantolonlarını, çizmelerini giymişlerdi. Köşk'ün dış kapısına kadar yürüyüş yapıp, atların getirilmesini bekliyorlardı.

İnönü, kendilerine doğru telaşlı adımlarla ilerleyen Özel Kalem Müdürü Süreyya Bey'i (Anderiman) görüp "Hayırdır inşallah" diyerek Köşke doğru yöneldi.

Süreyya Bey her zamanki sakinliği ile: "Hariciye Vekilimiz bu sabah erken saatlerde Sovyet ordusunun Belarus ve Ukrayna halkının güvenliğini sağlamak üzere Polonya topraklarına girdiğini bildirdi" deyip, yazılı bir notu Cumhurbaşkanına iletti.

Köşk'te olağanüstü hâl yönetimi ilan edilmiş gibiydi. Cumhurbaşkanına art arda telefon bağlanıyor, konuşma sürerken arayanlar hatta nazikçe bekletiliyordu. Öğlene doğru daha belirgin haberler gelmeye başladı. Batıdaki Alman saldırısı nedeniyle 1400 kilometrelik Rus sınırında çok az sayıda Polonya askeri gücü bulunuyordu. Bu nedenle Rus kuvvetleri Polonya içlerine doğru hızlı bir şekilde ilerlemeye başlamıştı.

İki ateş arasında kalan Polonya Ordusuna karşı koymayıp, gerilerde bir savunma hattı oluşturması emri verildiği anlaşılıyordu. Buna rağmen büyük şehirlerde, özellikle Neman Nehri kıyısındaki Grodno'nun dış mahallelerinde Rus kuvvetlerine karşı yoğun savunma savaşları sürüyordu.

Sovyetler, Almanya'nın Polonya'ya saldırısı sonrası Polonya devleti fiilen ortadan kalktığı için Ukrayna ve Beyaz Rusya halkını korumak üzere Polonya topraklarına girdiklerini ileri sürüyordu.

Polonya'nın toprak bütünlüğünü 25 Ağustos tarihli Yardımlaşma Antlaşmasıyla garanti eden ve 1 Eylül'de Almanya'nın Polonya'ya saldırısı üzerine Almanya'ya savaş açan İngiltere'nin tıpkı Almanya gibi Polonya'ya saldıran Rusya'ya da savaş açması beklenirdi. Ancak böyle bir şey Sovyet-

10 CENTS

Chicago Sunday Tribune

FINAL

REDS INVADE POLAND

RUSSIANS CROSS BORDER TO "PROTECT MINORITIES"

RADIO PROPAGANDA

17 Eylül 1939 tarihli Chicago Sunday Tribune Ruslar "azınlıkları korumak için" sınırı geçti

İKDAM

Sabah Postası

KURUŞ 3

POLONYA ORDULARI HUDUDU GEÇEN SOVYET ORDULARİLE HARBE BAŞLADI

Sovyetlerin Hareketi Romanyada Endişe Uyandırdı, Ukranyalıların Ayaklanmasından Korkuluyor

İngiltere Ve Fransa Almanyalle Harbe Devam Etmek Kararında Olduklarını Tekrar Ediyorlar

Amerika Ordusu Motörlü Kıtalarla Takviye Ediliyor

Almanya Ve Rusyaya Yakın Olan Devletler Seferberlik Yapıyorlar

Polonya Hariciye Nezaretinin Dün Romanyaya Taşındığı Bildiriliyor

Polonyalılar Alman Sovyetlerin Harekete Hücumlarına Şiddetle Geçmesi Her Yerde

İkdam, 18 Eylül 1939

leri ister istemez Almanya ile müttefik durumuna getireceğinden İngiltere açısından büyük hata olurdu. Kaldı ki, Polonya ortadan kalktığından artık "garanti"den söz edilemezdi! İngiltere Rus saldırısına seyirci kaldı!

Polonya ordusu batıda Alman taarruzu ile uğraştığından ülkenin 1.400 kilometrelik doğu sınırını bekleyen az sayıdaki askeri birliğe, direnmeyip gerilla savaşı yapmak üzere geri çekilmeleri emredildi.

Asker sayısı ve donanımı yetersiz kalan Leh ordusu iki ayrı cepheden gelişen saldırılara kahramanca karşı koyuyordu. Direniş uzun sürmedi. Cephelerden gelen yenilgi haberleri birbirini izledi. Polonya halkını acı günler bekliyordu.

Kentlerin dış mahallelerinde Polonya halkının Rus kuvvetlerine karşı başarılı direnişler sergilendiği duyuluyordu.

Cumhurbaşkanı Mosicky ve Hükümet Romanya'ya sığınmak zorunda kaldı.

27 Eylül 1939: Artık Polonya diye bir ülke yok!

Varşova 27 Eylül'de teslim oldu. Alman işgali ile başlayan süreç, Polonya'da 5 milyon kişinin yaşamını yitirdiği acılarla dolu beş yılın başlangıcı oldu. Polonya Almanya ve Sovyetler arasında paylaşıldı ve haritadan silindi.

Ankara'da Sivil savunma tatbikatı:

Ankara'da uzun zamandır planlanan sivil savunma tatbikatı nihayet Eylül'ün 18'inde saat 9.45'te alarm düdüklerinin çalmasıyla başlamıştı. Resmi dairelerdeki tüm memurlar alt katlardaki sığınaklara dolmuşlar, evlerdekiler ise evin en kuytu odasına sığınmıştı. Tatbikata cadde, sokak ve meydanlarda yakalananlar önceden çeşitli tabela ve levhalarla yönlendirmesi yapılan sığınaklara kaçıştılar. Kızılay ve Çankaya gibi "göz önündeki" cadde ve sokaklar bir anda boşalmış, adeta bir "hayalet kasaba" görünümüne bürünmüştü.

Eskişehir yönünden gelen on dört taarruz uçağı Ulus Meydanı ve Samanpazarı üzerinden geçerek şehrin çeşitli yerlerine temsili gaz, yangın ve tahrip bombaları attılar. Uçakların uzaklaşmasının ardından görevliler kendi görev alanlarına koşarak temsili gazdan temizleme ve yangın söndürme işlemlerini gerçekleştirdiler. İtfaiye ekipleri çöken binaların altında kalanları kurtarmak için yoğun çaba içindeydi. Yaralılar Kızılay ekiplerince ambulanslarla hastanelere sevk ediliyordu. Saat 11.00 sularında tehlikenin geçtiğini bildiren ikinci bir siren sesi duyuldu ve halk tekrar günlük olağan yaşantısına döndü.[124]

Tatbikatın sonuçlanması üzerine Başbakan ve İçişleri Bakanı tatbikat sahasında incelemelerde bulundular.[125] Tatbikat son derece başarılı geçmişti. ULUS gazetesi yazarının aktardıklarına bakılırsa, halk tatbikatı gayet ciddi karşılamış ve üzerine düşeni yapmıştı:

Grodno önlerinde savunma siperleri kazan Polonyalı siviller

Polka
October 1939

"Birkaç gün evvelinden beri böyle bir günde ne yapmak lazım geldiği hakkında halka bilgi verilmişti. Alarm işareti verilir verilmez görüldü ki Ankaralılar beyannameleri yalnız okumakla kalmamış, belki ezberlemişlerdi. Koca meydan demin dopdolu idi. Bir anda bomboş kaldı. Yakınlardaki sığınaklar el işaretiyle gösterilmişti. Vazife sahibi maskeli polisler, halkın telaşsız, fakat ciddi olan bu dağılışına yardım ediyorlardı…"

Uçakların şehrin üzerindeki uçuşunu ULUS yazarı şöyle aktarıyordu:

"…Uzaklardan ve yükseklerden bir homurtu duyuyoruz. İçimizde, bu gelenlerin Türk tayyaresi olduğunu unutacak kadar saf kimse yoktu, fakat dizlerimizin titrediğini hissediyor ve sımsıkı kapalı pencerenin ardına korka korka yanaşıyoruz. Eskişehir istikametinden düşman tayyareleri geliyor. Bir filo, bir filo daha, bir filo daha. Tam 14 tayyare. Uzaklardan bu homurtuyu kesen sesler geliyor kulaklarımıza. Bunlar tayyare dafi topları* ve makineli tüfeklerdir. Ve şu dakikada hükümet merkezimizin yüksek yerlerindeki kuvvetlerimizle, Eskişehir istikametinden bastıran tayyareler arasında şiddetli bir muharebe açılmıştır.

Yukarıdan aşağıya renkler vererek havaya yayılan bombalar atılıyor, aşağıdan bu babil kuşlarına renksiz mermiler havale olunuyor. Hakikatte bu endişeli sesler, Türk tayyareleriyle Türk topçularının, sesli, samimi bir silahlaşmasından başka bir şey değildir."[126]

Radyodan naklen yayınlanan tatbikatı Burhan Felek "Şakadan Hava Hücumu" başlıklı yazısında alaycı bir dille değerlendirmişti:

"Aman birader. Pazartesi günü öğleyin Ankara radyosunu açayım dedim. Bir de ne işiteyim. Spiker mi diyorsunuz?

"Evet spiker."

"Ben ona ispiker diyorum. İşte o kadıncağız tatlı tatlı anlatıyor. Sıhhiye Vekâletinin merdivenine de bir bomba isabet ettiği için içerideki memurlar, pencerelerden ve muhtelif kurtarma vasıtaları ile tahlis edilmişlerdir… "

"Yanlışın var. Böyle bir şey olsa biz duyardık"

"Bırak da lafımı bitireyim. Bir çeyrek heyecanlı heyecanlı bütün bu tafsilatı dinledikten sonra bunun sadece bir manevranın hikâyesi olduğunu anladım ama ben de hapı yuttum. Şimdi bu münasebetle radyo idaresine yazıver. Bu gibi hikâyeleri o kadar hakiki şekilde anlatıyorlar ki adamın yüreğini ağzına getiriyorlar.[127]

"Beşinci kol" endişesi!

Kritik bir süreçten geçiliyordu. Bir taraftan ülkeyi savaş dışında tutmak için yoğun diplomatik temaslar sürdürülürken, diğer taraftan da Hükümet ülkeyi adım adım olası bir savaşa hazırlıyordu. Başbakanlık bir genelge yayınlayarak, ihtiyatları "talim ve terbiye için" silahaltına çağırmıştı.

Savaş tehlikesiyle İstanbul'daki müzeler kapatılmıştı. Sınırların her an kapatılması olasılığı gerekçe gösterilerek yurtdışında okuyan öğrencilere

* Tayyare dafi topları: Uçaksavar bataryaları

Milli Şef ve Milli Eğitim Bakanı Hasan Ali Yücel

acilen yurda dönmeleri konusunda uyarı yapılmıştı. Alınan önlemlerin panik yaratmaması için özen gösteriliyor, basın bu konuda uyarılıyordu.

O günlerde Anadolu Ajansı basının tek ve zorunlu haber kaynağıydı. Ajans, yabancı ajanslara bağımlı çalıştığı için Basın Yayın Umum Müdürlüğü Anadolu Ajansı kaynaklı haberlerin "Türkiye menafiine muvafık** surette intişarını temin için" gazeteleri dostane şekilde uyarıyordu.

O akşam Köşk akşam yemeğinde Milli Eğitim Bakanı Hasan Ali Yücel'i ağırlıyordu. Hasan Ali Yücel, Saffet Arıkan'ın hastalık nedeniyle görevden istifa etmesi üzerine 28 Aralık 1938'de Milli Eğitim Bakanı olarak atanmıştı. Bakan olduktan sonra İnönü'nün sofrasında en sık ağırlanan konuklar arasına girmişti. Hoş sohbet, cana yakın kişiliğiyle Aile'nin, özellikle de Ömer ve Erdal'ın dörtgözle beklediği bir konuktu.[128]

Sofra'da düşmanın beşinci kol faaliyetlerinden söz açılmıştı. O dönemde her türlü araca başvurarak bir ulusun dayanışmasını ve bütünlüğünü yok etmeye çalışan yıkıcı yeraltı hareketini beşinci kol deniliyordu. Gazetelerde halkı beşinci kol faaliyetlerine karşı uyanık olmaya çağıran yazı ve uyarılar yayınlanıyordu.

Bu durum Türkiye'ye özgü bir şey değildi. Batı basını da halkı düşmanın yıkıcı haberalma faaliyetlerine karşı uyarma konusunda yoğun çaba harcıyor, beşinci kol faaliyetine girişebilecek kişiler konusundaki uyarı pankartları kent duvarlarını kaplıyordu.

Hasan Ali Yücel beşinci kol deyiminin İspanya İç savası sırasında kullanılmaya başlandığını anlattı. "İspanya iç savaşı sırasında Franco birliklerinin dört koldan Madrit'e ilerlemesi sırasında hükümeti çeşitli sabotaj ve eylemlerle içeriden yıkmaya çalışan Madrid içindeki faşist Franco'cuların eylemleri beşinci kol (quinto regimiento) olarak adlandırılmıştı. Sadece sabotaj ve suikastlarla değil, asılsız söylentilerle kitlelerin moralini bozup toplumun savaş azmini zayıflatmak ve milleti birbirine düşürerek milli birlik ve beraberliği sarsmakla görevli iç ve dış ajanlar da beşinci kol'du. Özellikle böyle kritik dönemlerde beşinci kol faaliyetlerine dikkat etmek ve bunları önlemek için her türlü tedbiri almak gerekirdi"

Hasan Ali Yücel beşinci kol faaliyetinin yeni olmadığını, Truva Savaşından beri bilindiğini anlatıp, ekledi: Tahta atı surların içine almaları için Truvalıları kandıran Yunan Sinon'un hilesi tarihteki ilk beşinci kol eylemi sayılabilir. "Timeo Danaos et dona ferentes" sözü bunun için söylenmiştir.[129]

İsmet Paşa konuğuna gururla baktı. "Doğru söylüyorsunuz! Ne var ki, Truva Savaşı'ndan yaklaşık yüzyıl önce MÖ 1274'de Anadolu'nun diğer bir ucunda, Asi Nehri kıyısında karşı karşıya gelen Hitit ve Mısır orduları arasındaki Kadeş Savaşı'nda da benzer bir olay yaşanmıştı. Hitit casusları Mısır ordusu Asi Nehri'ni geçmeden Hitit'lerin kuzeyde Halep yakınlarında kamp kurduğu yalanına II. Ramses'i inandırmayı başarmıştı. Bu bilgiye inanan Ramses diğer tümenlerini geride bırakıp, kendi komutasındaki Ra

** Türkiye menafiine muvafık: Türkiye'nin çıkarlarına uygun

Beşinci kol faaliyetlerine karşı halkı dikkatli olmaya çağıran Alman ve Rus posterlerinden örnekller

Tümeniyle ilerleyince, Hitit Kralı II. Mutavalli'nin düzenlediği baskınla bozguna uğramıştı"

Konu eski uygarlıkların kültür ve sanat alanında meydana getirdikleri şaheserleri dilimize çevirip, genç kuşaklara hümanist bir kültürün temellerini vermek için girişilecek faaliyetlere geldi.

"Fatih Sultan Mehmet'in gençliğinde Homeros'un İlyada destanını okuduğunu Topkapı Sarayı kütüphanesinde G.İ.2 envanter numarasıyla kayıtlı kitaptan biliyoruz! "[130]

Hasan Ali Yücel, Yunan ve Roma klasiklerinin çevrisi ile yetinilmemesini, Batı uygarlığının temel dayanakları olarak gördüğü eski Yunanca ve Latinceyi Türkiye'de bilenlerin sayısını arttırmak için de ilk fırsatta Dil Tarih Coğrafya Fakültesinde bir Klasik Filoloji kürsüsünün kurulması gerektiğini heyecanla ve inançla anlatmaya koyuldu.

"Her uygarlık, temel düşünce kalıplarını ilk önce konuştuğu dilden alır. Nasıl ki Osmanlılar vaktiyle birçok kavramı Arapça ve Farsçadan almışlarsa, biz de şimdi Yunanca ve Latinceden yararlanmalıyız. Onun için de bu eski dilleri öğretmeliyiz"[131]

Sofrada kısa bir sessizlik oldu. İsmet Paşa sessizliği bozdu: "Ne var ki günümüzde İngilizce bilmeden Atlantiğe açılınmaz, Süveyş geçilmez!1 Bugün Timeo Danaos et dona ferentes'i hatırlayan kim kaldı? Artık Batı dünyasında da "Beware of Greeks bearing gifts "olarak biliniyor!"[132]

Sohbet sırasında saatler ilerlemiş, çocukların yatma zamanı çoktan geçmişti. Mevhibe Hanım'ın uyarısıyla çocuklar "iyi geceler" dileyip, anneleriyle odalarına çekildiler.

Cumhurbaşkanı ile baş başa kalan Milli Eğitim Bakanı Yeni Sabah ve Tan Gazeteleri hakkında işlem yapılması için Başbakanlığa yazı yazdığını söyleyip, devam etti: "YENİ SABAH, "Müzelerimiz nakledliyor" diye; TAN da "bir takım antika eserler muhafaza altına alınıyor" diye haber yaptı. Bu gibi haberlerin gazetelerde yayınlanmasına meydan verilmemesini ve bu gibi haberleri neşreden gazeteler hakkında kanuni takibat yapılmasını Başbakandan talep ettim."[133]

Oysa aynı haber 6 Eylül günlü CUMHURİYET'te de yer almıştı. Kapatılan diğer iki gazeteden farklı olarak, Cumhuriyet Gazetesi habere ikinci sayfasında yer verdiği için durum Bakanlığın gözünden kaçmış olmalıydı.[134]

Konuğunu yorumsuz dinleyen Cumhurbaşkanı "aynı hassasiyetin Meclis ve Parti Grubu görüşmelerinde de gösterilmesi gerektiğine" işaret edip, Karabekir'in Meclis'te askerin üniforması için gerekli kumaşlarının kısa sürede karşılanması için yurt dışından ithal edilmesini eleştirmesinin "uygun karşılanmadığını" söyledi.

İnönü, Başbakanlığın bugün Anadolu Ajansı aracılığı ile basına "Karabekir in beyanları dikkate alınmayacak ve ondan asla bahsedilmeyecektir" diye uyarıda bulunduğunu sözlerine ekledi.[135]

Topkapı Sarayı ve Arkeoloji Müzesindeki değerli eserlerin savaş yıllarında saklandığı Niğde'deki Ak Medrese

İKİNCİ BÖLÜM

MOSKOVA GÖRÜŞMELERİ

Birinci Başlık

Ruslar daveti tekrarlıyor

Ankara 15 Eylül 1939 Cuma

Rus Büyükelçisi Terentiev 15 Eylül günü Saraçoğlu'nu yeniden ziyaret edip, Molotov'un davetini tekrarladı. Bu durumda Türk heyetinin Rusya'ya gitmesi kaçınılmaz hale geliyordu.

Milli Şef İnönü'nün başkanlığında yapılan değerlendirmeler sonucunda Ruslarla doğrudan görüşmelerin kritik hale gelen ilişkilerin daha iyi anlaşılmasını sağlayacağı kanısına varıldı. Bunun üzerine Saraçoğlu Sovyet Büyükelçisine Molotov'un davetini kabul ettiğini bildirdi.

Ankara 16 Eylül 1939 Cumartesi: Anadolu Ajansı

Anadolu Ajansı, Türk Dışişleri Bakanının Ankara'ya yapılan ziyaretleri iade etmek maksadıyla vuku bulan davet üzerine Moskova'ya gideceğini ve bu vesile ile iki devleti ilgilendiren meseleleri Rus mevkidaşı ile görüşeceğini açıkladı. Bu suretle yurtiçinde ve yurtdışında büyük merak uyandıran gezi kamuoyuna devletin resmi haber ajansı aracılığıyla duyurulmuş oldu.

Türk Heyeti Moskova yolunda

Ankara 21 Eylül 1939 Perşembe: Ankara Garı

Akşamın ilk saatlerinden başlayarak Gar çevresinde alınan güvenlik önlemleri o akşam İstanbul'a hareket edecek ekspresin önemli konukları olacağını gösteriyordu.

Trenin hareket saati yaklaştıkça Gar çevresindeki hareketlenme de arttı. Çok sayıda milletvekili yakındaki Meclis binasından veya karşısındaki Ankara Palas'tan çıkıp, yürüyerek Gar'ın yolunu tutmuştu. Saraçoğlu'nu yolcu etmeye gidiyorlardı. Yanlarından geçen kordiplomatik araçlarının önünde dalgalanan bayraklardan, çok sayıdaki yabancı misyon temsilcisinin de dışişleri bakanını uğurlamaya geldiği anlaşılıyordu. Alman Büyükelçiliği'nin gamalı haçlı Alman bayrağını dalgalandıran Mercedes'ini, Fransa ve İngiltere Büyükelçilerinin makam araçları izledi.

Meclis Başkanı Abdülhalik Renda, Başbakan Refik Saydam ve Bakanlar Kurulunun tüm üyeleri Dışişleri Bakanını yolcu etmeye gelmişti. Milli Şef'i, Genel Sekreter Kemal Gedeleç, Başyaveri Celal Üner ile Özel Kalem Müdürü Süreyya Anderiman temsil ediyordu.

Saraçoğlu'na Moskova ziyaretinde refakat edecek Sovyet Büyükelçisi Terentiev'in makam otomobili Saraçoğlu'nu getiren aracın ardından Gar'ın tören kapısının önüne yanaştı. Rus Büyükelçiliğinden kalabalık bir heyet de Gar'da hazır bulunuyordu.

İstanbul 22 Eylül 1939 Cuma

Dışişleri Bakanı Saraçoğlu başkanlığındaki Türk heyeti İstanbul'dan Kadeş Vapuru ile Odessa'ya hareket etti.[136]

Kadeş Vapuru 1938 yılında Almanya'da Rostock tersanelerinde inşa edilmişti. Henüz birkaç ay önce teslim alındığı için Deniz Yolları'nın en yeni gemisiydi.

Yolculuk için "Kadeş"in seçilmiş olmasının bilinçli bir tercih olduğunu sanmıyorum. Ne var ki, binlerce yıl önce Asi Irmağı'nın iki kolunun birleştiği Kadeş Kalesi önlerinde Hitit ordusunun II. Ramses komutasındaki

Mısır ordusunu yenilgiye uğrattığı Kadeş Zaferi Anadolu halkının yabancı bir ülkeye karşı kazandığı tarihteki ilk büyük zaferdi.

O denli kritik olmasa da Saraçoğlu başkanlığındaki Türk heyeti de Anadolu topraklarını yaklaşan bir tehlikeden koruma olanaklarını araştırmak için yollara düşmüştü!

22 kişilik heyette Genel Sekreter Yardımcısı Cevat Açıkalın, Siyasî İşler (Birinci Daire) Genel Müdürü Feridun Cemal Erkin, Hususi Kalem Müdürü Abdullah Zeki Polat da bulunuyordu. Sovyetlerin Ankara Büyükelçisi Terentiev de Türk heyetine refakat ediyordu.

Saraçoğlu İstanbul'da basına verdiği demeçte Türkiye ile Sovyetler Birliği arasındaki dostluk ve güven duygusunun mükemmel bir düzeyde olduğunu belirtmiş "Son zamanların milletlerarası karışık hadiseleri aramızdaki emniyet ve menfaat birliği vaziyetini sarsmak şöyle dursun, bilakis takviye etmiştir" diye eklemişti.

Saraçoğlu gazetecilere "Size Sovyet memleketinden iyi havadisler getireceğimi ümit ediyorum" diyerek veda etti.

Saraçoğlu Sovyet TASS Ajansı'na verdiği özel demeçte "İki memleket arasında mevcut samimi emniyet bağlarını takviye ederek seyahatimden döneceğimden emin bulunuyorum" diyerek, Moskova görüşmelerine ilişkin olumlu düşüncelerini vurgulamaya özen göstermişti.

Saraçoğlu'nun Moskova'ya hareketinden önce İngiliz ve Fransızlarla Ankara'da yürütülen müzakereler sonuçlanmış ve Üçlü Anlaşma imzalanma aşamasına gelmişti. Ancak Rusya seyahati ortaya çıkınca, Moskova'daki görüşmelerin sonuçlanmasına değin imzalanması geri bırakıldı. Saraçoğlu'nun iyimserliğini etkileyen hususlardan birisi de buydu. Saraçoğlu, Moskova'da İngiliz ve Fransızlarla varılan anlaşmaya paralel bir anlaşmaya varılabileceğini umuyordu.

Odesa 23 Eylül 1939

Kadeş vapuru Boğaz'ı geçip Karadeniz'e çıkınca rotasını kuzeye çevirdi. Karadeniz adından beklenmeyecek kadar sakindi. Güneş ufukta kızıllıklar içinde kaybolurken, renkleri kurşuni bir griye dönüşen bulutlar kuzeye yaptıkları yolculuğun çok da kolay olmayacağının ilk uyarılarını verir gibiydi.

Türk heyeti iki güne yaklaşan yorucu bir deniz yolculuğunun ardından gece geç saatlerde Odesa'ya vardı. Kadeş, Odesa Limanının girişindeki feneri adeta yalayarak geçip, rıhtıma başarıyla yanaştı.

Karşılaştıkları tam bir hayal kırıklığıydı! Limanda birkaç alt düzey memur tarafından karşılandılar. Bu durum can sıkıcıydı, ama asıl karşılamanın Moskova'da yapılacağı söylenerek durum Sovyet yetkililerce açıklanmaya çalışıldı. Limandan istasyona kadar yürüdüler.

Sonbaharın renklerini yansıtan ağaç ve çiçeklerle dolu parkı aşıp, tren istasyonuna ulaştılar. Sabaha karşı özel bir trenle Moskova'ya hareket ettiler.

Odesa tren garı

Rusya'da askeri sevkiyat

Heyette bulunan Cevat Açıkalın Moskova'ya yapılan tren yolculuğu hakkında şu gözlemlerini paylaşıyor:

"Moskova'ya kadar güzergâh üzerinde trenler dolusu asker sevkediliyordu. Bunların henüz elinde silah yoktu. Arkalarında kalın lokmalı kısa hırkalar vardı. Ortada mühim bir yığınak ve sevkiyat vardı. İstikamet Polonya ve Romanya hudutları gibi görünüyordu. Sevkiyat dolayısıyla yolların tıkanıklığı yüzünden 25 Eylül akşamı Moskova'ya vardık."[137]

Moskova 25 Eylül 1939 Pazartesi: Moskova Garı

Moskova Garı Türk-Sovyet bayraklarıyla donatılmıştı. Sovyet Dışişleri Komiser yardımcıları Potemkin ve Dekanonof Saraçoğlu'nu karşılamaya gelmişti. Başta Büyükelçi Ali Haydar Aktay olmak üzere Türk Büyükelçiliği tüm kadrosuyla karşılamada hazır bulunuyordu. Karşılayıcılar arasında Moskova'daki İran, Afganistan, Yunan, Bulgar ve Romen Büyükelçileri dikkati çekiyordu.

Saraçoğlu tören kıtasını "Privet Soldat"* diyerek selamladı. Tören kıtası gür sesle yanıtladı: "Spasibo!"**

Saraçoğlu TASS Ajansı'na verdiği yeni bir demeçte, görüşmeler konusundaki iyimserliğini vurguladı: "Bu iki memleket, her zaman olduğu gibi bugün de, şimdiye kadar aynı yüksek hararetini muhafaza etmiş dostlukla dolu ellerini birbirlerine uzatmaktadırlar."[138]

Moskova'daki Spiridonova Devlet Konukevi Türk heyetine tahsis edilmişti. 1932 yılında Moskova'ya yaptığı resmi ziyarette İnönü de burada ağırlanmıştı. Karşılanış öyküsünü o sırada Moskova Büyükelçiliğinde görevli Zeki H. Karabuda şöyle anlatacaktı:

"Büyükelçi Haydar Aktay ile beraber misafirlerimizi karşılamak üzere Kiyevsky Vazgal istasyonundayız. İşçiler direklere asılmış birçok mavi-siyah-beyaz bayrakçıkları harıl harıl indirmekle meşguldür. Bunlar, eline memleketinin idam fermanı verilmek üzere çağrılan ve biraz evvel hareket eden Estonya lideri General Laidoner için asılmıştır. Şimdi de, bir daha dalgalanmamak üzere aşağı indirilmekte ve onların yerine al bayraklarımız çekilmektedir. İhtimal bunları asanlar bu güzel bayrağın da aynı akıbete uğrayacağını zannediyorlar"[139]

Ankara 25 Eylül 1939: Çankaya Köşkü

Saraçoğlu'nun Sovyetlerle müzakerelerde bulunmak üzere Moskova'ya gitmesi batı başkentlerinde özellikle de Paris'te endişe uyandırmıştı. Oysa Saraçoğlu Sovyetler Birliğinin daveti ile ilgili olarak İngiliz ve Fransız Büyükelçilerini bilgilendirmiş, sonuçlanma aşamasına gelen Türk-İngiliz ve Fransız Üçlü Antlaşması'nın imzalanması Moskova görüşmeleri sonrasına bırakılmıştı. Menemencioğlu da İngiliz ve Fransız Büyükelçiliklerini ayrı

* Privet Soldat: Merhaba Asker

** Spasibo: Sağol!

ayrı ziyaret edip, Saraçoğlu'nun Moskova ziyaretinin Türkiye'nin İngiltere ve Fransa ile olan ilişkileri ve taahhütleri üzerinde hiçbir değişiklik yaratmayacağını bildirdi.

Buna rağmen Fransız Dışişleri Bakanlığı Ankara büyükelçiliğine gönderdiği bir talimatla, büyükelçinin Cumhurbaşkanı İnönü'yü ziyaret edip ülkesinin Türkiye ile olan iyi ilişkilere verdiği önemi teyit etmesini ve Türkiye'nin olası Sovyet baskılarına boyun eğmemesi için Fransa'nın desteğini tekrarlamasını istemişti.

Milli Şef İnönü Fransız Büyükelçisini 25 Eylül'de Çankaya Köşkünde kabul etti. Büyükelçi hükümetinden aldığı talimatı Cumhurbaşkanına arz etti. İnönü, Türkiye'nin Üçlü Anlaşmaya sadık olduğu, geri adım atılmasının asla söz konusu olmayacağı konusunda Büyükelçiye güvence verdi:

"Belki kendimizi kandırıyoruz, ama Saraçoğlu'nun bu seyahati yapması gerekiyordu. Biz hiçbir konuda gerilemeyeceğimize göre, bunda herhangi bir risk mevcut değildir."[140]

İkinci Başlık

Görüşmeler başlıyor

Moskova 26 Eylül 1939 Kremlin Sarayı: İlk görüşme

Türk-Sovyet görüşmeleri 26 Eylül'de Kızıl Meydan'daki görkemli Kremlin Sarayı'nda başladı.

Üst düzey sivil ve asker bürokratlardan oluşan kalabalık Sovyet heyetine Hariciye Komiseri Molotov başkanlık ediyordu. Molotov, seyrek siyah saçlar altında geniş bir alnın ortaya çıkardığı zeki gözlerle karşısındaki Türk heyetini incelemeye girişmişti.

İnce yuvarlak çerçeveli gözlükleri zeki bakışlarını gölgelememesi için özellikle seçilmiş olmalıydı. Mimarı olduğu Sovyet-Alman Saldırmazlık Paktı dünyada büyük bir diplomatik başarı olarak kabul edilmesine rağmen, kendini "diplomat" olarak değil, "politikacı" olarak tanımladığı biliniyordu. Lenin sonrası iktidar mücadelesinde Stalin'i desteklemiş olması parti içindeki gücünü artttırmıştı. Uzun yıllardan beri Halk Komiserler Konseyi Başkanlığı (Başbakanlık) görevini yürütüyordu. Bu görevine bir süreden beri Dışişleri Halk Komiserliği de (Dışişleri Bakanlığı) eklenmişti. "Stalin'in sağ kolu" olarak biliniyordu. Saraçoğlu "Stalin'in ona "ütülü gömlek" diye takılması boşuna değilmiş!" diye düşündü. Molotov, diğer Sovyet yetkililerine oranla oldukça şık giyinmişti!

Molotov

Saraçoğlu da gözlerini dikip Molotov'u incelemeye koyuldu. Zihninden geçenler anlaşılmasın diye dudaklarına iliştirdiği tebessümün ardına gizlenmiş, kısık gözlerle muhatabını süzüyordu. Onu yakından tanımayanlar, kalın çerçeveli gözlüklerinin uzağı görmesinde yeterli olmadığını sanırdı.

Salondaki sessizlik Molotov'un muhataplarını nazikçe selamlayıp, heyetindeki bürokratları parti ve bakanlıktaki unvan ve sıfatlarını da belirterek Saraçoğlu'na tek tek tanıtmaya girişmesiyle bozuldu. Saraçoğlu, bu uzun ve görkemli sıfatlar bürokrasinin ağır yükü altında ezilmiş izlenimi yaratan sahiplerine pek de uymuyor diye düşündü.

Vyaçeslav Mihayloviç Molotov

Saraçoğlu-Molotov görüşmesinin Türk basınındaki yansıması:
Dünya sulhünü aydınlatan ay-yıldız
(Orhan Ural karikatürü)

Molotov'un tanıtımı bitince Saraçoğlu, Sovyetler Birliği heyeti arasında yerini almış olan Büyükelçi Terentiev'e dönüp, Türk meslekdaşlarını muhataplarına tanıtma görevini üstlenmesini rica etti.

"Sayın Büyükelçi, dışişleri mensuplarımızla benden daha yoğun temas halindesiniz! En iyi tanıtımı sizin yapacağınızdan eminim!"

Saraçoğlu'nun bu diplomatik jesti Sovyet heyetinde gülüşmelere yol açtı.

Terentyev, ağır cüssesiyle yerinden doğrulurken, beklemediği bu önerinin Sovyet heyetinde nasıl karşılanacağını bilememenin yarattığı tereddüt, dudaklarına kondurduğu zoraki bir gülümsemeye rağmen, yüzünü yalayıp geçmişti. Saraçoğlu'nun bu hamlesiyle, başbaşa görüşmelerde Terentyev'in tercümanlık görevi de başlamış oluyordu.

İlk günkü toplantıda Sovyetler sadece Türk-İngiliz-Fransız görüşmeleri hakkında bilgi almakla yetindiklerinden, başka konulara girilmedi.

İlk günkü görüşmeler Zeki H. Karabuda'nın anılarına şöyle yansıyacaktı:

"Ertesi gün ilk müzakereler başlamıştır. Sovyetler tedhişi andıracak tavırlardan ihtimamla kaçınmaktadırlar, atmosfer yumuşaktır, umumiyetler üzerinde konuşulmaktadır."

Öğle yemeği Kremlin'de Türk heyeti onuruna verilen görkemli bir ziyafet şeklinde düzenlenmişti.

Karabuda'nın anılarından izleyelim:

Kremlin'in esrarengiz salonlarından birinde Türkiye hariciye vekili ile birlikte değerli müşavirlerinin ve Büyükelçilik erkânından bir kısmının hazır bulunduğu bir yemek verilmiştir.

Molotov başta olmak üzere bütün hariciye erkânı, mareşaller, generaller, Türk heyetine ve elçilik erkânına karşı itinalı bir misafirperverlik göstermektedir.

Hariciye Komiseri Türkiye ile şanlı ordusu şerefine kadehini kaldırmıştır. [141]

Saraçoğlu da Moskova'dan ilk izlenimlerini Ankara'ya şu şekilde bildirir:

"Henüz esasa temas edilmemiş olmakla birlikte, bugün 12'den 2'ye kadar Başvekil ile yapılan konuşmaların ve müzakerelerin fevkalade dostane bir hava içinde geçtiğini ve işbu ilk teması müteakip öğle yemeğinin de keza samimi tezahürata vesile olduğunu ve müzakerelere bu akşam saat 9.30'da Kremlin'de devam olunacağını arz'a müsaraat eylerim*." [142]

Yemek sonrası yapılan toplantıya Molotov'un iki yardımcısı, Potemkin ve Dekanozov da katıldılar. Sovyetlerin Ankara Büyükelçisi ile Türkiye'nin Moskova Büyükelçisi kendi milli heyetlerine eşlik ediyordu. Heyetler uzun masada karşılıklı yer aldılar.

Molotov, Rus heyetinin ortasında Saraçoğlu ile karşı karşıya oturmuştu. Sovyet rejiminde başbakanlık makamını karşılayan Halk Komiserleri Konseyi Başkanlığına ek olarak Dışişleri bakanlığı görevini de üstlenmişti. Aynı zamanda Devlet Savunma Komitesinin de üyesiydi. Seyrekleşmiş saçlarının altında ge-

* Arz'a müsaraat eylemek: Aceleyle bildirmek

niş alnı, ince çerçeveli gözlüklerin ardında kurnazlık ifade eden zeki bakışlarıyla masaya egemen olmak istediği tüm davranışlarından belli oluyordu. Sözlerine Türk- Sovyet ilişkilerinin önemini vurgulayarak başlamıştı. İki ülke arasındaki ilişkileri kendi bakış açısından, ancak dikkatli bir dille özetliyordu.

Konuşmasına son dönemde Türkiye'nin İngiliz ve Fransızlarla diplomatik temas ve yakınlaşmasını değerlendirerek devam etti. Bu yakınlaşmanın hedeflerini ve kapsamını öğrenmek istiyordu.

Sabahki toplantıda olduğu gibi, öğleden sonraki toplantıda da görüşmelerin esas konusunu oluşturan ve Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında aylardan beri görüşülüp, imzalanma aşamasına gelen Türkiye-Sovyetler Birliği Yardımlaşma Paktı konusuna bir türlü girilemiyordu. Aksine, toplantı Türk-İngiliz-Fransız ortak bildirisi ekseninde devam ediyordu. Molotov Türkiye'nin İngiltere ve Fransa'ya karşı üstlendikleri taahhütleri kapsamlı bulduklarını, Rus rezervi ile ilgili maddeyi ise yeterli bulmadıklarını söyledi.

Bunun üzerine Saraçoğlu çantasından anlaşma metnini çıkarıp, Molotov'a uzattı. Metni Potemkin Rusçaya çevirdi. Molotov arka arkaya sorduğu sorularla Anlaşma'nın Türkiye'ye Boğazlar ve Karadeniz konusunda yüklediği yükümlülükleri öğrenmeye çalışıyordu.

Molotov: "İngiltere ve Fransa Türkiye ile ittifak yapmakla Boğazlar'dan ve Karadeniz'den yararlanacaklar mı?"

Saraçoğlu, anlaşma metninin bu konuda açık olduğunu, Türkiye ancak denizden bir saldırıya uğrayacak olursa Anlaşma'nın uygulanacağını belirtti.

Molotov: "İngiltere'nin Boğazlar'dan ve Karadeniz'den yararlanabilmesi için Türkiye'nin savaşa girmesi mi gerekiyor!"

Saraçoğlu'nun cevabı açıktı: "Türkiye savaş ilan etmedikçe İngiliz donanması Boğazlar'dan geçemez ve Karadeniz'e giremez. Hatta Akdeniz'de savaş çıkarsa ve Rusya bunu düşmanca sayarsa, Türkiye savaşa giremez."

Molotov: "Metinde böyle bir açıklık yok!"

Saraçoğlu: "Türkiye'nin savaşa girmesi için bunun Rusya'ya aykırı olmaması lazım!"

Molotov: "Söylediklerinizi bizi memnun etti. Fakat anlaşmada yüklenimler var."

Molotov, Anlaşma metninin Türkiye'ye büyük bir yükümlülük yüklediğini, her ne kadar Sovyetler Birliği ile ilgili çekince varsa da çekince ile anlaşma arasında çelişki bulunduğunu, Türkiye'nin nihai anlaşmayı imzalamadan önce söz konusu sakıncaları ortadan kaldırması gerektiğini belirtti.

Molotov: "Türkiye ile Rusya arasında yapılacak anlaşma hakkında bir öneriniz var mı?" diye sordu

Saraçoğlu muhatabının yüzüne hayretle bakıp, kelimenin üzerine basa basa cevapladı:

"S i z i n öneriniz üzerine bir anlaşma yapmaya karar verdik. S i z d e n bir ön taslak istedik. Terentiev'in Cumhurbaşkanımıza ve bana yaptığı açıklamalar ve sorular üzerine de bir öneride bulunduk!"

Terentiev söze karıştı: “Sorular Alman-Rus Antlaşması’ndan önce sorulmuştu!”

Molotov, Terentiev’i doğrularcasına Alman-Rus Saldırmazlık Anlaşması’na değinerek Saraçoğlu’nu cevapladı:

Molotov: “Bizim Almanya ile yaptığımız paktta iki tarafın diğerinin menfaatlerine aykırı hallerde bir yüklenim altına girmeme durumu vardır. Bu toplantıda aydınlandım. Durumu Hükümete sunacağım.”[143]

Cevap yeterince açıktı. Sovyetler bizimle Almanya’nın menfaatleri ile çelişecek bir anlaşma yapmak istemiyordu!

Görüşmeler, son anda Molotov’un Saraçoğlu’na bir kâğıt uzatıp, önemsemez bir tavırla bundan sonraki görüşmelerin kâğıtta yazılan konuyu da kapsayacağını söylemesiyle birden gerildi.

Toplantıda hazır bulunan Feridun Cemal Erkin olayı şöyle anlatıyor:

“Ayrılma anında Molotov, Türk meslektaşına mühimsemez görünerek bir kâğıt uzattı ve konuşmaların kâğıtta izah olunan bir ara meseleyi de kapsayacağını belirterek Saraçoğlu’ndan bu meseleyi inceleyip ileride kendisi ile tartışmasını rica etti. Türk Dışişleri Bakanı meselenin mahiyetini sorunca, Molotov, Montreux sözleşmesinin hükümleri üzerinde yapılması gereken değişiklikler bahis konusu olduğunu açıkladı.

Kendisine has sezişle buhranın yaklaştığını hisseden Saraçoğlu, böyle bir meseleyi incelemek bir tarafa, onu söz konusu eden kâğıdı almaktan dahi imtina ettiğini, kuvvetli bir sesle belirtti. Molotov, talebinde ısrar ederek, müzakereler münasebeti ile ortaya çıkacak meseleleri dışarıya itmenin hiçbir işe yaramayacağını söyledi. İlk gün işler bu safhada kaldı”[144]

Alman Dışişleri Bakanının ziyareti nedeniyle görüşme erteleniyor

Ertesi sabah Molotov'la yapılacak görüşme ani bir kararla ertelendi. Molotov, Alman Dışişleri Bakanı Ribbentrop'u kabul edeceğini söyleyerek Saraçoğlu'ndan özür dilemişti.[145]

Saraçoğlu, Alman Dışişleri Bakanı'nın gelişi nedeniyle kendi programlarının ertelendiğini duyunca "Ne yaptıklarını sanıyor bunlar. Çocuk oyuncağı mı bu!" diyerek öfkeyle kaldıkları konukevinin salonunda bir aşağı bir yukarı turlamaya başladı. "Yoo anladım. Bunların niyeti bizi bıktırmak, sinirlerimizi altüst etmek. Ama öyle yağma yok. Direneceğiz. Paşa’yla derhal görüşmemiz lazım!”

Heyet olayı Ankara’ya iletip, talimat almak üzere Moskova’daki Büyükelçiliğimize gider.

Bolşaya Nikitskaya Caddesindeki Türk Büyükelçiliği, Lev Tolstoy’un dedesi General Volkonski’ye ait ahşap köşkün arsasında 1900-1901 yıllarında Moskova’nın tanınmış burjuva ailelerinden Valentin A. Balin tarafından Mimar Zelenin’in çizdiği projeye dayanılarak inşa ettirilmişti.

1917 Ekim Devriminden sonra devletleştirilen binayı Bolşevik Hükümeti 1923 yılında Türkiye Cumhuriyeti'ne büyükelçilik binası olarak tahsis etmişti. Büyükelçi de o binada ikamet ediyordu.

Ankara 27 Eylül 1939 Çankaya Köşkü

Saraçoğlu, İsmet Paşa ile yapılan şifreli telsiz konuşmasında durumu olduğu gibi anlattı. İsmet Paşa'nın talimatıyla Köşk'e telsiz konulup, şifreli mesajları çözmek üzere nöbetleşe telsiz operatörleri görevlendirildiği için, İsmet Paşa Saraçoğlu'nun telsiz mesajının çözülmesini Köşk'teki makam odasından izlemişti. Bir yandan da Başbakanı ve Menemencioğlu'nu telefonla arayıp, görüşlerini aldı.

Saraçoğlu'na iletilen şifreli mesajda "her ne olursa olsun görüşmeleri kesmeyip, beklemesi" bildirildi.

Türk basını Ribbentrop'un Moskova ziyaretine büyük yer vermiş, olayı manşetlerden duyurmuştu. Ancak, Moskova'daki gelişmeden haberdar olmadığı için, aynı sayfada Türk-Sovyet görüşmelerinin devam ettiğini haberleri de yer alıyordu. Moskova'da bir Saraçoğlu-Ribbentrop görüşmesinin olasılığından söz ediliyordu.

Moskova 28 Eylül 1939: Türk Büyükelçiliği:

Görüşmelerin başladığı 26 Eylül günü Kremlin'de Türk Heyeti onuruna verilen şölensel öğle yemeğine karşılık olmak üzere 28 Eylül akşamı Türk Büyükelçiliği Rezidansında Sovyetler Birliği temsilcileri için bir ziyafet düzenlendi.

O akşam yaşananları olayın görgü tanığı Karabuda'dan öğreniyoruz.

"Sıra bizdedir. Biz de sefarette mutantan (görkemli) bir yemek veriyoruz. Molotov başta, hariciyenin ileri gelenleri, ecnebi sefaretlere devama mezun Voroşilof, Budienny gibi mareşaller ve diğer yüksek rütbeli subaylar sofra başındadır.

Yemek sırasında sefaret kâtiplerinden bir arkadaş yanıma gelerek Hariciye Komiserliğinden bir memurun acele mühim bir haberi Molotov'a ulaştırmak istediğini söylüyor. Bu memur, verilen müsaade üzerine Molotov'un oturduğu yere hızla gitmiş, eline bir kâğıt sıkıştırarak geri dönmüştür.

Hariciye Komiserinin yüzünde geniş bir memnunluk tebessümü yayılmıştır.

Molotov "Varşova, müttefikimiz Almanların hücumlarına dayanamayarak düşmüştür" diyor.

Saraçoğlu üzerinde bu tebliğ berbat bir tesir yapmıştır. Onda anlamak isteyenin kolayca sezeceği bir isyan fırtınası kopmuştur. Fakat sofrada misafire tabii bir şey söylenemez. Susuyor ve yemeğe devam ediyor. Aklından geçeni adeta kitap okur gibi okuyorum: "Arkadan vuranın bu zaferle iftihara** ne hakkı var?"[146]

** İftihar: Övünme

Kremlin'deki ikinci görüşmeye Stalin de katılıyor

Ribbentrop'un 29 Eylül Cuma günü Moskova'dan ayrılması üzerine Türk-Rus görüşmelerine 1 Ekim Pazar günü öğleden sonra devam edildi.

Bu defa toplantıya Stalin de katılmıştı. Saraçoğlu onunla ilk kez karşılaşıyordu. Adını ve ününü duyduğu Stalin'i merak ediyordu. Aslen Gürcü olan Stalin'in gerçek adının Josef Visarionoviç Çugaşvili olduğunu duymuştu. Orta okuldan beri devrimci çatışmaların içinde bulunmuş, defalarca hapse girip çıkmıştı. Parti içinde ona "çelik adam" anlamına gelen Stalin kod adını takmışlardı.

Stalin, Türk heyetini içtenlikle selamladı. Kapkara gür saçlar, kara kaşların altında zeki bakışlı kara gözler. Üst dudağı saklayan, saçları ve kaşları gibi kapkara pala bıyıklar. Üstüne rütbesiz bir asker ceketi giymişti. Kahverengi çizmeleri pırıl pırıl cilalanmıştı.

Stalin, gücünü göstermek istercesine Saraçoğlu'nun elini kuvvetlice sıkmıştı. Müzakereyi yürütmeye değil, daha çok ne olup bittiğini görüp, anlamak için toplantıya katıldığı anlaşılıyordu. Saraçoğlu, Stalin'in sigara tiryakisi olduğunu, günde birkaç paket sigara içtiğini duymuştu. Kendisine entelektüel bir görüntü kazandırmak için pipo içermiş. Görüntü Saraçoğlu'nun duyduklarını doğruluyordu. Stalin, toplantıya elindeki piposu ile katılmıştı. Görüşmeler uzayınca piposunu masaya bırakmış, art arda sigarasını yakıp, keyifle tüttürmeye başlamıştı.

Görüşmeler gece geç saatlere kadar sürmüş, oldukça sert tartışmalar yaşanmıştı. Stalin, tartışmaların kızıştığı anlarda misafirlerine çay ikram ederek ortalığı yatıştırmıştı.

Pazar günkü toplantı ile ilgili bilgiler Ankara'ya ancak ertesi sabah iletilebilecekti. Saraçoğlu, gece yarısı kaldıkları konukevine dönerken otomobilde yanında oturan Feridun Cemal'in kulağına eğilip, duygularını paylaşma gereği duydu. Hırslanmıştı. Görüşmeler boyunca zaman zaman öfkesini kontrol edemeyip, sesini yükselttiği için sesi kısılmıştı. Boğuk bir sesle "Şu Rusların başı bir sıkışsa!.. Yemin ederim ki kalkıp zeybek oynayacağım." diye mırıldandı.

Bu dileği gerçekleştiğinde Saraçoğlu artık dışişleri bakanı değil, başbakandı. Refik Saydam'ın ani ölümünden bir gün sonra İnönü 8 Temmuz 1942'de Saraçoğlu'nu başbakan olarak atayacaktı. 1942 yılının temmuz ayında Alman orduları Rus diktatörünün adını taşıyan Stalingrad önlerine kadar ilerleyip, şehri kuşatmıştı. Ruslar büyük bir tehditle karşı karşıya idi! Ne var ki, Saraçoğlu başbakanlığının o ilk günlerinde 1939 yılının bir ekim gecesi Moskova'daki dileğini hatırlamayacağı kadar meşguldü. Aradan geçen sürede ülkede ve dünyada çok şey değişmişti. Savaş Avrupa'da, Afrika'da ve Uzak Doğu'da olanca şiddetiyle sürüyordu. Türkiye ise tarafsızlığını hala koruyordu!

Moskova 2 Ekim Pazartesi -Türk Büyükelçiliği

İngiltere ve Fransa ile imza aşamasındaki Üçlü Antlaşma'da değişiklik yapılıp yapılamayacağının belirlenebilmesi için Sovyet teklifleri Ankara'ya iletilmiş, Moskova'daki görüşmelere ara verilmişti.

Sovyet lideri Stalin

Görüşmelerde kritik bir noktaya gelindiği gizli tutuluyordu. Ertesi günkü gazetelerde Moskova'daki görüşmelere devam edildiğine ilişkin haberler geniş yer aldı. Ankara'daki etkin çevreler gibi, Türk basını da Ruslarla sürdürülen görüşmeler konusundaki iyimserliğini koruyordu.

Türk heyeti Moskova Büyükelçilik Binasında toplanıp, bir gün önceki toplantıyı kendi arasında değerlendirdi. Pazar günkü görüşmeler ayrıntılı bir telgrafla Ankara'ya iletildi. Telgraf toplantının kısa bir değerlendirmesiyle başlıyordu:

"Pazar günü saat onsekizden yirmiüç buçuğa kadar Stalin'in huzuruyla müzakerelere devam olundu, Evvelâ Sovyetler İngilizlerle yapmak üzere olduğumuz yardımlaşma paktının birçok noktalar üzerinde tevakkuf ettiler*** ve benden izahat istediler. Ben kendilerine izahat vermeğe başlamadan, aramızda malum olan esas dairesinde bir Pakt yapmanın mümkün görünüp görünmediğini sordum. Cevap müsbet olmamakla beraber menfi de değildi."

Stalin, görüşmeler sırasında Saraçoğlu'na Türkiye'nin İngiltere ve Fransa ile yürüttüğü müzakerelerle ilgili bazı önerilerde bulunmuştu.

İngiltere ve Fransa'nın Yunanistan ve Romanya'ya verdiği garantiler nedeniyle Türkiye'nin bu ülkelere karşı yüklendiği yükümlülüğün hafifletilmesini, savaşa girme yükümlülüğünün savaş çıkması halinde bir istişareye (consultasyon) dönüştürülmesini; İngiltere ve Fransa'nın Sovyetler ile savasa girmesi halinde ise Üçlü İttifakın askıya alınmasını talep ediyordu.

Bu taleplerini art arda sıralarken Stalin'in yüzüne muhatabına geri çevrilmesi zor, elverişli bir teklif sunan kurnaz bir politikacının kendinden emin ifadesi yansımıştı. Kendinden öylesine emin görünüyordu ki Saraçoğlu, kendisine hak vermek mümkün olmadığı gibi şiddetle karşı çıkmanın da anlamsız olacağını hissetti.

"Projede herhangi bir tadilât yapılmasını mümkün görmediğimi söyleyince, Stalin, bunun red edilmemesini, Boğazlar meselesinde Rus-Türk noktai nazar ihtilâfının**** bizzat Reisi Cumhurumuz İnönü'nün müdahaleleri sayesinde hal edilmiş olduğunu hatırlatarak, ısrarla talep etti. Ankara'ya sorulmak hususunda bizzat Stalin üç defa ısrar ettiği için, şahsen tadilâtı mümkün görmediğimi ve fakat Stalin gibi bir zatın talebini yerine getirmeği vazife bileceğimi ifade ettim.

Şahsi kanaatime göre, bizzat Stalin bu iki tebeddül***** hakkında çok musirdir****** ve müzakere esnasında bu tadilâtın ehemmiyetinden ziyade şahsi prestige meselesi haline gelmiştir ve orada tatmin edilmezse, mutasavver Türk-Rus paktının yapılabilmesine imkân görmem, çünkü

*** Tevakkuf etmek: Bir konu üzerinde durmak

**** Noktai nazar ihtilâfı: Görüş ayrılığı

***** Tebeddül: Değişiklik

****** Musir: Israrlı

Başvekil tarafından ortaya atılmış olan birçok itirazların hemen kâffesini zaman zaman dostane müdahalesiyle Stalin bertaraf etmiştir.

Müzakerenin sonlarına doğru Boğazlar rejiminde yapılmasını istedikleri tadilâtı gösteren bir Protokol projesi verdiler. Bu baptaki hakiki maksatlarını anlayabilmek için mesele etrafında hayli konuşma yaptım.

Onlar bu Protokol projesindeki hükümlerin hiç birisinin yeni bir hüküm olmadığını, Montreux Mukavelesinin Türkiye'ye verdiği serbest haklardan (bazılarının) istimal tarzını tesbit eden bir lahika******* olduğunu, Boğazlar üzerinde Türkiye'nin mutlak hâkimiyetini asla rencide etmek istemediklerini, sesimdeki heyecan ve asabiyetin sebebini anlayamadıklarını söylemek ve tekrar etmekle iktifa ediyorlardı.

Uzun süren bu müzakereden sonra hakiki teşhis koyabilmem için yapmağı düşündüğümüz yardımlaşma paktiyle, bu teklifin biri birine bağlı olup olmadığını ve biri red edilirse diğerinin düşüp düşmiyeceğini" sordum. Birinin diğerine bağlı olduğu cevabını verdiler. O halde dedim, benim için tek bir rica kalıyor, o da Stalin Yoldaşın buradan infikakimi teshil etmesi******** ricasıdır."

Stalin: "Saraçoğlu gitmek istiyorsa, ona karşı her cihetle kolaylık ve yardımda bulunmak bizim vazifemizdir. Mamafih bu iki meseleyi burada birbirine bağlı olmıyarak dahi halledebiliriz."

Saraçoğlu, toplantı ile ilgili açıklamalarına şöyle devam ediyordu:

"Bir müddet münakaşadan sonra bunun tamamen ortadan kaldırılmasını ve şayet içindeki yazılar, dedikleri gibi Türk hâkimiyetini asla rencide etmiyen ve Türkiye'nin elinde istimal serbestisi bulunan haklar ise, bunun Sovyetlere karşı dostane tatbik edileceğinden emin olmalarını ve şayet bu kabil bir talepte bulunmak istiyorlarsa bunun herhalde âtiye bırakılmasına Stalin yoldaşın muvafakat etmesini rica ettim.

Stalin Yoldaş elindeki kâğıda bir göz attıktan sonra: "Zaten bu kâğıt berbad ve kaba yazılmış, vaz geçiyorum, bu defa şu paktı imzalayalım" dedi ve ayrıldık."

Saraçoğlu, Sovyetlerin karşılıklı bir antlaşma yerine, basit bir belgenin imzalanmayla "işi geçiştirmek" niyetinde oldukları izlenimi edinmişti. İzlenimlerini ayrı bir telgrafla Ankara'ya iletti.

Saraçoğlu'na göre, İngiltere ve Fransa ile imzalanma aşamasındaki metinde "Stalin tarafından ısrar ile talep edilen bu iki tadilat istihsal olunabilirse, Sovyetler'in bizimle Boğazlar, Karadeniz ve Avrupa Türkiyesi için karşılıklı yardımlaşma paktı yapacakları; Balkanlar için de bir konsültasyon maddesi kabul edecekleri" anlaşılıyordu.

Sovyetler yapılacak anlaşmaya "Almanya rezervi" konulmasını önermişler, ancak Saraçoğlu'nun ısrarlı itirazları üzerine Stalin toplantının sonuna doğru "Almanya rezervinden" vaz geçtiğini bildirmişti.

******* Lahika: Bilgi eki

******** İnfikakimin teshili: Ayrılmamın kolaylaştırılması

Ankara 2 Ekim 1939 Milli Şef'in Meclisteki temasları

Milli Şef Moskova'dan iletilen mesajı erkenden okuyup, doğru Büyük Millet Meclisi'ne geçti. Tüm günü Meclisteki odasında geçirdi. Olağan bir çalışma günü görüntüsünde Başbakanla, Halk Partisi Parti Grubunun temsilcileriyle görüşüp, onların fikirlerini alıyordu.

Bu konularda en güvendiği kişi olan Menemencioğlu ile saatlerce başbaşa görüşüp, konuyu birlikte değerlendirdi. Rus tekliflerinin her birini uzun uzun inceleyip, altında yatan gerçek niyeti keşfetmeye çalışıyorlardı. Ortak kanı, Sovyetlerin bahane yaratmasına fırsat vermeden görüşmelerin sürdürülmesinden yanaydı. Özellikle Stalin'in kişisel prestij konusu yaptığı talepler ret edilmeyip, bu konularda uygun çözümler üretilmeliydi.

Rus-Alman Antlaşmasından sonra kritik bir aşamaya gelen Rus-İngiliz ve Fransız görüşmelerinin ışığında, İngiltere ve Fransa'nın Rus talepleri konusunda olumlu yaklaşım içinde olmaları beklenirdi. Menemencioğlu'nun her iki ülkenin Ankara'daki büyükelçilikleri nezdinde temaslarda bulunması kararlaştırıldı.[147]

Sovyet önerilerine verilecek cevapların hükümette görüşüldükten sonra Moskova'daki Saraçoğlu'na Bakanlar Kurulu Kararı olarak iletilmesi uygun olacaktı. Ancak, İngiliz ve Fransızlarla yapılacak görüşmeler zaman alacağından, herhangi bir tereddüde yer bırakmamak için bu durumun Saraçoğlu'na ivedilikle bildirilmesi kararlaştırıldı.

Moskova 3 Ekim 1939: Görüşmelere ara veriliyor

Görüşmelere Ankara'nın kesin cevabı gelinceye kadar ara verilmişti. Henüz bilinmiyordu, ama taraflar ancak 13 Ekim'de tekrar bir araya gelip, görüşmelere 12 günlük aradan sonra devam edecekti.

Moskova'daki görüşmelere ara verildiğinden Türk kamuoyunun haber yoktu. 5 Ekim tarihli gazetelerde Türk karşı teklifinin Moskova'ya iletildiği ve görüşmelere dostluk havası içinde devam edildiği belirtiliyordu.

Üçüncü Başlık

Moskova'da Zorunlu On Gün

Görüşmelere ara verilen ilk günü "mutat olduğu üzere" Kızıl Meydan'daki Lenin Mozolesini ziyaret ederek geçirdiler. Kalabalığın meraklı bakışları arasında protokol kapısından girip Lenin'in lahdine kırmızı-beyaz karanfiller bıraktıktan sonra, rehber eşliğinde müze bölümlerini gezip bilgi aldılar.

Moskova Tarım Fuarı

Kızıl Meydan'dan sonra yeni açılan Birlik Ülkeleri Tarım Fuarı gezilecekti.

Sovyetler Birliğine dahil ülkelerin tarım ve sanayi ürünlerinin sergilendiği fuarda Sovyet rejiminin aynı yıl New York'ta açılan New York Dünya Fuarı ile adeta boy ölçüştüğü bir rekabet yaşanıyordu.

Fuar, o kritik günlerde Moskova'yı ziyaret eden yabancı delegasyonlara rehberler eşliğinde gezdiriliyor, böylece Sovyet rejiminin başarıları tüm dünyaya yansıtılıyordu. Fuarın her köşesinde, Sovyet rejiminin güçlü bir simgesine dönüşen Stalin'i yücelten bir heykel, bir röliyef veya dev bir poster yer alıyordu.

Heyetimize refakat eden Rus rehber, her iki yanında dev boyutlarda süngülü Sovyet askerinin heykellerinin bulunduğu görkemli giriş kapısından geçtikleri sırada, Birliğin çeşitli ülkelerinden bini aşkın katılımcıyı Moskova'da ağırladıklarını gururla belirtmeyi ihmal etmemişti.

Geniş bir alana yayılan Fuar'daki pavyonlar birbirinden gösterişli havuz ve fıskiyelerle donatılan devasa meydanların etrafına yerleştirilmişti.

Pavyonlar içinde en iddialısı Ukrayna pavyonuydu. Ukrayna Cumhuriyeti gerek tarım ürünleri gerekse modern tarım makineleriyle diğer Sovyet Cumhuriyetlerine adeta meydan okumaktaydı.

Tarım Fuarı'nın meydanları zaman zaman coşkulu gençlik gösterilerine de ev sahipliği yapmaktaydı.

Moskova Tarım Fuarı

Meydanlarda coşkulu gösteriler

Bu gösteriler, genç bedenlerin spordan çok askerliğe hazırlandıklarının somut bir göstergesiydi.

Kazak süvarilerin coşkunluğu kazaskalarına yansımakta, bol bol alkış topluyordu..

Sık sık çalınan Enternasyonal Marşı katılımcıları coşturuyor, topluluklar "Hurra" çekerek birbirlerini selamlıyorlardı.

Moskova'da günlük yaşam

İlerleyen sonbahara rağmen Moskova'da gündüzler oldukça ılımandır. Günler giderek kısaldığı için akşama doğru hava serinlemekte, güneş erkenden bulutların ardına gizlenmektedir.

Savaş korkusu henüz Moskova'ya ulaşmamış gibidir. Kalabalık caddelerindeki canlı yaşam Türk heyetinin dikkatini çeker.

Yeni hizmete giren Moskova Oteli şehrin en göze yerlerinden birisi haline gelmiştir. Ünlü Gorki Park'taki lüks kafeler günün her saati tıklım tıklım doludur. Parkın pistinden Moskova'lı çocukların mutluluk çığlıkları yükselmektedir.

Sokaktaki insan'ın ülkesinin Polonya'yı işgal ettiğinden haberi yoktur. Onlara, Kızılordu'nun Alman işgali yüzünden korumasız kalan Batı Ukrayna'daki kardeşlerinin yardımına gittiği bildirilmiştir. Moskova caddelerini süsleyen Sovyet askerine hasretle sarılan Ukraynalı köylü afişleri; sarı mavi Ukrayna bayraklarının Kızıl bayrakla birlikte dalgalandığı kahramanlık afişleri bu algıyı pekiştirmektedir.

Toplu ulaşım

Moskova'da şehiriçi toplu ulaşım yoğunlukla tramvay ve otobüslerle sağlanmaktaydı. Garip karoserleriyle köhne görünüşlü Sovyet yapımı otobüslere sokak aralarında dahi rastlamak mümkündü.

Lüks semtlerin geniş caddelerinde çift vagonlu tramvayların yanında, halkın "raysız tramvay" olarak nitelendirdiği troleybüsler de yeni yeni kullanılmaktadır. O yıl hizmete giren çift katlı raysız tramvaylar, meydanlarda yolcu bekleyen faytonlarla tezat oluşturucasına süzülüp gitmektedir.

Moskova'nın merkezindeki lüks ve rahatlık dış mahallelere ulaşımda söz konusu değildir. Metronun henüz ulaşmadığı varoşlara ulaşım raylı tramvaylarla inanılmaz güç koşullarda sağlanmaktadır. Varoşlardaki çocuklar Moskova'daki yaşıtlarından farklı olarak savaş provaları yapmak yerine salıncaklarda sallanarak günlerini mutlulukla geçiriyorlardı.

Moskova Metrosu

İleride Sovyetler Birliği'nin övünç tablolarından birisini oluşturacak olan Moskova Metrosu o tarihlerde henüz yapım aşamasındadır. Metronun ikinci etabının kazı çalışmalarına o yıl başlanmıştır. Sovyetler Birliğinin ilk metro köprüsü olarak tarihe geçen Smolensky Köprüsü de o yıl ulaşıma açılmıştır.

Moskova caddelerinde çift katlı troleybüsler

Varoşlarda toplu taşıma

Metro, Sovyet halkına rejimin büyük bir başarısı olarak sunulmaktadır. Moskova meydanları "Metromuz var!" afişleriyle süslenmiştir.

Toplamda 24 kilometreye ulaşan iki kısa hattan oluşan metroda kullanılan vagonlar oldukça köhne, istasyonlar karanlık ve bakımsızdır.

Bu nedenle halk metroya rağbet etmemekte, kentte ulaşım ağırlıklı olarak tramvay ve otobüslerle sağlanmaktadır. Taksi ise yok denecek kadar azdır. Ne var ki, o yıl açılan New York Dünya Fuarı'nda sergilenen Mayakovskaya metro istasyonu projesi uluslararası jüri tarafından Büyük Ödül'e layık görülmüştür.

Alexei Dushkin ve Alexander Deineka'nın imzalarını taşıyan Mayakovskaya Metro İstasyonu Projesi, Moskova Metrosu'nun yakın gelecekteki görkeminin ilk ipuçlarını vermekteydi.

Demiryolları

Uçsuz bucaksız Sovyetler Birliği coğrafyasında demiryolu ülkede birliği sağlamanın en önemli araçlarındandır. Ülkedeki demiryolu ağının 106.100 kilometreye ulaşmış olması, Sovyet halkına rejiminin gurur kaynağı olarak yansıtılmaktadır.

Moskova'da ülkenin doğusuna ve batısına sefer yapan şehirlerarası trenlerin hareket ettiği birden fazla tren garı vardır. Bunların içinde en görkemlisi Kiyevsky Tren garı'dır. Garın içi Sovyet propaganda afişleriyle donatılmıştır.

Moskova ile Leningrad arasında sefere konulacak güçlü lokomotifler, henüz tasarım aşamasında olmasına rağmen, Sovyet teknik mucizesinin bir eseri olarak gururla sunulmaktadır. Oysa, 1939 yılında Sovyet demiryollarında kullanılan lokomotiflerin çoğu, Türk heyetini Sivastapol'dan Moskova'ya getiren özel trende de olduğu gibi, Sovyet yapımı buharlı lokomotiflerdir. Dünyada da yeni yeni kullanılmaya başlayan elektrikli lokomotifler 1.817 kilometrelik bir hatta devreye girmiştir. O döneme göre bu rakam azımsanmayacak bir rakamdır.

Nemirovich-Danchenko Müzik Tiyatrosu

Türk delegasyonunun davetli olduğu Nemirovich-Danchenko Müzik Tiyatrosu'nda Tikhon Khrennikov'un ilk opera eseri olan Fırtınanın İçinden (Into the Storm) adlı 4 perdelik eser ilk kez 31 Mayıs 1939'da bu tiyatroda sahnelenmiş ve büyük beğeni kazanmıştı.

Heyetimizin tiyatronun protokol locasında ağırlandığı o akşam da Nemirovich-Danchenko Tiyatrosu tıklım tıklım dolmuştu. Nikolai Virta'nın (1906-1976) Yalnızlık (Loneliness) adlı romanından esinlenerek bestelenen eser, 1918-1919 yıllarındaki iç savaş sırasında Bolşeviklere karşı savaşmaya karşı çıkan köylülerin isyanını ve Kızılordu saflarında gönüllü olarak yer alıp Devrim'i zafere ulaştırmalarını konu alıyordu.

Tüm izleyiciler gibi Türk Heyeti de kızlar korosunun duygusal Beyaz bir elbise giyeceğim (I'll wear a White Dress) şarkısından ve sahnedeki

Moskova sokaklarını süsleyen metro afişleri

kalabalıkların seslendirdiği görkemli marşlardan (Ranks into Line, Close Ranks) etkilenmişti.

Koronun dördüncü perdenin sonundaki zafer şarkısı dakikalarca ayakta alkışlanmış, sanatçılar ve Şef Yevgeni Akulov dinmek bilmeyen alkışlarla defalarca sahneye davet edilmişti. O gece siyasi görüşmelerin stresinden uzakta sanatsal bir havayı solumak ve Rus tiyatro ve operasının Devrim Ruhunu yücelten bir eserini izlemiş olmak güzeldi.

Aram Haçaturyan'ın Mutluluk balesi.

Türk heyeti işlevsiz bir halde Moskova'daki günlerini müze ziyaretleri, bale gösterileri gibi sanatsal faaliyetlerle geçiriyordu. Resmi makamlarla temas kurmaları nazik bir şekilde engelleniyor, her defasında yeni bir sanatsal etkinlik önerisi ile karşılaşıyorlardı. 9 Ekim akşamı da Büyük Tiyatro'nun görkemli salonunda Aram Haçaturyan'ın konusunu Sovyet insanının Devrim'i yüceltmesinden alan Mutluluk balesine davetliydiler.

Mutluluk Balesi başroldeki Arman'ın Ararat Vadisi'ndeki üzüm bağlarını tahrip etmeye kalkışan düşmanla mücadele etmek için, büyük aşkı Karin'e kavuşmak yerine Kızılordu'ya katılmasının öyküsünü anlatıyordu. Müzik ve danslara Ermeni ve Azeri halk ezgileri ve folkloru egemendi. Mutluluk Balesi, Ermeni San'at Etkinlikleri kapsamında sergileniyordu.

Cepheden yaralı dönen Arman, sevgilisi Karin'in büyüleyici dansı eşliğinde düğünlerini kutlarken, eser, askerlerin kolektif tarım çiftliklerinde çalışan çiftçilerle birlikte seslendirdikleri Stalin'e övgüler düzen görkemli bir marşla sona eriyordu. Mihmandarları, Karin rolündeki Galina Ulanova'nın Sovyetlerin ilk baş balerinası (Prima Ballerina Assoluta) olduğunu, Moskova'yı ziyaret eden Alman Dışişleri Bakanı Ribbentrop'un da bir gece önce Molotov'un davetlisi olarak aynı temsili izlediğini söyleyip, Stalin Yoldaş'ın Ulonava'yı "Çalışan Sovyet Kadın Kahramanı" olarak ilan ettiğini uzun uzun anlatmıştı.

Ünlü bir Rus filmi: Traktör Sürücüsü

Bir gün sonra, 10 Ekim akşamı Kızılordu Tiyatro Salonu'nda yeni gösterime giren Traktör Sürücüsü adlı Rus filmine davet edilmişlerdi. Film konusu, Sovyet Devrimi sonrası yeni bir yaşama ve umuda kavuşan Sovyet çiftçisinin traktör tutkusu ile ilgiliydi. Tüm görsel sanatlarda olduğu gibi, o dönem Rus sinemasına da rejimin propagandası damgasını vuruyordu.

Filmin başrol oyuncuları Marina Ladynina ve Nikoloi Kryuchkov Türkiye'de de tanındığı için, filmi zevkle izlemişlerdi.

Moskova Devlet Sirki

Tsvetnoy Bulvarı'ndaki Moskova Devlet Sirki o tarihlerde Rus sirklerinin "amiral gemisi" olarak nitelendiriliyordu. Kadrosunda 1929 yılında eğitime başlayan Sirk ve Görsel Sanatlar Akademisi'nden mezun olmuş en yetenekli yabani hayvan terbiyecilerini, akrobatları ve palyaçoları barındırıyordu.

Galina Ulanova

1939 yapımı Rus Traktör Sürücüsü filminin orijinal afişi

Palyaço kılığındaki yetenekli cüce Karandash (asıl adı Mikhail Rumyantsev) ard arda sergilediği sevimlilikleriyle Moskovalılara yaklaşan savaşın endişelerini unuttururken, sirkin yakışıklı trapezcisi Yury Nikulin genç kızların rüyalarını aydınlatıyordu.

Oysa Türk heyeti, kapısının üzerinde kör ampullerle donatılmış, belli belirsiz Tsirk yazılı basit bir binanın merdivenlerinden çıkıp, gösterinin yapılacağı büyük salona doğru ilerlerken, sıradan bir taşra kumpanyasını izleyecekleri endişesine kapılmıştı. Bunda, mihmandarlarının biraz önce önünden geçtikleri görkemli binada bir yıl öncesine Circus Salamonsky Sirki'nin temsiller verdiğini, binanın şimdilerde Komedi Tiyatrosu salonu olarak kullanıldığını anlatmış olmasının da etkisi olmuştu. Gözleri en az Salamonsky binası kadar görkemli bir bina ararken, Moskova Devlet Sirki diye getirildikleri bina düş kırıklığı yaratmıştı.

Gösteri salonu binanın dış görünüşü ile tezat oluşturuyordu. Daire şeklindeki amfide adeta tek boş koltuk kalmamış, salon tıka basa dolmuştu. İzleyiciler arasında Moskova'ya Ziraat Fuarı'na katılmak için gelen çeşitli Sovyet Cumhuriyetlerinin temsilcileri de vardı. Yöresel giysileri ve "devlet protokolüne" uygun ağırbaşlı davranışları ile bulundukları ortamla tezat oluşturuyordu.

Uzadığı için giderek monotonlaşan akrobasi gösterilerini göz kamaştıran kıyafetleriyle trapezcilerin atlar üstündeki geçişleri izledi.

Moskovalıların adeta nefeslerini tutarak korku ile izledikleri bıçak atma sahneleri, seyircilerin bravo haykırışları eşliğinde çılgınca alkışladıkları aslanlı gösterilerle sona ermişti.

Saraçoğlu'nun öfkesi

Görüşmelerin ne zaman yeniden başlayacağı belirsizdir. Saraçoğlu'nu öfkelendirip ümitsizliğe sevk eden bu süreci Karabuda'dan dinleyelim:

"Saraçoğlu'nun bu uzun bekleme devresinde ne kadar sıkıldığını anlatamam. Kafese kapanmış bir aslan gibi idi. Rus hariciyesi nezdinde yapılan müteaddit buluşma ve görüşme müracaatlarına nazikane fakat menfi cevap verilmektedir. Kâh Ribentrop'un yeniden Moskova'ya gelişi buna manidir, kâh lazım gelen hazırlıklar henüz bitmemiştir."

"Nihayet Saraçoğlu, heyete Ankara'dan beri refakat eden Sovyet Büyükelçisi Terentiyef ile hususi surette görüşmeyi arzu ediyor. Hariciye Komiserliği'ne telefonla müracaatta bulunuyorum. Bir defasında Terentiyef'in Moskova'ya uzak bir yerde istirahat ettiği, diğer bir defa da şehre gelmek üzere yola çıktığı, fakat otomobilinin bir kazaya uğradığı bildiriliyor" [148]

O günlerin Moskova'sı hakkında bir fikir edinmek için olayların görgü tanığı Açıkalın'ın şu izlenimleri yol gösterici olabilir:

"Moskova'da yorumlar birbirini izliyordu. Ortalıkta tam bir esrar havası esiyordu. Temas ettiğimiz sefaretlerin hiç birinin hiçbir şeyden haberi yoktu. Her zamanki gibi Moskova'da hakim olan gizlilik havası olağanüstü

durum tedbirleri nedeniyle bir kat daha esrarengiz ve boğucu bir atmosfer yaratmıştı. Bunun içinde yaşayan yabancılar bu normal olmayan koşullar içinde ömür sürmek ve Sovyet Radyosu'nun ve TASS Ajansı'nın verdikleri haberlerle yetinmek zorunda idiler. Sovyet Radyosu denildiği zaman akla kuşkusuz telsiz alıcı cihazları gelir. Ancak, o zamanlar Moskova'da radyo, merkezden bazı imtiyazlı kişilerin evlerine ve sefaretlere çekilmiş hatlara bağlı "haut parleur" lerden (hoparlörlerden) ibaret idi." [149]

Dördüncü Başlık

Ankara ve Moskova'daki siyasi gelişmeler

Saraçoğlu'nun derhal Ankara'ya çağırılması öneriliyor

10 Ekim'de toplanan Cumhuriyet Halk Partisi Meclis grubunda Moskova görüşmeleri gündemin başlıca konusudur. Toplantıda söz alan Karabekir, Saraçoğlu'nun Moskova'da beklemekte olmasının son derece sakıncalı olduğunu ileri sürer. Karabekir'e göre Ruslar Moskova'ya davet ettikleri Baltık devletlerinin hariciye vekillerine zorla bazı şeyler dikte ettirmişlerdi.

Saraçoğlu'nun da böyle bir ortamda Moskova'da İngilizler ve Fransızlarla imzaladığımız antlaşmalarda yapılacak değişikliklerin sonucunu beklemesi, halk arasında bazı dedikoduların yayılmasına neden oluyordu. Karabekir'e göre bu durumun önlenebilmesi için Saraçoğlu'nun Ankara'ya çağırılması uygun olacaktı:

"Hariciye Vekilimizin uzun müddet Moskova'da kalması çok tehlikeli bir şekil alabilir. Bilhassa Baltık Devletlerinin Hariciye Vekillerine fena şeyler dikte ettirdikleri bir sırada, memleket içinde çok fena dedikodular oluyor. Tabii hepimiz çok şeyler işitiyoruz. Bu dedikodular Hariciye Vekilimizin ikameti uzadıkça halkımız arasında fazla mikyasa* yayılabilir.

Sonra bu muahedeler (anlaşmalar) üzerinde yapılacak tashihat (düzeltmeler) ve orada alınacak tekliflerin bize iletilmesi için Hariciye Vekilimizin orada kalmasına lüzum yoktur. Bundan sonrakiler oradaki sefirin yapabileceği bir iştir. Bendenizce iş artık sefire nakledilmelidir...

Onun için, İngiliz ve Fransızlardan son alınacak şey neden ibaret ise, oraya bildirilmeli "Lazımsa müzakereye Ankara'da devam edelim" demeli ve buradaki vaziyetin ehemmiyeti ortaya atılarak Hariciye Vekilimiz buraya alınmalıdır"[150]

* Fazla mikyasa: Büyük oran

Baskılar sonucu Letonya ve Litvanya Sovyetlerle sözleşme imzalıyor

Baltık ülkeleri arasında Sovyetler Birliği'nin baskılarına ilk boyun eğen ülke Estonya olmuştu. Kremlin'de Molotov ile Estonya Dışişleri Bakanı K. Selter başkanlığındaki heyetler arasındaki görüşmeler kısa sürede sonuçlanmış ve Estonya 28 Eylül'de imzaladığı anlaşma ile topraklarında Sovyet askeri üslerinin kurulmasını kabul etmişti.

Estonya'yı Letonya izledi. 5 Ekim'de Moskova'da Sovyetler Birliği ile Letonya arasında Letonya'yı fiilen Sovyetlerin etki alanına sokan bir Dostluk ve Sınır Anlaşması imzalandı.

Sırada Litvanya vardı: Avrupa'da savaş başlayınca Litvanya tarafsızlığını ilan etmişti. Molotov, 3 Ekim'de bir ültimatom gönderip, Sovyetler Birliği ile karşılıklı bir saldırmazlık paktı imzalamadıkları takdirde Litvanya'nın tarafsızlığını tanımayacaklarını bildirdi. Bunun üzerine görüşmeler için üst düzey bir Litvanya heyeti alelacele Moskova'ya gönderildi. Sovyetler'in elinde Litvanya'nın kolay kolay ret edemeyeceği önemli bir koz vardı: Polonya'nın işgalinden kurtardıkları tarihi Litvanya başkenti Vilna ve çevresini imzalanacak karşılıklı bir yardım ve işbirliği anlaşması çerçevesinde Litvanya'ya iade etmeyi öneriyorlardı.

5 Ekim'de Sovyetler Birliği ile Litvanya arasında Litvanya'nın bağımsızlığını ve toprak bütünlüğünü güvence altına alan (!) Karşılıklı Yardım ve İşbirliği Anlaşması imzalandı. Vilna ve civarındaki yerleşim yerleri Litvanya'ya veriliyordu. Anlaşma, Litvanya'nın toprak bütünlüğünü korumak üzere 25.000 civarında Sovyet askeri gücünün Batı Litvanya'da konuşlanmasını öngörüyordu.

Sovyetlerin Finlandiya üzerindeki baskısı artıyor

Moskova'da Finlandiya sorunu ön plana çıkmıştı. Sovyetler olası bir savaşta Finlandiya topraklarının kendilerine karşı bir sıçrama tahtası olmasından endişeleniyordu. Sovyetler'in Finlandiya üzerinde artan baskısı giderek açık bir tehdit boyutuna ulaşmıştı. İki ülke arasında başarısızlıkla sonuçlanan görüşmelerin yeniden başlaması için Molotov ısrarla Fin Dışişleri Bakanının Moskova'ya gelmesini talep ediyordu.

11 Ekim'de J.K. Paasikivi başkanlığındaki Fin Heyeti görüşmeler için Moskova'ya geldi.

Saraçoğlu'nun Mareşal Voroşilov'a nezaket ziyareti

Bu kritik ortamda Saraçoğlu Mareşal Voroşilov'a bir nezaket ziyaretinde bulundu. Voroşilov büyük bir savaşın eşiğindeki Sovyetler Birliğinde Kızıl Ordununun başındaki kişi olarak gücün doruğundaki kişiydi. Stalin'e yakınlığı Voroşilov'un Parti içindeki konumunu bir hayli kuvvetlendiriyordu.

Saraçoğlu Mareşali ziyarete yalnız gitmişti. Voroşilov, Atatürk'e hayranlığını uzun uzun anlatıp, Türk Ordusunun gücüne ve Cumhurbaşkanı İnönü'nün devlet adamlığına duyduğu güveni vurgulamıştı.

Voroşilov, Cumhuriyet'in Onuncu yıl dönümü törenleri için Rus delegasyonu başkanı sıfatıyla ülkemizi ziyaret ettiği sırada Atatürk'ün son derece nazik bir jest olarak adını İzmir'de bir bulvara vermesinden duyduğu memnunluğunu anlatıp, konuyu Moskova'da sürdürülen görüşmelere getirdi. Boğazlar konusunda ortaya çıkan tıkanıklığın aşılabilmesi için bir şeyler yapılmasının yararlı olacağını söyleyip, bu konuda birşeyler yapılıp yapılamayacağını öğrenmek istedi. Saraçoğlu, evsahibini yorum yapmadan sessizce dinlemişti.

"Boğazların sahibi Türkiye olduğu için Sovyetler, Boğazlar konusunda rahatça uyuyabilirler" deyip, Moskova'daki tiyaro ve bale gösterilerinden, Tarım Fuarında gezdikleri pavyonlardan söz edip, konuyu kapatmayı başarmıştı.

Mareşal'in cevabı "Nasıl isterseniz, dostluğumuza güveniyoruz" olmuştu.[151]

Ziyaret, gümüş zarflı zarif bardaklarda sunulan demli Rus çaylarının içilmesiyle sürmüş, karşılıklı anıların tazelenmesine vesile olmuştu.

Saraçoğlu Mareşal'e gösterdiği nazik evsahipliğinden dolayı teşekkür edip, tekrar görüşmek dileği ile ayrıldı.

Moskova'da Sovyet- Fin görüşmeleri başlıyor

Sovyet- Fin görüşmeleri 12 Ekim'de Moskova'da başladı. Görüşmelerin başında Sovyetler'in Fin Heyetine yeni teklifler sunduğu anlaşılıyordu. Sızan bilgilere göre, Sovyetler 5523 km2'lik Sovyet toprağına karşılık bazı adaların ve Sredniy Yarımadasının karaya bağlandığı Karelian Kıstağının kendilerine devredilmesini önermişlerdi. Karelian Kıstağı boyunca Rus- Fin sınırındaki tahkimatların karşılıklı olarak kaldırılması da gündemdeydi.

Sovyet önerileri Finlandiya'da "tehdit" olarak algılanmıştı. Yaklaşan Rus tehlikesine karşı küçük çocuklar komşu İsveç'e gönderiliyor, şehirlerde savunma önlemleri alınıyordu.

Saraçoğlu Moskova'da İngiliz ve Fransız elçilikleriyle temas kurdu mu?

Yayınlanan Türk belgelerinde ve anılarda bu konuya ilişkin herhangi bir açıklama yer almıyor! Bu konuya değinen tek kaynak, İkinci Dünya Savaşı sonrası Berlin'in düşmesinden sonra Müttefiklerin eline geçen 2 Kasım 1939 tarihli gizli bir belge.[152]

Söz konusu gizli Alman belgesinden, Alman haberalma servislerinin Saraçoğlu'nun Moskova ziyareti ile ilgili tüm ayrıntıları nerede ise "eksiksiz" olarak izlediği anlaşılıyor!

2 Kasım 1939 tarihini taşıyan bu gizli belgede, Saraçoğlu'nun Moskova'daki zorunlu bekleme sürecinde İngiltere ve Fransa'nın Moskova'daki diplomatik temsilcilikleri ile temas kurup, İngiliz ve Fransızlarla imzalanma aşamasındaki Üçlü İttifak metninde Sovyetlerin talep ettiği değişikliklerin yapılması için onları ikna etmeye çalıştığı ileri sürülüyor!

Voroşilov, Kızıl Meydan'da birlikleri denetlerken

İsveç'e gönderilmek üzere trenlere bindirilen Finli küçük çocuklar

Açıkalın'ın anılarında 1939 yılı sonbaharındaki Moskova şöyle yansıtılıyor:

"Ortalıkta tam bir esrar havası esiyordu. Temas ettiğimiz sefaretlerin hiçbirinin hiçbir şeyden haberi yoktu. Her zamanki gibi Moskova'da hâkim olan gizlilik havası olağanüstü durum tedbirleri nedeniyle bir kat daha esrarengiz ve boğucu bir atmosfer yaratmıştı."

Savaş atmosferinde Moskova'ya egemen olan olağanüstü koşullar nedeniyle Saraçoğlu'nun Moskova'daki İngiliz ve Fransız Büyükelçilikleri ile bu konuda alenen temasa geçmiş olması düşünülemez! Moskova'daki görkemli İngiliz Büyükelçilik Rezidansı gibi Fransız Büyükelçiliği binasının da Sovyetlerin sıkı gözetimi altında olacağından kuşku duyulamaz.

Açıkalın'ın "Temas ettiğimiz sefaretlerin hiçbirinin hiçbir şeyden haberi yoktu" şeklindeki beyanı, diğer sefaretler gibi Türk Büyükelçiliğinin Moskova'daki yabancı elçilikler ile bir bilgi alış-verişi içinde olduğunu gösteriyor. Bulundukları ülkede olan-bitenler hakkında bilgi edinmekle görevli İngiliz ve Fransız büyükelçilerinin de bu ortamda Saraçoğlu'nun Moskova temaslarına kayıtsız kalmış olmaları düşünülemez.

Saraçoğlu'nun Moskova ziyareti hakkında evvelce ayrıntılı olarak bilgilendirilmiş olmasına rağmen, Fransız Hükümetinin Saraçoğlu Odesa'ya hareket eder etmez, 25 Eylül'de Ankara'ya bu ziyaret ile ilgili kaygılarını iletmiş olması da bu ziyarete verilen önemin somut bir göstergesidir.

15 Ekim'de Moskova görüşmelerinin başarısızlıkla sonuçlanmış olmasından İngiltere ve Fransa'nın mutsuzluk duyduğu da söylenemez. Saraçoğlu henüz Türkiye'ye dönmeden Türkiye, Fransa ve İngiltere arasında alelacele imzalanıp, dünya kamuoyuna duyurulan Üçlü Antlaşma bu yargıyı doğrulamaktadır.

İleriki sayfalarda okuyacağınız gibi, Moskova'daki görüşmelerinin 15 Ekim'de sonuçlanması üzerine 17 Ekim'de Moskova'dan ayrılan Saraçoğlu'nu pek az sayıda Sovyet yetkilisi uğurlamaya gelmişken, İngiliz Büyükelçisi Sir William Seeds'in uğurlayıcılar arasında yerini almış olması, "gizli belge"de yer alan "görüşme" iddialarını doğrular niteliktedir.

Beşinci Başlık

Görüşmeler yeniden başlıyor

12 Ekim 1939: Ankara'nın beklenen cevabı Moskova'ya ulaşıyor

Ankara'nın beklenen cevabı 12 Ekim Perşembe akşamı Moskova Büyükelçiliğimiz vasıtasıyla Saraçoğlu'na iletildi. Metinde, bu konuya ilişkin Bakanlar Kurulu kararının Cumhurbaşkanı'nın da onayından geçtiği özellikle vurgulanıyordu.

Cevabın başında "Stalin'in üzerinde ısrar ettiği a ve b teklifleri tarafımızdan kabul edilmiştir" şeklindeki olumlu yaklaşıma yer verilmişti.

Devamında Saraçoğlu'nun 1 Ekim tarihli müzakerelere ilişkin telgrafına atıf yapılarak "Ancak, pek doğru ifade buyurduğunuz veçhile hazırlanan metni değiştirmek her üç Hükümete ait bir keyfiyettir. İngiliz ve Fransızlar nezdinde teşebbüste bulunduk. Yakında muvafık* bir cevap alacağımızı ümit ve tahmin etmekteyiz. Binaenaleyh şimdiden Muahedenin** aşağıdaki esaslar dahilinde tahririne*** geçilmesi ve muvafık cevap vürudunda**** Moskova'da ve Ankara'da iki muahedenin aynı zamanda imza edilebilmesi için hazırlığın ikmal edilmesi muvafık olur" denilmek suretiyle, Ankara'nın İngiliz ve Fransızların konuya olumlu yaklaşacakları konusundaki iyimserliği, hazırlıkların şimdiden tamamlanmasına ilişkin taleple Sovyetlere iletilmiş oluyordu.

Ankara, Sovyetlerle anlaşmaya bitmiş gözüyle bakıyor, bu konudaki iyimserliği muhatapları ile cömertçe paylaşmakta bir sakınca görmüyordu. Verilmek istenen mesaj tam da buydu. İngiliz ve Fransızlarla yapılan görüşmeler sonunda bu iki devlet, Stalin'in istediği değişikliklerin yapıl-

* Muvafık: Uygun

** Muahede: Antlaşma

*** Tahrir: Yazım

**** Muvafık cevap vürudunda: Uygun cevap gelince

masına razı olmuşlar, ancak hazırlanacak metnin imzadan önce kendilerine gösterilmesini ve her iki antlaşmanın Ankara ve Moskova'da aynı anda imzalanmasını şart koşmuşlardı. Ankara'dan beklenen cevabının ulaştığı derhal Sovyet makamlarına bildirildi. Görüşmelerin ertesi sabah başlaması kararlaştırıldı.

Moskova 13 Ekim 1939: Kremlin Sarayı

Toplantı başlarken, Saraçoğlu tarafından henüz bilinmeyen bazı önemli gelişmeler yaşanmıştı. Ribbentrop, 3 Ekim günü, Moskova'daki Alman Büyükelçisine yolladığı talimatta Ruslar kuvvetle itiraz ederlerse Türkiye'nin İngiltere ve Fransa ile yardımlaşma paktını imzalamaktan vazgeçebileceği yolunda istihbaratları bulunduğunu bildirerek, Molotov'un bu istikamette çalışması için talepte bulunmasını istemişti.

Ribbentrop, 7 Ekim'de yeni bir talimat yollamış ve bu defa Sovyet Hükümeti Türklerle bir antlaşma yapmaktan kaçınamıyorsa, bu antlaşmaya hiç olmazsa Almanya'ya karşı yardım taahhüdünü sağlayacak bir hüküm konmamasını, zira bunun Alman-Rus paktına aykırı düşeceğini Molotov'a bildirilmesini istemişti.

Toplantı başlayınca söz alan Saraçoğlu, Stalin'in geçen defa ileri sürdüğü taleplerin Ankara tarafından kabul edildiğini bildirdi.

Molotov, Türkiye-İngiltere-Fransa arasında yapılacak antlaşmayı incelediklerini, özellikle Romanya ve Yunanistan konusunda Türkiye'nin üstlendiği yükümlülükleri ağır bulduklarını söyleyerek söze başladı.

"Türkiye, İtalya ile İngiltere arasındaki ihtilaftan iyi yararlanıyor. Bunu iyi yapmıştır. Ancak Balkanlarda güçlüklerle karşılaşacaktır. Çünkü araya Yunanistan ve Romanya giriyor. Türkiye bu iki ülkeye İngiltere'den fazla garanti veriyor. Türkiye'nin bu kapsamlı garantileri Bulgaristan dolayısıyla Sovyetler Birliği ile olan ilişkilerini etkileyebilir. Macaristan Romanya'ya saldırırsa Türkiye harekete geçecek, İtalya Yunanistan'a saldırırsa keza harekete geçecek! Romanya'yı Macaristan ve Bulgaristan'a karşı koruyacak Türkiye silahı omuzunda hazır beklemelidir. İngiltere ve Fransa bize savaş açarsa biz savaşırız. Siz ne yapacaksınız? Bu nedenlerle, Türkiye-İngiltere-Fransa arasındaki anlaşmayı imzalamamanızı istiyoruz. Sizinle bir anlaşma imzalarsak, bunun değeri ne olacaktır? Almanya ile aramızdaki anlaşma uyarınca, sizinle yapacağımız anlaşmaya Almanya rezervini koymaya mecburuz!"

Saraçoğlu, geçen toplantıda Stalin'in bu rezervden vazgeçtiğini, konuyu yeniden ortaya getirmenin müzakereyi çıkmaza uğratacağını söyleyince, Molotov Saraçoğlu'nun itirazının yerinde olduğunu, ancak bunun bir hükümet kararı olması sebebiyle kendisinin bir şey yapamayacağını ama Saraçoğlu'nun itirazını hükümete yansıtacağını bildirdi.

"Almanya rezervi" konusu bu şekilde gelecek toplantıya aktarılınca, Molotov bu defa Boğazlar sorununu yeniden ortaya atar. Boğazlarda Türkiye'ye tanınan hakların Rusya'ya karşı nasıl kullanılacağını öğrenmek

istiyor, metinlerin çelişkili olduğunu iddia ediyordu.[153]

Saraçoğlu, Montrö Sözleşmesi'nin Boğazlar üzerinde Türkiye'ye tanıdığı egemenlik haklarını uzun uzun anlatıp, ortada çelişkili bir durum olmadığı konusunda muhatabını ikna etmeye çalıştı.

Molotov, Saraçoğlu'nun yaptığı açıklamadan tatmin olmamış gözüküyordu. Konunun taraflarca incelenmesini isteyip, sözü Saraçoğlu'nun Mareşal Voroşilov'a yaptığı nezaket ziyaretine getirdi:

"Voroşilov ile konuşmanızdan bilgi aldım. Mareşal sizin verdiğiniz izahtan çok memnun olmuş. Konuya tekrar dönülebileceği izlenimi almıştır."

Saraçoğlu'nun yanıtı sert oldu. Özel bir nezaket ziyareti esnasında, esasen Stalin'in bile ret ettiği bir talebi kabul ettiği yolunda bir söz söylemesinin düşünülemeyeceğini belirtip, ekledi:

"Ben ahmak değilim. Voroşilov bana bir şey yapılmasından söz etti. Ben de dinledim ve zannettim ki o anladı. Bunun üzerine Voroşilov bana Boğazlar'da dostumuz var, rahatız dedi."

Molotov'un tepkisi "Voroşilov gibi büyük bir devlet adamına yapılan ziyaret her zaman resmidir, orada söylenen sözler de resmidir!" oldu.

Bu tatsız konu Molotov'un "Peki israr etmiyorum. Ama üzgünüm!" demesiyle sonlandı.

Bir türlü Türk-Sovyet Yardımlaşma Paktı üzerindeki görüşmelere başlanamıyordu. Saraçoğlu'nun Yardımlaşma Paktı ile ilgili ısrarlı sorularına cevap vermeyen Molotov bir kez da Boğazlar sorununa değindi ve en azından bu konunun ilerde iki tarafça tetkik edileceğine dair bir belgenin imzalanmasını talep etti.

Bu önerisi de Saraçoğlu tarafından reddedilince, Saraçoğlu'ndan hiç değilse sözlü bir vaatte bulunmasını istedi.

Saraçoğlu bu konuda sözlü veya yazılı bir beyanda bulunamayacağını tekrarlayınca, toplantıya gergin bir hava içinde son verildi.[154]

Moskova 15 Ekim 1939: Son toplantı

Son toplantı 15 Ekim Pazar günü yapılır.

Saraçoğlu Ankara'ya yolladığı telgrafta görüşmelerin sonuçsuz kaldığını bildirir.

Ankara'da soğuk bir duş etkisi yaratan telgrafta Saraçoğlu Moskova görüşmelerinin son gününde yaşananları şöyle özetlemektedir:

"1- Müzakereler akamete uğramıştır*****,

2- İki saat süren bir içtima başlar başlamaz, Sovyetler yine Boğazlar meselesini açtılar ve bu iş için hazırlamış oldukları bir yazıyı verdiler. Müzakerenin tam iki saati bu mevzu üzerinde dolaştı. Zaman zaman sert ve zaman zaman yumuşak geçen müzakere esnasında benim sert mukabe-

***** Akamete uğramak: Sonuçsuz kalmak, başarısız olmak

lelerimin kendilerinde şüphe uyandırmış olduğunu, onun için meselenin üzerine bir daha avdet ettiklerini, beynelmilel mukavele ile kabili telif olmayan bir şey istemediklerini, bu taleplerini red etmeyerek Hükümetten sormaklığımı tekrar ısrarla ileri sürdüler. Ben bunun mümkün olmadığını tekrar tekrar ve ısrarla söyledim, en son Başvekil sadece müzakerelere başlayabilmek için bu esasın tesbit edilmesinin Hükümetince mukarrer olduğunu ifade etti.

Ben cevaben: "O halde bize yol göründü, Boğazlar hakkında beynelmilel bir vesikaya temas eden talebinizi ne kadar masum olursa olsun muhabere ile tetkik ve halle imkân yoktur. Tabii bu tekliflerinizi Ankara'ya yaparsınız. Orada tetkik edilir ve size de icap eden cevap verilir" dedim.

Başvekil, "Başka çare yoksa yapılacak bir şey kalmaz" dedi.

Ayrılırken: "Ankara'ya vardığım zaman bu teklifiniz kabul olur ise, yardımlaşma Paktını aynen kabul etmiş olduğunuzu söyleyebilir miyiz" diye sordum.

Başvekil, "Hayır. Evvelâ Almanya için kaydı ihtirazi koyacağız" diye yazılı bir kağıt verdi. Bu kağıtta Almanya için derpiş edilen kaydı ihtirazi bizim diğerleri için derpiş ettiğimiz kaydı ihtirazimizin aynıdır. Hattâ bir noktadan daha ağırdır.

Bundan sonra Başvekil projemizin birinci maddesinin fazla şümûllü olduğunu söyledi.

Bunun üzerine Başvekile, "Aşağı yukarı anlaştığımız hiçbir nokta yoktur. Anlaşamadığımız noktalar ise pek çoktur. Bu şerait altında işimizin bitmesine de imkân yoktur" dedim.

3- Bir Aralık Türk-İngiliz paktına Sovyet muvafakatini ileri sürdüler. Ben bunun olmuş bitmiş bir iş olduğunu, muvafakatin mükerrer verildiğini söyledim. Üstünde durmadılar.

4- Ayrılırken gördüğüm misafirperverliğe teşekkür ettim. Başvekil de benimle tanıştığına çok memnun olduğunu söyledi ve beni çetin bulunduğu; ancak bu çetin müzakerelerin Türk -Sovyet dostluğunu hiçbir zaman azaltmıyacağını, bilâkis takviye edeceğini ilâve etti.

Ben de cevaben müzakerede olduğu kadar dostluklarımda da çetin olduğumu anlıyacaksınız" dedim ve ayrıldık.

5- İki tarafın kafasında müzakereler tamamiyle inkitaa uğramıştır, fakat söylenilen sözlere göre müzakerat bir nevi talik ve tehir edilmiş ve Ankara'ya nakledilmiş gibi telakki olunabilir.

6- Bir tebliğ neşretmeği düşünüp düşünmediklerini sordum."Siz nasıl isterseniz." cevabını verdiler."Ben de düşünmedim, siz nasıl isterseniz öyle yaparım" dedim.

Ayrılırken "yarına kadar düşünün, lüzum görür iseniz bir şey yaparım" dedi."[155]

15 Ekim 1939 gece yarısı: Çankaya Köşkü

İnönü, gelinen noktada ulusu için derinden kaygılanıyordu. Gergindi.

Truva Savaşı öncesi Kral Priamos'a Agamemnon'un gönderdiği barış heyeti ile ilgili söylence zihninde sabit bir fikre dönüşüp, uykusunu kaçırmıştı.

Priamos kendisine sunulan bu barış olanağını gururuna yenik düştüğü için değerlendirememiş, ülkesini yok edecek savaşı önlemek mümkün iken bundan yararlanamamıştı.

Zihni karmakarışıktı. Barış için bir fırsatın kaçırılmış olmasından endişe duyuyordu.

Dışişleri Bakanına güveni tamdı. Saraçoğlu deneyimli bir politikacı, çetin bir müzakereciydi. Moskova'ya büyük ümitlerle gitmişti. Orada yaşadıkları, Sovyetlerin kabul edilemez talepleri sinirlerini germiş olmalıydı.

"Acaba Saraçoğlu Palamedes'in aşırı taleplerine karşı Bilge Antenor gibi ılımlı davranamaz mıydı" diye düşündü

Savaş hazırlıkları devam ederken, Agamemnon barışçıl yolları denemek için Troya'ya bir heyet gönderip, Helena'nın hazineleriyle birlikte geri gönderilmesini talep etmeye karar verdi. Bu heyete Palamedes, Odysseus ve Menelaos seçildiler.

Heyetin görkemli bir donanma eşliğinde limana varışı Troyalılar ve Priamos tarafından hayretle karşılandı. Bu ziyaretin sebebiyle ilgili hiçbir şey bilmiyorlardı. Zira Paris kaçırdığı Helen ile birlikte Kranae Adası'na (Girit) kaçmıştı ve Troyalılar ondan henüz haber alamamıştı.

Töreye göre yabancılara kapılar kendiliğinden açıldı ve elçiler, oğullarını ve Troya'nın önde gelenlerini sarayında toplamış olan Priamos'un huzuruna çıktılar.

Palamedes, Paris'in Kraliçe Helen'i kaçırmakla çiğnediği konukseverliği dile getirdi. Daha sonra Paris'in bu davranışıyla Priamos'un ülkesinin karşılaşacağı acıları, Troya seferine katılacak Yunan komutanlarının isimlerini, bin gemilik donanmanın şehri nasıl kuşatacağını anlatıp, kaçırılan Heklen'in iadesini istedi. Sözlerini şöyle tamamladı: "Krallar kralı başkomutanımız Agamemnon ve diğer Danaelı krallar sana şunu iletmemi istediler: Bizden çaldığınız Yunanlı kadını geri verin, aksi takdirde hepiniz yok olmaya mahkûmsunuz!"

Bu aşağılayıcı sözleri duyduklarında Priamos'un çevresindekiler sinirlenerek kınlarından çektikleri kılıçlarını kalkanlarına vurmaya başladılar. Priamos onlara sessiz olmalarını emretti ve yerinden kalkarak konuşmaya başladı: "Halkınız adına bana bu kadar suçlayıcı söz söyleyen yabancılar, öncelikle şaşkınlığımdan kurtulmam için bana izin verin. Çünkü bizi suçladığınız bu olaylardan haberimiz yok; daha çok biz kendimize yapılan bir haksızlıktan dolayı sizleri suçlamalıyız. Hemşehriniz Herakles bir zamanlar şehrimize barış zamanında saldırmıştı. Benim masum kız kardeşim Hesione'yi kaçırıp, onu arkadaşı Salamis Kralı Telamon'a köle olarak sundu. Talemon, onu kendine eş ve ülkesine kraliçe yaptı. Fakat bu bile, haksızlığı ortadan kaldırmaya yetmez. Kısa süre önce oğlum Paris'in komutasındaki bir heyet kız kardeşimi geri istemek için ülkenize gitti. En azından bu yaşlılık anımda kız kardeşimi görüp sevinmek istiyorum. Oğlum Paris'in görevini nasıl yerine getirdiğini, ne yaptığını, halen nerede olduğunu bilmiyorum. Sarayımda ve şehrimde Yunanlı bir kadının bulunmadığı ise kesindir. Bu durumda istesem bile benden talep ettiğiniz şartları yerine getiremem. Paris, Troya'ya geri döner ve yanında da Yunanlı bir kadın getirirse, bu kadını yardım ve koruma isteyen biri olmadığı sürece sizlere iade ederim. Fakat o vakit de onu sadece, kız kardeşim Hesione'yi sağ salim benim kollarıma getirdiğiniz anda geri alabileceksiniz!"

Troyalılar, Kralların bu kararını onayladılar. Palamedes ise inatla itiraz etti: "Priamos! Taleplerimizin yerine getirilmesi senin belirleyeceğin şartlara bağlı değildir. Kraliçemizin şehrin surlarına henüz girmediği konusunda söylediklerine saygınlığın nedeniyle inanıyoruz. Şüphe etme, mutlaka gelecektir. Oğlun tarafından kaçırıldığı ise kesindir. Babalarımız zamanında Herakles ile aranızda yaşananlardan biz sorumlu değiliz. Biz, seninkilerden birinin bize yaptığı hakaretin hesabını senden soruyoruz. Kızkardeşin Hesione o zamanlar isteyerek Telamon'un peşinden gitti! Helen ise isteği dışında utanmazca kaçırıldı. Bizi tatmin etmezseniz çıkacak savaşa kız kardeşin de oğlunu, kudretli Aias'ı gönderiyor. Sizlere düşünmeniz için zaman veren Tanrılara şükredin ve felaketinizi önleyecek akılcı bir karar verin!"
Priamos ve Troyalılar Palamedes'in sözlerine sinirlenseler de, elçi olduğu için ona saygı duydular. Toplantı ertelendi ve bilge Antenor, yabancı konukları alarak kendi evine götürüp ağırladı. Sonra onlara limana kadar eşlik etti ve heyet gemilerine binip ülkelerine geri döndüler. [153]

16 Ekim 1939: Ortak Bildiri hazırlığı

Ruslar ertesi gün ilân edilmek üzere bir bildiri metni de hazırlamışlardı. Metni 16 Ekim akşamı Saraçoğlu'na gösterdiler. Saraçoğlu'nun onay verdiği bu bildiride, Türk-Sovyet ilişkileri hakkında yapılan görüş teatisinin dostluk havası içinde geçtiği ve iki ülkeyi ilgilendiren sorunlarda ileride de temasta bulunmaya devam olunacağı kaydediliyordu.

Devlet kontrolündeki Sovyet basınında görüşmelerin başarısızlıkla sonuçlanmış olduğuna değinilmiyordu. Aksine, Saraçoğlu'nun Moskova'yı ziyareti Potemkin'in Ankara ziyaretinin iadesi gibi yansıtılıyordu.

17 Ekim 1939 Türk Heyeti Moskova'dan ayrılıyor

Saraçoğlu ve beraberindeki heyet Ortak Bildirinin yayınlanmasını beklemeden Moskova'dan ayrıldı.

17 Ekim günü akşamüzeri Moskova Garında Sovyet Dışişleri Komiser Yardımcıları Potemkin ve Dekanozof ve az sayıda Rus yetkili tarafından uğurlanan Saraçoğlu'nu geçirmeye Moskova'daki İngiliz Büyükelçisi Sir William Seeds, Fransız büyükelçilik maslahatgüzarı, İran ve Afganistan Büyükelçileri, Romanya ve Bulgaristan elçilik temsilcileri de gelmişti.

Ankara 17 Ekim 1939: TBMM

Başbakan Refik Saydam 17 Ekim 1939'da verdiği demeçte, görüşmelerin sonuçsuz kalmasına neden olarak Sovyet tekliflerinin Türk-İngiliz ve Türk-Fransız deklarasyonlarındaki esaslarla uzlaşmaz nitelikte olmasını, Sovyetlerin verdiği garantilerin Türkiye'den istedikleri taahhütleri karşılamamasını ve Boğazlar konusundaki isteklerinin de Türkiye'nin Boğazlardaki uluslararası taahhütlerine uygun olmamasını göstermişti.

Moskova 18 Ekim 1939: Ortak Bildiri

Moskova görüşmeleri kesin olarak sonuçlanmasına rağmen, dünya kamuoyuna karşı ilerde gene müzakere yapılabileceği havası yaratılmak istendiği için, Bildiri 18 Ekim günü Moskova ve Ankara'da aynı anda yayınlandı.

Ortak Bildiri'de görüşmelerin samimiyet içinde geçmesinin Türkiye ile Sovyetler Birliği arasındaki dostluğun değişmez olduğunu gösterdiği vurgulanıyor, iki ülkeyi ilgilendiren sorunların birlikte çözümlenebilmesi için ileride temasın devam etmesinin arzulandığı belirtiliyordu.

Ortak bildiride ılımlı bir dil kullanılmış, iki tarafı da suçlayıcı ifadelerden özenle kaçınılmıştı.

Sivastapol, 18 Ekim 1939: Moskova Destroyeri ile yurda dönüş

Sivastopol'dan Stalin'in emriyle Türk heyetine tahsis edilen Moskova adlı Sovyet destroyerine binen Saraçoğlu İstanbul'a hareket etti. Moskova

Saraçoğlu ve Terentiyev Moskova destroyerinde karşılanıyor

Destroyeri Atatürk'ün cenaze törenine katılan Sovyet ekibini Odessa'dan İstanbul'a getiren gemiydi.

Stalin, görüşmelerin sonuçsuz kalmasından üzüntü duyduğunu söyleyip, dönüş yolculuğu için Moskova Destroyerini Saraçoğlu'na tahsis ederek bir jest yapmıştı: "Sizi İstanbul'a kadar götürecek bir harp gemisinin emrinize tahsisini ve diğer bir harp gemisinin de ona refakat etmesini Karadeniz Filosu kumandanına emredeceğim" [157]

Sovyetler Birliği'nin Ankara Büyükelçisi Terentiyev de Türk heyetiyle Ankara'ya dönüyordu.

Dönüş yolunda Saraçoğlu'nun neşesi yerine gelmişti. Uzun ve çetin görüşmelerin yarattığı gerginlik Moskova Kruvazörü'nün pruvasını İstanbul Boğazı'na yöneltmesiyle yumuşamıştı. Seren direğinde Türk heyetine bir jest olması için dalgalanan ay yıldızlı bayrağımıza bakıp, kısık bir sesle türkü söylemeye başladı:

Çırpınırsın Garadeniz
Bakıp Türkün bayrağına
Ah ölmeden bir görseydim
Düşe bilsem toprağına…

Sırmalar taksam koluna
İnciler dizsem yoluna
Fırtınalar dursun yana
Yol ver Türk'ün bayrağına…

Yanındakilere dönüp, açıkladı: "Bu bir Azeri türküsüdür. Deniz, Karadeniz değil, Hazar Denizi. Yani, Karadeniz değil, Garadeniz! Bizim de duygularımızı okşadığı için, Garadeniz'i Karadeniz olarak değiştirip, söylemişiz. Bugün artık aslı unutulup, bizim öz malımız olmuş."

Türk basınında düş kırıklığı

Moskova görüşmelerinin olumsuz sonuçlanması Türk basınında hayal kırıklığı yaratmıştı.

Hüseyin Cahid Yalçın, YENİ SABAH'taki 19 Ekim 1939 tarihli başyazısında: "Hariciye Vekili ile Sovyet Hükümeti arasında karşılıklı bir yardım paktı akdi için devam eden görüşmelerin olumlu bir surette neticelenmesi beklenirken, aniden görüşmelerin Moskova'da devamına imkân görülmediği haberi gelmiştir" diye yazıyordu.

Olumsuz gelişmeye rağmen basın olayları olumlu bir dille yansıtmaya özen gösteriyordu.

Falih Rıfkı Atay da 18 Ekim 1939 tarihli ULUS gazetesinde bu olumlu havaya katkıda bulunuyordu:

"Hariciye vekilimiz Moskova'ya gitmeden önce iki hükümet arasında görüşülmüş olan esaslar dahilinde bir anlaşmaya varılması mümkün

olamamıştır. Ancak Sovyetlerle olan münasebetlerimiz eskisi gibi dostane esaslarla devam etmektedir. Ancak kendi milli emniyetini ve bu emniyet sahasına teallûk eden bütün münasebet ve taahhütlerini ancak bu gayeye hasreden Türkiye'nin davası ile hiçbir emniyet, sulh ve masuniyet davası menfaatleri arasında bir tezat ve tenakuz olamayacağına şüphe yoktur. Türk politikasının bu değişmez karakterinin bilhassa Sovyet dostlarımız tarafından da takdir edilmekte olduğuna eminiz."

Altıncı Başlık

Karşı Atak: Türk, İngiliz, Fransız Üçlü Antlaşması

Ankara 19 Ekim 1939

Saraçoğlu daha Türkiye'ye dönmeden, Moskova görüşmelerinin sona erdiğini bildiren telgraf alınır alınmaz metinleri hazırlanmış olan Üçlü Antlaşma 19 Ekim günü imzalanarak yürürlüğe girdi.

Antlaşmanın temel hükümlerine bakıldığında, 1 Eylül'de başlayan İkinci Dünya Savaşında artık Türkiye tarafsız değildi, ama savaş dışı kalmasına olanak sağlayacak tüm koşulları da sağlamıştı.

Türkiye'ye bir Avrupa devletince girişilecek saldırıda İngiltere ve Fransa ellerinden gelen tüm yardımı yapacaklardı. Buna karşın, bir Avrupa devletince girişilip Akdeniz bölgesinde İngiltere ve Fransa'nın karışacakları bir saldırı durumunda ve bu iki ülkenin Yunanistan ve Romanya'ya verdikleri güvence nedeniyle savaşa girmeleri gerektiğinde Türkiye de elinden gelen her türlü yardımı yapacaktı. Ancak Antlaşma'nın ekindeki 2 No'lu Protokolle Türkiye, Sovyetler Birliği ile silahlı bir uyuşmazlığa sürüklenmesine neden olacak ya da böyle bir sonucu verecek bir eyleme zorlanamayacağını beyan etmişti.

Ayrıca bir askeri, bir de özel anlaşma ile Türkiye'ye askeri ve maddi yardım yapılması kararlaştırılmıştı. Türkiye'nin yükümlülükleri ancak müttefiklerinin bu sorumluluklarını yerine getirmelerinden sonra başlayacaktır.

Türkiye bu antlaşmayla tercihini açıkça Müttefiklerden yana kullanmıştı. Artık "Taraflı, fakat savaşmayan bir ülkedir"[158]

İsmet İnönü Antlaşmanın imzalanmasından sonra Mecliste yaptığı konuşmada milletvekillerine şöyle seslenmişti:

"19 Teşrinievvelde imza edilen ve bu hafta içinde yüksek tasdikınıza arz edilecek olan muahede de, hiçbir devletin aleyhinde olmayarak, hiç olmazsa tesirimizin yetiştiği sahada beynelmilel sulh ve emniyete hizmet etmek suretile kendi emniyetimizi masun tutmak gayesine matuftur. Sulhu korumak

ülküsü; her memlekette, kendi hususi bünyesi, coğrafi vaziyeti ve imkânlarına göre ayrı ayrı tedbirler ilham edilebilir."[159]

Üçlü Antlaşma'ya tepkiler
Ankara 19 Ekim 1939: TBMM

Başbakan Refik Saydam yaşanan gerginliği gidermek ve Sovyetlerle yapılan görüşmeler hakkında bilgi vermek üzere Halk Partisi Meclis Grubunda 19 Ekim 1939 günü ılımlı bir konuşma yaptı:

"Saraçoğlu Moskova'ya giderken, akdedilecek mukavele hakkında iki Hükümet, görüşlerini tamamen teati etmişlerdi. Ancak Sovyet Hükümeti Saraçoğlu'ya tamamen yeni teklifler ileri sürdüğünden, bir anlaşmaya varmak mümkün olamamıştır. Bu teklifleri, Türkiye ile Büyük Britanya ve Fransa arasındaki müzakerelerde tesbit edilen ana görüşlerle telif mümkün değildi.

Başka bir ifade ile Sovyet Hükümetinin Türkiye'ye verdiği garantiler, Türkiye'nin yükleneceği vecibeleri karşılamıyordu. Ayrıca Sovyet talepleri Türkiye'nin Boğazlarla ilgili politikasına da uymuyordu. Bununla beraber iki Hükümet arasındaki münasebetlere herhangi bir zarar ika edilmiş değildir."

Sovyetlerin tepkisi:

Sovyetler, Üçlü Antlaşma'ya tepkisini Türkiye'ye petrol sevkini durdurarak gösterdi.[160] 21 Ekim 1939 tarihli İzvestia Gazetesi "İngiliz ve Fransızların Türk-Rus dostluğunu kullanarak, Sovyetler ile Almanya'nın arasını açmaya çalıştıklarını, barış politikasına bağlı kalan Rusya'nın bu oyuna gelmediğini, Türkiye'nin ise bir harbe doğru sürüklendiğini" yazdı.[161]

Bu arada United Press Ajansı Rus birliklerinin Kafkas sınırı boyunca yığınak yaptığına ilişkin haberleri dünyaya duyurdu. TASS Ajansı bu haberi "tahrik amacıyla yapılan kin ve gareze yönelik" haberler olarak derhal yalanladı.

Türkiye bu yalanlamaya rağmen tüm olasılıkları göz önünde tutarak doğu sınırlarındaki önlemlerini arttırdı.

Sovyetlerle giderek tırmanan ilişkileri onarmak ve kamuoyundaki tedirginliği gidermek için Başbakan Saydam Türkiye Radyoları'nın ortak yayınından Ulusa seslendi:

"Son günlerde dolaşan gizli amaçlı rivayetlere rağmen Sovyetler Birliği ile ilişkilerimizde hiçbir değişiklik yoktur! Herkesin ancak şahsı adına teminat verebileceği bir anda yaşamaktayız. Bizim kendi hesabımıza Sovyetler Birliği'ne harp ilan etmek niyetimiz katiyen yoktur. Sovyetler Birliği'nin de Türkiye'ye karşı bir tecavüze geçeceği hakkında hiçbir delil mevcut değildir."[162]

19 Ekim 1939 Çankaya Köşkü:

Maliye Vekili Fuad Ağralı Köşk'te akşam yemeğine davetliydi. Mutat olduğu üzere yemek ailece yenmedi. İsmet Paşa'nın ricasıyla, kütüphanedeki çalışma masasına hazırlanan sofrada ikili karşılıklı olarak yerlerini aldılar.

İsmet Paşa gibi Maliye Vekili de akşam yemeklerinde ölçülü davranmaya özen gösteriyordu. Toprak güvençte pişmiş bol etli türlünün yanında servis

edilen domatesli pirinç pilavı ölçülü davranmayı bir hayli güçleştirse de tabaklarındaki yemeği tadını çıkararak yemeğe koyuldular. O akşam her ikisinin de konuşkan olduğu söylenemezdi. Bu durum, çocukluklarında "Sofrada konuşulmaz!" diye uyarılmış olmalarından kaynaklanıyor da olabilirdi! İsmet Paşa "Kahvelerimizi balkonda içelim" diyerek sofrayı ve sessizliği sonlandırdı. Sigarasını açık havada içmek istiyordu.

Konuğundan, Ankara'da İngiltere'nin öncülüğünde sürdürülen mali ve askeri yardım anlaşmasında ulaşılan son durumu öğrenmek istedi.

"İttifak Antlaşmasının bize yüklediği yüklerin mali açıdan karşılanması şarttır. Muhataplarımızın bu konuda gerekli adımları atacağını güvenceye almak gerekir. Önümüzdeki zor dönemler için böyle bir güvenceye ihtiyacımız var. Siz durumu nasıl değerlendiriyorsunuz? Size göre gelişmeler ümit verici midir?"

Maliye Bakanı İngiliz ve Fransız Hükümetlerinin Türkiye'ye açacağı krediler ve mali yardımlar konusundaki Protokol'ün Üçlü Antlaşma ile eş zamanlı olarak imzalandığını söyledi.

Öncelikle Türk lirasının değerini korumak için %3 faizli 15 milyon İngiliz lirası kıymetinde yaklaşık 55 ton külçe altının Ankara'da Merkez Bankası kasalarına teslim edilmesi öngörülmüştü. Bu yoldan sağlanacak 55 ton altın Devlet maliyesine beslenen güveni kuvvetlendireceği için paramızın değerini korumak mümkün olabilecekti.

Milli Şef Fuat Ağralı'nın bilgisine ve deneyimine son derece güveniyordu. Böyle kritik bir süreçte maliyenin Fuat Ağralı'nın yönetiminde olması büyük şanstı. Fuat Ağralı Lozan Konferansına katılmış, Osmanlı borçlarının ödenmesi konusunda karşılaştıkları zorluklara ve bu konudaki çetin tartışmalara tanık olmuştu. Bu bilgi ve deneyimi ile genç Cumhuriyetin ilk Divan-ı Muhasebat (Sayıştay) başkanı olarak atanmıştı. Bütçe disiplini ve dış borçlar konularında aynı duyarlıkları paylaşıyorlardı.

Maliye Bakanı kendinden emin bir ses tonuyla açıklamasını sürdürdü: "55 ton altın, sarı metale büyük kıymet atfedilen yurdumuzda çok iyi tesir bırakmış ve o Devlet Maliyesine beslenen itimadı kuvvetlendirmiştir. Bu altın Merkez Bankası bilançosunda resmî kura göre 78,124.168 lira olarak yansıtılmıştır Artan savunma harcamalarının karşılanması için Hükümete verilen 250 milyon liralık avans da buradan karşılanmıştır."

Milli Şef "Geri ödemesi bizi sıkıntıya sokmayacak mı?" diye sordu.

Geri ödeme 30 Haziran 1940 tarihinden itibaren 20 yılda tamamlanmak üzere kırk yarı yıllık taksitle gerçekleştirilecekti.

Maliye Bakanı açıklamalarını sürdürdü: "Buna ek olarak, İngiltere ve Fransa Hükümetleri tarafından askeri malzeme tesliminde kullanılmak üzere %4 faizli 25 milyon İngiliz Liralık bir kredi de devreye girdi. Ayrıca, dış ticaretimizin düzenlenebilmesi için de İngiliz Hükümetinden %3 faizli iki milyon İngiliz Liralık, Fransız Hükümetinden de %3 faizli 246.750.000 Franklık kredi sağlandı"

Milli Şef kredilerin geri ödenme koşullarını merakı ediyordu. Maliye Bakanının açıklamalarını sürdürmek için bir an susmasından yararlanarak sordu:

Zırhlı araçlarımız Kars'a doğru ilerlerken

Askerlerimiz
Kars sınırında

"Bunların geri ödemesi nasıl olacak?"

Geri ödemeler Türk Lirası olarak 20 yılda altışar aylık aralıklarla 40 taksit halinde gerçekleştirilecek ve Türk ihraç malları ile karşılanacaktı. Milli Şef rahatlamış görünüyordu.

Maliye Bakanı Cumhurbaşkanı'nı bütçe konusunda da bilgilendirdi. Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren titizlikle korunan denk bütçe ilkesini sürdürmekte büyük zorluklarla karşılaşılıyordu. Artan savunma harcamalarına karşın bütçe gelirlerinde artış değil, aksine azalma yaşanıyordu. Özellikle gümrüklerden elde edilen gelirlerde bir yıl öncesinin 77 milyon liralık hasılatına karşılık bu yıl ancak 56 milyon liralık bir gelir sağlanabilecekti.

Tasarruf önlemleri olarak, milli savunma ve Düyunu Umumiye tahsisatları dışındaki tüm kalemlerde yüzde onluk bir kısıntıya gidilmişti.

Devlet, savunma harcamaları yüzünden piyasadaki başlıca alıcı durumuna gelmişti. Sivil tüketim karşısında ordunun ihtiyaçları ön planda geliyordu. Bu durumda kamu kurumları ordunun taleplerini karşılayabilmek için yüksek fiyatlarla alım yapmakta, bu da piyasadaki fiyat dengesini bozmaktaydı.

Hükümet, çeşitli yöntemlerle tedavüldeki banknot miktarını artırmak zorunda kalmıştı. 1939 mali yılı başında yaklaşık 150 milyon lira olan tedavüldeki banknot miktarı ağustos ayının son haftasında 220 milyon liraya ulaşmıştı. Gelir artırıcı önlemler tüm çabalara rağmen kısa sürede devreye giremediği için, devlet tekelindeki tüketim mallarına art arda zam yapılmak gerekmişti.

Şekerin kilosuna 7 kuruş ek tüketim vergisi konulmuştu. Bu durum, şekeri 28-32 kuruş gibi yüksek bir fiyatla satın almakta olan halka ağır bir yük yüklemişti. Kahve ve çay üzerine de kilo başına 20 kuruş ek vergi konulmuştu. Kibritten alınan 25 santim de 50 santime çıkarılmıştı. Sigara ve tütüne paket başına 1 kuruş Milli Müdafaa Vergisi konulmuştu. Rakı, kanyak ve likörlerin küçük şişelerine 6, büyük şişelerine 10 kuruş zam yapılmıştı. Elektrik ve havagazı tüketim vergisine %100 zam gelmişti.[163]

Maliye Bakanı sözlerine tarihe geçen şu sözlerle son verdi: "Milli müdafaa uğrunda yiyeceğinden, giyeceğinden kısarak her fedakarlığa katlanmasını bilen millet zaferi peşinen temin etmiş demektir"

Milli Şef Maliye Bakanını sabırla ve dikkatle dinlemişti. Bakanın çizdiği tablo mali yılın başındaki öngörülerle örtüşmüyordu. Henüz savaşa girilmemiş olmasına rağmen, ülkeye yokluk ve pahalılık egemen olmuştu.

Maliye Bakanı Milli Şef'in soru sormasını bekliyordu. Milli Şef'in suskunluğu uzayınca izin isteyip kalktı. Konuğunu kapıya kadar eşlik ederek uğurlayan Milli Şef ağır adımlarla merdivenleri çıkıp, çalışma odasına çekildi.

Uykusuz bir başka gece

Yatağa girdiğinde uyku tutmadı. Üçlü İttifak imzalanmasına imzalanmıştı! İngiliz ve Fransızlarla gelinen bu noktayı azımsamamak gerekirdi. Ama Milli Şef'in geleceğe ilişkin kaygıları sürüyordu. İttifak'ın düzenlemesi açıktı: "İngiltere veya Fransa bir Avrupa devletinin saldırısı ile karşılaşacak olursa –

(ki, bu olsa olsa Almanya olurdu), Türkiye "hayırhah tarafsızlık"* tutumunu sürdürecektir."

Milli Şef bu noktada bir sorun görmüyordu! Buraya kadar, Türk Haricîyesinin başarısından söz etmek mümkündü. Ne var ki, Romanya ve Yunanistan, özellikle de Romanya ileride sorun çıkaracağa benziyordu.

"İngiltere ve Fransa, Romanya ve Yunanistan'a verdikleri garantiler yüzünden bir savaşa sürüklenecek olursa, Türkiye onlara yardım edecek, onların yanında savaşmak zorunda kalacaktır. Yunanistan olası bir İtalyan veya Alman tehlikesi ile karşı karşıya. Savaş Akdeniz'e sıçrayacak olursa, bizim de İngiltere ve Fransa yanında savaşa sürüklenmemiz kaçınılmaz olacaktır! Romanya ise hem Sovyetlerin hem de Almanya'nın hedefinde. Üçlü İttifak'tan doğan yükümlülüklerimizin bizi Sovyetler ile savaşa sürüklemeyeceğini 2 numaralı Protokol'de açıkça belirttik. Bunu Sovyetler Birliği ile de paylaştık. Buna rağmen Üçlü İttifak'a Sovyetlerin gösterdiği sert tepkiyi anlamak mümkün değil! Rus basınının tehdit içeren saldırılarına, hele hele Molotov'un Sovyetler Birliği Meclisindeki demecine ne anlam vermek gerekir?"

Molotov'un demecini tekrar tekrar okudu: "Türk Hükümeti, iki aydır Almanya ile savaşan İngiltere ve Fransa ile ittifak anlaşması imzalamıştır. Böylece Türkiye ihtiyatlı tarafsızlık politikasını kesin olarak terk etmiş, giderek genişleyen Avrupa Savaşının yörüngesine girmiştir. Türkiye, acaba bir gün bu davranışından pişman olmayacak mıdır? [164]

"Bu demeç Rusya'nın değil, olsa olsa Almanya'nın sesi olabilir! Molotov'a sormak gerekir. Acaba Rusya bir gün bu Alman yanlısı politikasından pişman olmayacak mıdır?" diye düşündü. "Gerçi Stalin'in İhtilalci Sosyalizmi ile Hitler'in yayılmacı Nasyonal Sosyalizmi Polonya'yı taksimde anlaştı! Ama, her ikisi de silahlanmaya yoğun olarak devam ettiğine göre, eninde sonunda aralarında bir çatışma kaçınılmaz olacaktır."

Annesi Cevriye Hanım'ım sıklıkla tekrarladığı "Her musibette bir hayır vardır!" deyişi aklına geldi. İster istemez gülümsedi. "Bir kurmay kafası ile değerlendirilirse, bu aşamada Sovyetlerin aşırı tepkisi İngiltere ve Fransa'nın bizi savaşın içine çekmeye yönelik olası baskılarına karşı elimizi güçlendireceği için yararlı dahi kabul edilebilir!"

İyimserliği uzun sürmedi. Sorun sadece Üçlü İttifak'tan kaynaklanmıyordu. Türkiye Balkan Paktı'na üyeydi. Yunanistan'a karşı yükümlülükleri vardı. Yunanistan İtalya'nın saldırısına uğrarsa, Üçlü İttifak nedeniyle İngiltere ve Fransa yanında Yunanistan'ın yardımına koşmamız gerekecekti.

Ne var ki, Yunanistan'ı bekleyen tehlike sadece İtalyan tehlikesi değildi. Bulgaristan'ın da Yunanistan'dan toprak talepleri vardı. Bu yüzden Bulgaristan "Balkan sınırlarının değişmezliği ilkesini" benimseyen Balkan Paktı'na girmeyi ret etmişti.

Savaşın bir şekilde Balkanlara sıçraması halinde, fırsattan yararlanmak isteyecek Bulgaristan, Yunanistan'a saldıracak olursa Türkiye Balkan

* Hayırhah tarafsızlık: İyiniyetli tarafsızlık

Paktı'ndan doğan yükümlülüğü nedeniyle Yunanistan'ın yardımına koşmak zorunda kalacaktı.

"Savaşın Balkanlara sıçraması ister İtalya'nın Arnavutluk üzerinden Yunanistan'a saldırması, isterse Almanya'nın olası bir Romanya saldırısını fırsat bilecek Bulgaristan'ın Yunanistan'a saldırması şeklinde gelişsin, bizim için fark etmiyor! Balkanlara sıçrayacak savaş eninde sonunda Türkiye'yi de içine çekecektir. Tanrı yardımcımız olsun!"

Avrupa'da şekillenmeye başlayan kapkara gerçeğin farkındaydı. Dünya yeniden tasarlanıp düzenlenmek üzere altüst ediliyordu. Her yerden kıyamet işaretleri geliyordu.

Bir an dünyada yapayalnız olduğu hissine kapıldı. Bilinmezliğin verdiği korkuyu iliklerinde hissetti. Yalnızlık korkusunu.

21 Ekim 1939 Ankara Garı:

Saraçoğlu 20 Ekim günü Türkiye'ye döndü ve aynı akşam trenle Ankara'ya hareket etti.

21 Ekim tarihli gazeteler Saraçoğlu'nun Ankara'ya dönüşünü manşetten büyük puntolarla duyururken, Saraçoğlu'nun İstanbul'da büyük tezahüratla karşılandığına ilişkin haberlere de yer vermişti.

Saraçoğlu'nu karşılamak üzere Ankara Valisi Tandoğan ve Menemencioğlu başta olmak üzere Dışişleri Bakanlığı'nın üst düzey bürokratları perondaki yerlerini almıştı.

Garın dışında da oldukça kalabalık bir karşılayıcı toplanmıştı. Çeşitli dernek ve kuruluş temsilcileri Saraçoğlu'nu karşılamaya gelmişti. Meclis ve Kabinenin ileri gelenleri ise Erzurum Demiryolunun açılış töreni için Ankara dışında olduklarından karşılama törenine katılamamışlardı.[165]

Saraçoğlu, lokomotifin saldığı duman bulutu içinde vagondan Sovyetler Birliği Büyükelçisi Terentiyev ile birlikte indi. Şapkasıyla kendisini karşılayanları selamladı.

Menemencioğlu, Türk Ulusunu gururlandıran mutlu haberi onunla paylaştı. Bir gün önce Ankara-Erzurum demiryolu törenle hizmete açılmıştı. Kabinenin ve Meclisin ileri gelenleri Erzurum'daki törene katıldıkları için Ankara dışındaydılar. Onun için karşılamaya gelememişlerdi.

Saraçoğlu, tam bir ay önce yine burada, Ankara Garı'nda vedalaşıp ayrıldığı eşi ve çocuklarına sarılıp hasret giderdikten sonra, kendisini karşılamaya gelenlere tek tek teşekkür edip, Milli Şef'in huzuruna çıkmak üzere Çankaya Köşkü'ne hareket etti.

İnönü'nün kendisini nasıl karşılayacağını merak ediyor, Köşk'e yaklaştıkça duyduğu huzursuzluk artıyordu.

Araç Köşk'ün giriş kapısından girip, bakımlı bahçeden Köşk'e doğru yaklaşırken kendisini "evinde" hissedip, tüm endişelerinden kurtuldu. "Yeniden burada olmak ne güzel" diye düşündü.

İstanbul 20 Ekim 1939: Saraçoğlu Türkiye'de

Kitabın Öyküsü

Tarihsel ögeler içerse de, elinizdeki kitap bir tarih incelemesi değildir. Gerçek bir biyografi de sayılmaz. Bu, gerçekle kurgunun birbiriyle iç içe geçtiği, tarihsel ögeler içeren bir biyografik inceleme. Anlatılan olaylar gerçek, ama tam da burada aktarıldığı gibi gerçekleşmedikleri açık. Özellikle Milli Şef'in iç dünyası ile ilgili yazılanlar tümüyle kurgu. Bu nedenle, elinizdeki kitabı belgelere dayalı bir kurgu olarak tanımlamak daha doğru olur.

Ulusun kaderi söz konusu olduğunda sorumlu bir liderin duyguları, korkuları, duyduğu çaresizlik nasıl anlatılır? O'nun ruh durumu yıllar sonra nasıl yansıtabilir? Tabii ki, sadece kurgu aracılığıyla...

Yazım aşamasında çözmem gereken iki temel sorunla karşılaştım. Birincisi, tarihe mal olmuş kişiler ve olaylar söz konusu olduğunda hayal gücüne ne kadar izin verilebilir? İkincisi, yazar kendi bakış açısını tarihsel olaylara ne oranda yansıtabilir?

Sanırım her iki konuda da doğru ölçüt şu olmalıydı: Yazarın bakış açısı kahramanının karakteriyle örtüşüyorsa, tarihsel olayların belli bir kişiye odaklanarak yansıtılması mümkündür. Bunun tek koşulu, yazarın maddi olayın bütünlüğünü değiştirmemesi, anlatıda olmamışların olmuş, olmuşların ise olmamış gibi gösterilmemesidir! Aksi bir yaklaşım, tarihe mal olmuş somut bir olayın kurgusu olarak sunulamaz.

Elinizdeki kitapta yaşanan "süreci" (maddi olayı) değiştiren yanıltıcı bir kurguya yer verilmedi. Buna karşın, yaşandığı bilinen süreçte gölgede kalmış ögeler, o dönemin kaynaklarına başvurularak kurgulandı.

Süreci bizzat yaşayanlar Saraçoğlu başkanlığındaki Türk Heyetinin Moskova'da müzakere için günlerce beklemek zorunda kaldığını, bu süreçte Rus resmi makamları ile temas olanağı bulamadığını, görüşme taleplerinin kibarca reddedilip, konser, opera, bale ve film gösterilerine davet edildiklerini belirtiyorlar. Ne var ki, bu sanat gösterilerinin ne olduğu konusunda en ufak bir ipucuna yer verilmiyor! Olayların canlı tanığı Karabuda'nın deyişiyle, başta Saraçoğlu olmak üzere Türk Heyeti mensupları kendilerini Moskova'da "kafese kapanmış bir aslan gibi" hissettikleri için olmalı, anılarda bu gösterilerle ilgili ayrıntılara hiç değinilmemiş!

"Birkaç gün daha tiyatrolara, sirklere götürülüyoruz. Bunlara nezaket icabı gidiliyor. Fakat masa başına oturulup esaslı konuşmak henüz mümkün

değil. Muhteşem balelerden, muazzam operalardan, sıska aslanların marifetler göstermeye çalıştığı sirklerden gına gelmiştir...”

Saraçoğlu başkanlığındaki heyetimizin Moskova’daki zorunlu bekleme sürecini opera, bale, sirk ve film gösterileriyle geçirdiği bilindiğine göre, kitapta bu konuya değinmek gerekir.

İki önemli eser, heyetin izlediği opera, konser ve film gösterilerinin kurgulanmasına yardımcı oldu. Levon Hakobian’ın “Music of the Soviet Era (1917-1945)” adlı eserinden 1939 yılı Eylül ve Ekim aylarında Moskova’da sahneye konan tüm opera ve konserlerin tarih ve programlarını öğrenmek mümkün olabildi. Böylece, heyetimizin Nemirovich-Danchenko Müzik Tiyatrosu’nda Khrennikov’un Fırtınanın İçinden operasını dinlediği, Haçaduryan’ın Mutluluk bale eserinde ilk Sovyet prima balerinası Galina Ulanova’yı izlemiş olduğunu kurgulamak mümkün oldu.

Jamie Miller’in “Soviet Cinema: Politics and Persuasion under Stalin” adlı eserinden, Moskova’da o günlerdeki en gözde filmin Kızıl Ordu Tiyatro salonlarında gösterime giren Traktör Sürücüsü (Traktoristy) olduğunu saptadım. İnternette kısa bir araştırma filmin başrol oyuncularının fotoğraflarına ve filmin orijinal afişine erişimi sağladı. Türk heyeti o günlerde Moskova’da başka bir filmi değil, olsa olsa Traktör Sürücüsü’nü izlemiş olmalıydı.

1939 yılının Eylül ve Ekim aylarında Moskova’daki sirk gösterileri hakkındaki bilgilerin kaynağı ise, Miriam Neirick’in “When Pigs Could Fly and Bears Could Dance: A History of the Soviet Circus” adlı araştırması.

Moskova’daki zorunlu bekleme sürecinde Saraçoğlu’nun Rus Savunma Komiseri Mareşal Voroşilov’a bir nezaket ziyaretinde bulunduğu biliniyor. Bu ziyaret sırasında ikili arasındaki dostane konuşmaların daha sonra ne gibi sorunlara yol açtığı da resmî belgelere yansımış. Elinizdeki kitapta söz konusu ziyarete ve ikili arasında konuşulan konulara belgelere yansıdığı şekliyle yer verildi. Ortam, ikram ve alışılmış hal hatır sormalar gibi ayrıntılar ise kurgu!

Bizzat tanık olunmayan olayların di’li geçmiş zaman kipinde anlatılması dil bilgisi kurallarına aykırı düşse de okuyucuyu olayların içinde çekmek için kaçınılmazdı.

Anlatıda abartılı ve iğneleyici betimlemelerden mümkün olduğu ölçüde kaçınıldı. Olayların çarpıcı yönlerini vurgulamak için o dönemin karikatürlerden yararlanıldı. Böylece, yaşanan olayların komik, komik olduğu kadar da dramatik yönleri okuyucuya dönemin karikatürleriyle yansıtılmış oldu.

Sevgili Yekta Yüksekel metni defalarca okuyup, yanlışları tek tek düzeltti. Titizlikle gerçekleştirdiği düzeltmeler yanında, kişi ve yer adlarına ilişkin uyarı ve önerileri çok yararlı oldu.

Her görüşmemizde “Kitap ne zaman çıkıyor?” sorusuyla beni yazmaya teşvik eden değerli dostum Bülent Çorapçı’ya teşekkür borçluyum.

Kitabın TÜYAP tarafından yayınlanmış olması büyük gurur kaynağı. Bu olanağı sağlayan Bülent Ünal’a sonsuz teşekkürler.

Teoman Akünal
İstanbul, 15 Ekim 2019

DİP NOTLAR

1- Versailles Antlaşması'nda Almanya'nın Türkiye ile ilişkisine özel bir maddede değinilmişti. Bu madde, Almanya'nın Türkiye'ye silâh sevk etmesini ve Türk ordusunun eğitimi için eleman göndermesini yasaklamıştı. Birinci Dünya Savaşı sonunda Osmanlı Devleti ve İtilâf Devletleri arasında imzalanan Mondros Mütarekesi'nin 23. maddesi de Türkiye'nin Almanya ile bütün ilişkilerini koparması yükümlülüğünü içeriyordu (Bu konularda bkz. Ramazan ÇALIK, Türk-Alman İlişkileri (1923-1945, www.tarihtarih.com).

2- Almanların *"Diktat"* (Dikte) adını verdikleri 440 maddelik anlaşmaya göre: Almanya büyük toprak kayıpları yanında savaş tazminatı olarak 56 milyar dolar ödeyecekti. Bu rakam daha sonra 33 milyar dolara indirildi. Bu dahi Almanya'nın ödeme gücünün çok üstündeydi. Alman ekonomisi yıkma uğradı.

3- İtalya'da faşizmin yükselişi hakkında okuyuculara Max Gallo'nun belgelere dayalı eşsiz romanı İktidar Çarkı'nı öneriyorum. Max GALLO, İktidar Çarkı, e yayınları, İstanbul 1973.

4- Almanya ile Japonya'nın Sovyet Rusya'ya ve Komintern'in milletlerarası komünizm faaliyetine karşı imzalamış oldukları anlaşmadır. Görünüşte Komünist Enternasyonal'i, ama aslında Sovyetler Birliği'ni hedef alan Anlaşma 25 Kasım 1936'da Almanya ile Japonya arasında imzalandı. Daha sonra 6 Kasım 1937 tarihinde Pakt'a İtalya da katıldı.

5- Nyon Konferansı'nın Atatürk'le İnönü'nün arasının açılmasına neden olduğu biliniyor. İnönü, Anılarında olayı şöyle anlatıyor: *"Tevfik Rüştü Nyon'da idi. Ben Ankara'da idim. Atatürk Florya'da idi. Tevfik Rüştü konferansta bazı teklifler, teşebbüsler yapıyordu. Bunlar bizim verdiğimiz talimata uygun değildi. Soruyordum "Nereden çıktı bu". Atatürk haber veriyormuş ona dediler. Ama Tevfik Rüştü Bey dikkatli idi bu işlerde. Benim anladığım, ikimizi de, Atatürk'ü de, beni de, ayrı ayrı idare etmeye çalışıyordu. Anlaşılan Florya'dan sormuşlar, o da tabiatıyla malumat vermiş. Öyle olmuş, böyle olmuş... Aslında fazla ehemmiyetli değildi bu hadise.."* (İnönü, Hatıralar, Cilt 2, Bilgi Yayınevi, İstanbul 1987, s. 285-286).

6- Nyon Konferansı sürecinde Türk-İngiliz ilişkileri için bkz. Şefika ÖZMEN, Türk-İngiliz İlişkilerinde Restorasyon Dönemi (1926-1939). Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniv. Sosyal Bilimler Enst. İsparta 2009, s.93.

7- Ahmet Emin YALMAN, Sevr cinsinden ekinler, TAN 16 Mart 1938

8- Nadir NADİ, Harp mi, Sulh mu? CUMHURİYET 16 Eylül 1938

9- Açıkalın'ın Anıları İkinci Dünya savaşının önemli bir dönemine, özellikle de Moskova görüşmelerine ışık tutuyor: Cevat AÇIKALIN, İkinci Dünya Savaşının İlk Yılları (1939-1941), Belleten, 1992, sy. 217, s. 985.

10- Mustafa Yahya METİNTAŞ/ Mehmet KAYIRAN: Refik Saydam hükümetleri döneminde Türkiye'nin dış politikası (1939-1942), Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi (2011), Cilt: 21, Sayı: 1, Sayfa: 289-313).

11- Hasan KÖNİ, II. Dünya Savaşı Öncesinde Türk Dış Politikası, s.43

12- Edward WEİSBAND, İkinci Dünya Savaşı'nda İnönü'nün Dış Politikası; Çev: M. Ali Kayabal, Milliyet Yayınları, (1974), sh 37-48; Selim DERİNGİL: Denge Oyunu-İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'nin Dış Politikası: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1994.s. 49-56.

13- Yüksel PAZARKAYA, İkinci Dünya Savaşında Hitler Almanya'sının Türkiye politikası, sh. 83,

14- Füsun ÜSTEL, Türk Ocakları (1912-1931). s. 338 vd.

15-Zeki KUNERALP, Sadece Diplomat, s. 39.

16- Atatürk'ün ölümünden sonra Cumhurbaşkanı seçilen İnönü, nezaketen başbakanlıktan istifa eden Celal Bayar'a yeniden başbakanlık görevini verirken, İçişleri Bakanı Şükrü Kaya ile Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras'a yeni kabinede yer vermemesini söylemişti. Böylece yeni Bayar Kabinesinde İçişleri Bakanlığına Dr. Refik Saydam, Dışişleri Bakanlığına da Şükrü Saraçoğlu getirilmiş oldu. Bu önemli bir değişiklikti. İnönü Anılar'ında bu gelişmeyi şöyle anlatıyor: *"İlk hükümet için dahiliye ve hariciye vekillerini değiştirmesini Celâl Bayar'a tavsiye ettim. Tereddüt ettikten sonra kabul etti. Dahiliye'ye Refik Saydam Hariciye'ye* Şükrü Saraçoğlu. *Doktor Aras ile Şükrü Kaya nın iktidardan gitmeleri memlekete hakiki bir inşirah (ferahlık) verdi. Kendilerine karşı antipatinin bu kadar şamil (kapsamlı, anlamlı) olduğunu görmek herkesi şaşırttı."* (İnönü, Hatıralar, cilt II, s. 325.)

17- Aras, ölümünden kısa bir süre önce Milliyet gazetesinde yayınlanan mülakatta: *"İngiliz ittifakının, gereğini, yararını, kimlere karşı olduğunu, hala tam olarak anlayabilmiş değilim"* diyerek bu konudaki olumsuz tutumunu açıklamıştı. "Neler Olacaktı"; Milliyet, 16.3.1971

18- Hüsrev Gerede'nin Berlin'de İkinci Dünya Savaşı yıllarına ilişkin anıları ölümünden sonra Sığınakta Kaleme Alınan Belgesel: Harp İçinde Almanya adlı kitapta yayınlanmıştır.

19-Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreterliği Kaleminin (Hariciye Vekaleti Katibi Umumilik Kalemi) 996 no'suna 5.VII.(19)41 tarihi ile kayıtlı yazı için bkz. Nurşen Mazıcı, Tek Parti Dönemi, s. 211.

20- Kont Galeazzo CİANO, Savaş Günlükleri (1939-1943), Çev. Selçuk Uygur, İstanbul 2017, s. 415

21- KARABUDA, Şükrü Saraçoğlu'na dair hatıralar, İnce, dürüst ve yüksek diplomat, Feridun Fazıl Tüfekçi Arşivi.

22-Yakup Kadri 1934'de Tiran'da başlayıp 1954'de Bern'de noktalanan elçilik anılarını Zoraki Diplomat adlı eserinde edebi bir üslupla anlatır.

23- Rusya, Almanya ile ilişkileri bozulunca Ankara'da von Papen ile yakın ilişkiler içindeki Terentyev'i geri çağırıp, yerine Vinogardov'u büyükelçi olarak atayacaktır. (Gürbüz KAHRAMAN, İkinci Dünya Savaşında Balkanlar, s.368)

24- Bkz. Çağatay BENHÜR, Türk Askeri Heyetinin Sovyetler Birliği Gezisi (1934).

25- Bkz aşağıda s. 187

26 Hugessen 1939 Şubat ayında Ankara'ya büyükelçi olarak atanmıştı. İkinci Dünya Savaşı ile anılarının (Diplomat in Peace and War, Londra 1949) bir özeti 24 Mayıs 1949 tarihli Vatan Gazetesi'nde yayınlandı. Hugessen ile İnönü Ailesi arasındaki dostluk savaştan sonra da devam etti. Huggessen 1957 yılında turist olarak İstanbul'a geldiğinde Erdal İnönü'nün evlenme törenine katılacaktı (Erdal İNÖNÜ, Anılar, s.118).

27 - Massigli Lozan Konferansı'nın genel sekreterliğini yapmıştı. İnönü ile oradan tanışıyorlardı (Erdal İNÖNÜ, sh. 117). Massigli'nin Türkiye'deki savaş yıllarına ilişkin anılarını La Turquie devant la guerra, Mission a Ankara 1939-1940 adlı kitapta topladı.

28- Nimet ARZIK: Tek at, Tek mızrak, Anılar cilt 1, s. 201.

29- Nadir NADİ, Perde Aralığından, s. 32.

30-Gafencu İkinci Dünya Savaşı anılarını Last Days of Europe, A Diplomatic Journey in 1939 adlı eserinde toplamıştır.

31- Türkiye daha 21 Şubat 1939 da Franco rejimini resmen tanımıştı.

32- İnönü Ailesi'nin kızları Özden altı-yedi yaşına geldiğinde kendisi ile ilgilenmesi ve ya-

bancı dil öğretmesi için Fransa'dan bir eğitmen hanım, o zamanki deyimle *bir mürebbiye* getirtilir. . Erdal İnönü Anılar'ında bu olayı şöyle anlatıyor: *"Birgün baktık eve eve genç, sevimli bir Fransız hanım geldi. Evdeki bütün gençler bu seçimden memnun oldular. Ama kısa zaman sonra anlaşıldı ki gelen genç hanımın kız kardeşime pek faydası olmayacak. Onun üzerine bu hanım Fransa'ya döndü ve Türkiye'den bir mürebbiye aranmaya başlandı. Şansımız varmış, daha önce Türkiye'ye gelmiş ve Nurullah Esat Sümer'in kızına Fransızca öğretmiş olan yaşlı bir Fransız mürebbiye oradaki görevini bitirmiş, yeni bir iş arıyordu. Sayın Sümer'in tavsiyesi üzerine bu hanım, Matmazel Marguerite Vuillaume bize geldi"* (Erdal İNÖNÜ, s. 10)

33- Erdal İNÖNÜ, s. 51

34- Genç evlilerin ertesi yıl "Şehnaz" adını verdikleri bir kızları oldu. Baba Şah Rıza Pehlevî 1941'de tahttan feragate mecbur kalınca, yerini oğlu Muhammed Rıza aldı ve Prenses Fevziye de İran'ın imparatoriçesi oldu. Kocası ile anlaşamayan İmparatoriçe mutsuzdu. 1946'da bir müddet kalmak için ülkesine, Kahire'ye gitmek istedi. Kızı Prenses Şehnaz'ı beraberinde götürmesine kocası izin vermeyince Fevziye tek başına gitmek zorunda kaldı ve bir daha dönmedi, 17 Kasım 1948'de Şah'tan boşandı ve kızını uzun yıllar göremedi.

Fevziye, 2 Temmuz 2013'de Kahire'de 92 yaşında vefat etti. Şah ise, Prenses Fevziye'nin ardından iki evlilik daha yaptı. Önce Süreyya, onu boşadıktan sonra da Farah Diba ile evlendi.

35- İran'a giden uçaklarımızdan ikisi düşecek, iki pilotumuz da şehit olacaktı.

36-Bkz. Meltem TEKEREK: Cumhurbaşkanı İsmet İnönü ve Müstakil Grup, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi Sy. 57 (2015), s. 147(151).

37- Milli Mücadele tarihinde "İlk beşler" olarak anılan komutanlar, Anadolu'ya geçiş sırasıyla Cebesoy, Karabekir, Bandırma Vapuru'yla Samsun'a birlikte ayak basan Mustafa Kemal ile Refet Bele ve kara yoluyla da Rauf Orbay'dır.

Kazım Karabekir İzmir suikastı olayından itibaren *menkup* (küskün) bir durumda yaşıyordu. Atatürk'le arası açıktı, fakat Terakkiperver Fırkası'ndaki tutumundan dolayı daha o tarihten itibaren İnönü ile de ihtilaf halindeydi.

Ali Fuat Cebesoy ve Refet Bele daha Atatürk'ün sağlığında siyasete geri dönmüşlerdi. Her ikisi de 1939 seçimlerinde CHP listelerinden milletvekili seçilmişti. Cebesoy, Milli Şef döneminde Saydam Hükümetinde Bayındırlık Bakanı olarak görev yapmaktaydı.

Atatürk sağlığında diğer iki isim, Kâzım Karabekir ve Rauf Orbay ile de yeniden temas kurmak istemişti. Onları da siyasal yaşamın içine almak istiyordu. Ama bu mümkün olamamıştı.

Hüseyin Cahit Yalçın, Cumhuriyet'in kurulduğu ilk yıllardan itibaren Tanin gazetesindeki çok şiddetli yazıları ile tek parti rejimine ateş püskürüyordu. Hücumlarının merkezinde İnönü vardı. İzmir suikastında sonra, Hüseyin Cahit de siyasi yazı yazmaz olmuştu.

Hasan Rıza Soyak, Atatürk'ün Genel Sekreteriydi. O da Atatürk'ün son dönemlerinde görevden uzaklaştırılmıştı.

Fethi Okyar ise, Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın kısa yaşamı boyunca İnönü'ye karşı şiddetli muhalefet yapmış biriydi.

38- Rauf Orbay, Cafer Tayyar Eğilmez, Ali İhsan Sabis ve eski sadrazamlardan Salih Paşa gibi önemli isimler de davette hazır bulunanlar arasındaydı. Davet sırasında Rauf Orbay'ın parti dışından milletvekili olmayı kabul edeceğini bildirmesiyle rejim ile muhalifler arasındaki buzlar biraz daha erimiştir. Rauf Orbay 22 Ekim'de yapılan ara seçimde CHP adayı olarak Kastamonu'dan milletvekili seçilecektir. Bu davetin verildiği gün uzun yıllardır yurt dışında gönüllü olarak sürgün bulunan Adnan Adıvar, iki gün sonra da eşi Halide Edip Adıvar Türkiye'ye döndüler.

39- Şevket Süreyya AYDEMİR, *İkinci Adam,* cilt 2:(1938-1950), Remzi Kitabevi, İstanbul, 2009, s. 45.

40- Karabekir'in ilerideki eleştiri ve açıklamalarının yol açacağı sorunlar için bkz aşağıda s. 438 ve 178

41- İNÖNÜ, Günlükler

42- 32 kişilik Kanal yönetiminin başındaki başkan ve 20 üye Fransız, 10 üye İngiliz ve birer üye de Mısır ve Hollanda vatandaşıydı. Oysa 1938 yılında Kanal'dan geçiş yapan gemilerin toplam 34.418.187 tonilatosunun %54,5'unu İngiliz, % 13,5'u İtalyan, %9,2'sini Alman, %8,8'ini Hollanda ve sadece %5,1'ini Fransız gemilerine aitti. (Bkz. Gateways to the Mediterranean, A Document from the CQ Resercher Archives, June 17, 1940).

43- İlgili devletler içinde ilk olarak Sovyet Hükûmeti Türk notasına olumlu yanıt vermişti. Sovyetler 14 Nisan 1936 tarihli cevabi notalarıyla "Türk Hükûmetinin duyduğu endişeleri tamamen haklı bulduğunu ve Türkiye Cumhuriyeti'nin Boğazlar rejimini gerektiği gibi değiştirme yoluyla kendi toprak güvenliğini sağlama isteğini doğal saydığını" bildirmişti (Figen ATABEY, Monterux Konferansı'ndan İkinci Dünya Harbi'ne Türk-Sovyet İlişkileri)

44- Hasan KÖNİ, II. Dünya Savaşı Öncesinde Türk Dış Politikası, s. 44.

45- GAFENCU, age, sh 136-137 (Rıfkı Salim BURÇAK: İngiliz-Fransız-Türk İttifakı (19 Ekim 1939), dan naklen).

46- Ludmila JİVKOVA, İngiliz-Türk İlişkileri, s. 193.

47- İsmet Paşa, sayısız sigara bırakma teşebbüslerine ait ilk notu, günlüğüne 7 Ağustos 1929'da düşmüştü: "Öğle vakti cigarayı bıraktım." Bu nota rağmen İsmet İnönü, ileri yaşlarına kadar sigara içmekten vazgeçemedi. Doktoru Prof. Dr. Zafer Paykoç, İsmet Paşa'nın sigarayla mücadelesini yıllar sonra şöyle anlatıyordu:*"En güç bırakabildiği şeyin sigara olduğunu sık sık yinelerdi. Bir gün aramızda bu nedenle sert bir konuşma oldu. Bir aralık sigaraya yeniden başladığını ve günde 2-4 tane içtiğini öğrendim. Sigaranın zararı hakkında tekrar uyardım, rica ettim. Belki de suçüstü yakalanmanın etkisiyle kızar gibi göründü, 'Canım, sigarama karışmaya hakkın yok. İşte birkaç tane içiyorum. Bana eziyet etmeyiniz,'* dedi.

48- Hüseyin Cahit YALÇIN, Yeni Sabah 10 Nisan 1939

49- İsmail Hakkı ALTUNTAŞ, Hariciye Çarkı,

50- Falih Rıfkı Atay ULUS gazetesinde 20 Nisan 1939'da yazdığı "Hitler'in Doğum günü" başlıklı makalesinde, Hitler'in şahsı ve liderliği üzerine görüşlerini şöyle aktarmaktadır: *"Hitler, şüphesiz bir fani vatandaşa milli kahraman vasfı kazandıran bütün her şeyi yapmıştır. Almanya onun şahsında bütün davaları tahakkuk ettiren bir şef bulabilmiştir. Zayıf ve mağlup Almanya'nın en karışık, en buhranlı ve en düşük günlerinde bir avuç arkadaşı ile mücadeleye girişen Hitler, yalnız kendi milletine siyasi hak müsavatı kazandırmak, yeni bir ordu vücuda getirmek, toprak istiklallerine nihayet vermekle kalmamış, Alman ırki birliğini hemen hemen temin etmiştir… Kendi milleti böyle bir şefin ellinci doğum yıldönümü için ne kadar şenlik yapsa hiç kimse bunu mübalağalı addedemez."*

Heyetin Hitler'le karşılaşmasını Falih Rıfkı Atay'ın kaleminden okumaya devam edelim:

"1938 de ellinci doğum yıldönümü töreninde bulunmak üzere Berlin'e gittiğimizde Tanrının bu dünyayı yaratmak için yedi gün uğraşmış olmasına bile gülecek kadar kibirli Hitler, bütün heyetleri bir büyük salonda kabul etmişti. Kendisi ortada yapayalnızdı. İkincisi Georing beş on adım, üçüncüsü Göbells de bu sonuncudan beş on adım geride durmuşlardı. Hitler Romanya heyetine reislik eden Dışbakanını, verdiği işi iyi yapmayan bir hususi kalem müdürü gibi paylıyordu. Sıra bizim heyete geldi. Mavi gözlerinin bakışları yumuşak ve tatlı: "Atatürk bir millet bütün vasıtalarından mahrum edilse dahi kendisini kurtaracak olan vasıtaları yaratacağını öğreten liderdir. Onun birinci talebesi Mussolini, ikinci talebesi ben'im, demişti" (Falih Rıfkı ATAY, Hitler'in Doğum Günü, ULUS, 20 Nisan 1939)

51- Hitler'in 50. yaş gününü kutlamak üzere Berlin'e giden Bulgar Dışişleri Bakanı, Rippertrop'a İngiltere ile Türkiye arasında karşılıklı yardım paktı imzalanacağı konusunda ülkesinin elinde güvenilir bilgiler bulunduğunu bildirince, Rippentrop'un bu haberi hayretle karşılayıp gerçekdışı olduğunu söylemesinden, gizlilik konusundaki duyarlığın bir ölçüde etkili olduğu anlaşılıyor (Bkz. Ludmila JİVKOVA, İngiliz-Türk İlişkileri, sh.214).

52- Konu ile ilgili tüm eserlerde Bakanlar Kurulu'nun İnönü başkanlığındaki 23 Nisan 1939 tarihli bu toplantısına atıf yapılmakta ise de (bkz. Suat BİLGE, Güç Komşuluk, Tür-

kiye-Sovyetler Birliği İlişkileri (1920-1964), sh. 129; AÇIKALIN, Anılar, s. 1003) alınan önlemler sayesinde olmalı, 23 Nisan 1939 tarihli gazetelerde Bakanlar Kurulu toplantısına ilişkin hiçbir habere rastlanmamaktadır.

53- 28 Mart 1938 tarihli New York Times

54-Saraçoğlu Birinci Dünya Savaşı'nın başladığı 1914 yılında Devlet-i Ali'nin bursuyla Belçika'ya gönderilmiş; kısa süre sonra savaş başlayınca yurda dönmüşse de bu kez İzmir Valisi Rahmi Bey'in (Arslan) yardımıyla İzmir Vilayeti adına Cenevre'ye "Ulum-u Siyasiye ve İktisadiye" tahsiline gönderilmiştir.

55- Kont Ciano, Anılarına 1 Mayıs 1939 tarihinde düştüğü notta bu konuda şunları yazıyor: "Mackensen ve Attolico, Türklerin amellerimizden endişe duyduklarına dair bana bilgi verdi. Onları yatıştırmak için Türklere biraz güvcence vermemizi önerdiler. Meseleyi açtığım Mussolini güvence verilmesini onaylasa da *"Bu vicdan azabının meyvesidir. Saldırganlıktan korkmaları bile saldırganlığı hak etmeleri için başlı başına yeterli bir sebep"* dedi" CİANO: Savaş Günlükleri, sh. 125). Hans Georg Mackersen Almanya'nın o tarihteki Roma Büyükelçisi; Bernardo Attolica ise İtalya'nın Berlin Büyükelçisidir.

56- Ludmile JİVKOVA, İngiliz-Türk İlişkileri, s. 210

57- AÇIKALIN, Anılar, sh. 1004; Ömer Osman UMAR, İkinci Dünya Savaşı Sırasında Türk-Sovyet İlişkileri,

58- Berlin öneriye sıcak bakmasa da Papen'in önerisini Mussolini'ye iletilmek üzere Almanya'nın Roma Büyükelçisi Mackensen'e gönderdiği anlaşılıyor (GÜLMEZ/DEMİRCİ: Von Papen'in Türkiye Büyükelçiliği, Çağdaş Türkiye Araştırmaları Dergisi, VIII/27 s. 232)

59- AÇIKALIN, Anılar, s. 991.

60- Stalin'in Mart 1953'te ölümüne kadar sürgünde yaşamak zorunda kalan Polina, Stalin'in ölümünden sonra Sovyetler Birliği'ni yönetmek üzere Molotov, Malenkov ve Beria'nın oluşturduğu "Üçlü Yönetim" tarafından affedilerek Moskova'ya dönmüş ve tekrar parti üyeliğine kabul edilmiştir.

61- Hüseyin Cahit YALÇIN, Kan Sızan Taç, YENİ SABAH, 18 Nisan 1939.

62- Hüsnü ÖZLÜ: Arşiv belgelerine göre İkinci Dünya Savaşında İzmir ve Trakya'nın savunulmasına yönelik Türk-İngiliz Heyetlerinin görüşmeleri ve alınan önlemler, s. 81.

63- Falih Rıfkı ATAY, Yolumuzun Şaşmayan İstikameti, ULUS 12 Mayıs 1939; Ahmet Şükrü ESMER, Türk – İngiliz Deklarasyonu, ULUS 13 Mayıs 1939; Nadir NADİ, Türk – İngiliz Antlaşması, CUMHURİYET 13 Mayıs 1939; Sabiha SERTEL, Sulh ve Müşterek Emniyet, TAN, 14 Mayıs 1939.

64- Bu konuda bkz. METİNTAŞ/KAYIRAN, Refik Saydam Hükümetleri Döneminde Türkiye'nin Dış Politikası, s. 292

65- TBMM'nin 12 Mayıs 1939 tarihli toplantısında Türk-İngiliz Ortak Bildirisi ile ilgili görüşmeler hakkında geniş bilgi için bkz. BURÇAK, İngiliz-Fransız-Türk İttifakı, s. 358-359.

66- ATAY, Sovyetler ve Anlaşmamız, ULUS 17 Mayıs 1939

67- ATAY, Moskova Müzakereleri, ULUS 27 Temmuz 1939

68- AÇIKALIN, Anılar, s. 1004, Ömer Osman UMAR, İkinci Dünya Savaşı Sırasında Türk-Alman İlişkileri, s. 374.

69- İtalyan Dışişleri Bakanı Ciano'nun anılarından, İtalya'nın Yugoslavların Türk-İngiliz Ortak Deklarasyonundan duyduğu tedirginliği Yugoslavya'yı Mihver devletleri eksenine çekmek için kullanmak istediğini anlıyoruz: "Türk tehdidi Yugoslavların kafasını bilhassa meşgul ediyor; onların bu psikolojik durumlarını Yugoslavları Mihver eksenine daha fazla çekmek için kullanmalıyız" (CİANO, Savaş Günlükleri, 15 Mayıs 1939).

70- JİVKOVA, s.223- 225.

71- Bu konuda bkz. BURÇAK, İngiliz-Fransız-Türk İttifakı, s. 363.

72- Ahmet İLYAS/ Orhan TURAN, İnönü Dönemi Türk Dış Politikası, s. 321

73- Mümtaz Faik FENİK: 1939 Harbi Türkiye İngiltere İttifakı Ve Büyük Britanya İmparatorluğu sh.7 ; Osman AKANDERE Milli Şef Dönemi, s. 59.

74- Kazım Orbay, 1944 yılında Mareşal Fevzi Çakmak'ın emekliye ayrılmasından sonra Genelkurmay Başkanlığına atanacaktır.

75- Hüsnü ÖZLÜ, İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'ye gelen İngiliz heyetleri ile yapılan görüsmeler ve İngiltere'den alınan askerî yardımların sonuçları, Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve Inkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Dergisi, (2013) Sayı.2, s. 57-105).

76- Hüsnü ÖZLÜ; Arşiv belgelerine göre İkinci Dünya Savaşı'nda İzmir ve Trakya'nın savunmasına yönelik Türk- İngiliz heyetlerinin görüşmeleri ve alınan önlemler, *ÇTTAD, cilt X,* sy. 23 (2011), s.73-91.

77- GAFENCO: Last Days of Europe, A Diplomatic Journey in 1939, metnin Türkçesi:Nadir Nadi, Perde Aralığında, s. 31.

78- San Remo Konferansı, 1. Dünya Savaşından sonra Osmanlı topraklarını paylaşmak ve Sevr Antlaşması maddelerini hazırlamak için İtalya'nın San Remo adlı şehrin-

de 19-26 Nisan 1920 tarihleri arasında toplanılan milletlerarası konferanstır. Fransız mareşali Ferdinand Forch'un başkanlığında gerçekleştirilen konferans 19 Nisan'da başladı. Konferansa Büyük Britanya Başbakanı Lloyd George, Fransa'dan Başbakan Alexandre Millerand ve Mareşal Ferdinand Forch, İtalya'dan Başbakan Francesco Nitti, Yunan Başbakanı Venizelos,, Japonya ve Belçika'dan da çeşitli temsilciler katıldı. Osmanlı Devleti'ni Tevfik Paşa başkanlığında bir heyet temsil ediyordu. Öncelikle Osmanlı Devleti'nin borçları için bir komisyon kuruldu. San Remo Konferansı'nda konuşulan bir diğer konu Osmanlı Devleti'nin Asya ve Kuzey Afrika'daki topraklar üzerindeki haklından vazgeçmesi idi. Trakya ve Batı Anadolu bölgelerinin Yunanistan'a bırakılması konuşulurken, Lübnan ve Suriye Fransa'nın; Filistin, Irak ve Musul, İngiltere'nin korunması altına girmesi kararı alındı. Bu bölgelerin siyasi olgunluğa ulaştıktan sonra bağımsız bölgeler haline gelmesi konuşuldu. Bunun yanında İngiltere ve Fransa arasında imzalanan petrol anlaşması ile Musul'un İngiliz mandasına girmesi, Fransa'ya da bölgedeki elde edilen petrolün %25'inden hisse verilmesi kararlaştırıldı. Boğazlar bölgesi ise uluslararası bir komisyona bırakılacaktı. San Remo Konferansında alınan kararlar, Osmanlı temsilcisi Tevfik Paşa tarafından imzalanmayınca Yunanlılar Batı Trakya, Balıkesir ve Bursa'yı, İngilizler ise; Bandırma ve Mudanya'yı işgal ettiler. Böylece Sevr'e giden süreç başlamış oldu.

79- TBMM Zabıt Ceridesi. D***önem 6, Cilt 3, İnikad*** 30, s. 317-319

80- BARUTÇU**,** s. 347-352.

81- ULUS; 15.6.1939; BARUTÇU, s. 372.

82- DERİN, s. 147/148.

83- Lozan Barış Konferansı (Tutanaklar-Belgeler) (Çeviren:Seha Meray), Cilt I, Takım 1, İsmet İnönü'nün Önsözü; bu konuda ayrıca bkz. Ali Ulvi Özdemir, Lozan'da Başarıyı Ölçmek: Konular Bazında Bir Değerlendirme, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi S 53, (Lozan Antlaşması Özel Sayısı), 2013, s. 155-200

84- Hüsnü ÖZLÜ: ÇTTAD, s.73

85- Mithat ATABAY: İkinci Dünya Savaşı'nın Başlarında Çanakkale (1939-1942), Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı,(2015), sy.19, s. 21-36.

86- - Bu bölüm Erdal İnönü'nün Anılarından alınmıştır. Erdal İnönü şöyle devam ediyor: *"Ancak o günlerde ülkemizde bu politikanın değiştirilmesi ve güçlü görünen tarafa katılarak toprak almaya çalışılması için baskı yapanların bulunmadığı da sanılmasın. Yurt içinden ve dışından sürekli olarak gelen bu baskıların izlerini, yankılarını, savaş boyunca, sofra konuşmalarında farkederdik"* (s. 109-110)

87- Demokrat Parti Milletvekili Feyzi Lütfi Karaosmanğlu ise DP Grup toplantısında yap-

tığı bir konuşmada İkinci Dünya Savaşı'nda izlenen tarafsızlık politikasını kastederek: *"… Bir devlet adamı memleketi harbe sokmamakla övünmemelidir. Memleketin erkekliğini öldürmeye, yiğitliğini söndürmeye çalışmak herhalde övünülecek bir şey değildir."* demiştir (Güven Gürkan ÖZTAN, Türkiye'de Militarizm, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayını, s. 21).

88- İnönü, Başbakanlıktan ayrıldığı 1937 yılı sonbahar ve kış aylarıyla 1938 yılı ilkbaharında Ankara'da Dil-Tarih-Coğrafya Fakültesinde İngilizce öğretmenliği yapan Oliver Baker'den İngilizce dersleri almıştı. Basın Yayın Genel Müdürlüğü'nde görevli Şekip Engineri ile de başta Foreign Affairs ve The Times olmak üzere yabancı gazeteleri başta sona okuyarak İngilizce bilgisini ilerletmişti (Bkz. Erdal İNÖNÜ, sh. 63, Haldun DERİN, Çankaya Özel Kalemini Anımsarken, No:151-152).

89- Milli Şef döneminde 67 farklı pulda İnönü resmi kullanılmıştır. Paralarda ise İsmet İnönü'nün resimleri İkinci Emisyondan itibaren kullanılmıştır. 5 Aralık 1927 tarihinde piyasaya sürülen Atatürk resimli Birinci Emisyon kağıt paralar 10 yıl kullanıldıktan sonra 1937 yılında değiştirilmesi gerekiyordu. 1937 ve 1938 yıllarında yeni emisyonun 5, 10, 50 ve 100 liralıkları tedavüle verildikten sonra, Atatürk'ün ölümü ve yerine İsmet İnönü'nün geçmesi üzerine İkinci Emisyonda 500 ve 1000 liralıklarda Cumhurbaşkanı olarak İnönü'nün resimlerine yer verildi.

90- Gültekin SÜMER, Amerikan Dış Politikasının Kökenleri ve Amerikan Dış Politik Kültürü, Uluslararası İlişkiler Konseyi Dergisi, cilt 5, sayı 19 (2008), s. 119-144.

91-İsmet İNÖNÜ, *Hatıralar*, 4.bs., s.555.

Tevfik Rüştü ARAS da, ölümünden bir yıl önce Milliyet gazetesinde *Neler Olacaktı?* başlığı ile yayınlanan yazı dizisinde bu konuda şu açıklamalara yer vermiştir: *"Sayın Celâl Bayar'ın çoğunluğu hükümetin eski üyelerinden tertip edilmiş olan bir kabinenin başına başvekil olarak tayin edildiği ilk haftalar sırasında bir gün çalışmakta olduğum dışişleri bürosundan acele Anadolu Klubü'ne gelmekliğimi Atatürk'ün başyaveri telefonla bildirdi. Hemen Anadolu Klübü'nde Atatürk'ün bulunduğu daireye gittim. Orada büyük liderimizi masanın başında ve iki tarafında arkadaşlarımızla oturuyor buldum. Sol yanında Sayın İnönü vardı. Atatürk'ün yanına yaklaştığım vakit bana -hemen bir iskemle çek- dedi. Sayın İnönü'yle kendisi arasına oturmaklığımı emretti ve biraz sonra eğilerek kulağıma -Bu zatla beni yalnız bırakırsanız, ömrünüz boyunca teessüf edeceğiniz münakaşalar olabilir- deyince durumu anladım. Kısa bir süre sonra kendisiyle tesadüften sevindiğimi ve dış politikamız konusunda konuşmak istediğimi söyledim. Sayın İnönü işi anladı ve belli etmedi. Oradan kalkarak birlikte Paşa'nın evine gittik. Orada dış politikamız üzerinde bir şeyler bulup konuşma konusu yaptım. Sonra evime döndüğüm zaman geçen bu hali düşünerek hem Atatürk'ü hem Sayın İnönü'yü huzura kavuşturmak emeliyle Paşa'nın Birleşik Amerika nezdinde büyükelçi olmasını düşündüm. Ve bu tasavvurumu mütalaalarını öğrenmek için bir iki yakın dostuma açtım"* (Tevfik Rüştü ARAS, Neler Olacaktı? Milliyet, 13-14 Mart 1971, s.2).

92- Erdal İNÖNÜ, Anılar, s. 38

93- Refik Saydam, Balkan Harbinin başlaması üzerine 26 Eylül 1912'de Berlin'den İstanbul'a döndü. Antalya Redif Fırkası 2. Seyyar Hastanesi'nde görev alarak 18. Kolordu ile cepheye hareket etti. Çatalca hattına çekilen askerî birlikler arasında görülen başta kolera olmak üzere, diğer bulaşıcı ve salgın hastalıkların mücadelesine katıldı. 1914 yılı başında Harbiye Nezareti Sağlık Dairesi Başkanlığına vekâleten atandı.

19 Mayıs 1919 Salı günü Samsun'a ayak basan Mustafa Kemal Paşa ile birlikte Anadolu'da girişilen milli mücadelede Erzurum ve Sivas Kongrelerine katıldı. Bu arada, Samsun'da böbrek sancıları başlayan, ateşlenen ve sıtmaya da yakalanan Mustafa Kemal Paşa'yı tedavi etti. 27 Aralık 1919'da da Mustafa Kemal'le birlikte Ankara'ya gelen Saydam Cumhuriyetin ilanından sonra ilk Sağlık Bakanı oldu. Refik Saydam bekârdı. Hiç evlenmemişti.

94- Taha AKYOL, İnönü, Atatürk'e neden gitmedi?, Hürriyet, 7 Aralık 2011

95- Aşık Garip mahlaslı halk ozanının terk-i diyar eylediği Halep şehrine duyduğu özlemi ve sitemi belirttiği sevilen bir halk şiiri: *işte geldim gidiyorum- şen olasın Halep şehri- çok ekmeğin, tuzun yedim- helal eyle Halep şehri; sana derler Arabistan- dört tarafın bağ u bostan- haber geldi nazlı dosttan- durmak olmaz Halep şehri; Aşık Garip düştü yola- Hızır yardımcısı ola-göründü gözüme sıla- sen kal burda Halep şehri.*

Refik Saydam, 8 Temmuz 1942'de bir denetleme gezisi sırasında İstanbul'daki Pera Palas'a gitmek üzere ayrılırken kendisini uğurlayanlara "İşte geldik gidiyoruz, şen olasın Halep şehri" diyerek espri yapmıştı. O akşam geçirdiği bir kalp krizi sonrası hayata veda etti. (Bkz.www.kemah.org.tr / kemahlı bir başbakan refik sağlam)

96- Rıfat BALİ, II. Dünya Savaşında Gayrimüslümlerin Askerlik Serüveni: Yirmi Kur'a Nafıa Askerleri, İstanbul 2008)

97- Etiler'de günümüzde Uçaksavar diye anılan semt İstanbul'un hava savunma noktasıydı. Oraya da uçaksavar bataryaları yerleştirilmişti. Semtin adı oradan geliyor!

98- BCA. 030.10.00.00., No: 51.331.9.2; CUMHURİYET, 22 Ekim 1939, s. 2.

99- BCA. 030.10.00.00., No: 51.331.9.1; CUMHURİYET, 20 Şubat 1939, s. 2; AKŞAM, 21 Şubat 1939, s.2.

100- CUMHURİYET, 18 Ekim 1939, s. 2.

101- Taha Berk ARSLAN, Savunma Doktrini Eğitim ve Ekonomik Durumu, Tarih-Mitoloji ,Ocak 2017.

102- Yılda ancak 300 bin ton çimento üretiliyordu. Çimento fabrikalarının tümü savaşta kolayca yok edilebilecek yerlerde bulunuyordu. Trakya'daki Çakmak Hattı da çimento ve

demir yetersizliğinden bitmek bilmiyordu. (*Dünya Savaşı'nda ve Öncesinde Türkiye'nin Askeri Durumu*, *www.tarihakli.com)*

103- Bu konuda bkz. Çağatay BENHÜR, Türk Askeri Heyetinin Sovyetler Birliği Gezisi (1934), JHS September 2014, sy. 5, s.85 vd.

104- Ülkeyi doğudan batıya bağlayan demiryolunun tek bir hattan ibaret olması savunma açısından sakınca yaratıyordu. Kaldı ki Sivas'tan başlayarak Divrik-Kemah-Erzincan üzerinden Erzurum'a ulaşacak hattın yapımına 1933 yılında başlanmış olmasına karşın, hat ancak Aşkale'ye ulaşabilmişti. İnönü'nün ısrarlı takipleri sonucu Erzurum demiryolunun açılış töreni 20 Ekim 1939 tarihinde yapılacaktı (TAN, 20 Ekim 1939: Demiryolu siyasetinin yeni bir zaferi: Tren Erzurum'da).

105- Yasama Yılı Açılışlarında Cumhurbaşkanlarının Konuşmaları, cilt 1, TBMM Başkanlığı Yayınları, ANKARA 2011.

106- Yüksel PAZARKAYA, Ajan X, İkinci Dünya Savaşında Hitler Almanya'sının Türkiye Politikası, TÜYAP Yayını, s. 43.

107- Rıfkı Salim BURÇAK, Moskova Görüşmeleri ve Dış Politikamız üzerindeki etkileri, s. 66.

108- BCA: 1 Eylül 1939, 030.01.34.204.1, ayrıca bkz. METİNTAŞ/KAYIRAN, Refik Saydam Hükümetleri Dönemi Türkiye'nin Dış Politikası, s. 297.

109- KAYNAK: Uğur Günay YAVUZ, II. Dünya Savaşı'nın Cumhuriyet ve Tan gazetelerinde temsili, Karadeniz Teknik Üniversitesi İletişim Araştırmaları Dergisi, Cilt: 3, Sayı:11; İdris KILIÇASLAN, Cumhuriyet ve Tan Gazetelerine göre Türk-Alman İlişkileri (1933-1945), Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniv. Sosyal Bilimler Enst. 2015

110- Erdal İNÖNÜ, s. 111.

111- O tarihte bilinmiyordu, ama Fransa'nın kuzeydoğu sınırında cephesi 100, derinliği 15 km olarak yapılan ve Savaş Bakanı Andre Maginot'un gayretleriyle inşa edildiği için onun ismi ile anılan Maginot savunma hattı Fransa'nın işgal edilmesini önleyemeyecekti. Alman kuvvetleri doğrudan doğruya *Majino Hattı*'na saldırmayıp Belçika üzerinden savunma hattının kuzey ucunu dolaşarak Sedan bölgesinden Fransa'nın içlerine doğru ilerleyip, kısa sürede ülkenin üçte ikisini işgal edecekti.

112- İngilterenin Ankara Büyükelçisinin İngiltere Dışişleri Bakanlığına 16 Kasım 1938 tarihli raporu. (ARCAYÜREK, Şeytan Üçgeninde Türkiye, sh.45'den naklen); ayrıca bkz. Ümit ÖZDAĞ: Atatürk İnönü Dönemlerinde Türk Silahlı Kuvvetleri, s. 151

113- Altan ÖYMEN, Bir Dönem Çocuk, İstanbul, 2002, s. 255–256.

114- Hilmi URAN, Hatıralarım, Ankara 1959, s. 359.

115- Ceren UTKUGÜN, İkinci Dünya Savaşı yıllarında Türkiye'de ekonomik sıkıntıların sosyal hayata etkileri (1939-1945) Doktora tezi (2016), sh 72; M. Selçuk ÖZKAN/ Abidin TEMİZER, İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye de Karaborsacılık, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, cilt 2 sayı 9 (2009), s. 319.*

116- ULUS, 7 Eylül 1939, s. 2;

117- Metin AYIŞIĞI, İkinci Dünya Savaşı başlarında İstanbul'da ihtikâr meselesi, www. *balikesir.edu.tr/~metinayisigi/ihtikar*

118- AKŞAM, 14 Eylül 1939, sh. 2; AKŞAM, 22 Eylül 1939, s. 3

119- İttihat ve Terakki'nin güçlü adamı Talat Paşa savaş yıllarında yaşanan ve bir türlü önü alınamayan iaşe sorunlarıyla başa çıkabilmek için İaşe Nezaretini kurup, "Küçük Efendi" diye anılan Ahmet Kemal'i (Kara Kemal) İaşe Nazırlığına getirmişti. Kara Kemal'in İaşe Nazırı olduğu dönemde Kara Vasıf da müsteşar olarak görev yapmıştı, ama alınan tüm radikal önlemlere rağmen karaborsa ve kıtlığı önlemek mümkün olamamıştı. (Cem DOĞRU "Birinci Dünya Savaşı Döneminde Ekonomide Bir Kurumsallaşma Çabası: İaşe Nezareti", s.13-14

120- Başbakan Refik Saydam 11 Eylül'de yeni çalışma dönemine başlayan TBMM'inde yaptığı açılış konuşmasında ülkenin gıda maddeleri üretimi ve stokları konusunda milletvekillerine önemli açıklamalarda bulundu: *"Zirai istihsal vaziyetimiz sağlamdır, gıda maddeleri üzerinde bir sıkıntı yoktur. Mevcudumuz yıllık ihtiyacımızın üstünde, istihsal kudretimiz eski devirlere göre yüksektir. Son 8-10 yıl içinde ekim sahası %30, alınan mahsul ise %50 artmış, bu artış bazı çeşitlerde %100'ü bulmuş hatta aşmıştır. Geçen umumi harpten evvel büyük şehirlerimizin ekmek ve un ihtiyacının dışarıdan temin edildiğini hepimiz hatırlarız. Bu gün ise buğday da ihraç edecek vaziyete geçmiş bulunuyoruz. Buğday rekoltesi bu gün 35-40 milyon etrafındadır ki ihtiyacımızın fevkindedir. Toprak Mahsulleri Ofisi'nin silo ve depolarındaki buğday miktarı 1.5 milyon kentaldir. Köylü ve tüccar elinde de bunun en az iki misli stok kalmış olduğunu tahmin ediyoruz.*

Pirinç, harbi umumiden evvel bir ithal maddesi idi. Bu gün pirinci de ihtiyacımıza yeter derecede yetiştirmekteyiz ve daha fazlasını yetiştirecek vaziyetteyiz. Şeker hariçten tedarik edilirken bu gün memleket içinde ve ihtiyacımızın %75'i derecesinde üretilmektedir." (TBMM Zabıt Ceridesi, 11 Eylül 1939, Devre: VI, C. 5, s. 5)

121- Sefer ŞENER, İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye'de Tarım Politikası Arayışları, Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, cilt. 7, sayı 1, (2004) s. 73-92

122- TBMM Zabıt Ceridesi. Dönem 6, Cilt 5, İnikad 39, s. 3-6

123- Kazım KARABEKİR, Ankara'da Savaş Rüzgârları, 12.9.1939 tarihli Grup konuşması, s.81-82.

124- Bkz. Umut KARABULUT, Davetsiz misafiri beklerken İkinci Dünya Savaşı Türkiye'sinde pasif güvenlik önlemleri (*1939-1940*), Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi XIV/28 (2014-Bahar), sh.173-197; Ceren UTKUGÜN, İkinci Dünya Savaşı başlarında Türkiye'nin uyguladığı güvenlik tedbirleri, İkinci Dünya Savaşı yıllarında Türkiye'de ekonomik sıkıntıların sosyal hayata etkileri (1939-1945) (Doktora Tezi), s. 55 vd.

125- ULUS, 19 Eylül 1939, s.1; TAN, 19 Eylül 1939, s.3; CUMHURİYET, 12 Eylül 1939, s.3.

126- ULUS, 19 Eylül 1939, s.1.

127- Burhan FELEK, "Şakadan Hava Hücumu", TAN, 20 Eylül 1939, s.3.

128- Erdal İNÖNÜ, Anılar, s. 86.

129- Vergilius'un ünlü Aeneis adlı eserde geçen Latince terimdir. Diplomasinin altın ilkelerinden biridir. Birebir çevirisi *"Hediye getirdiklerinde bile Danao'lara (Yunanlara) güvenemiyorum"* şeklindeki bu deyim, Truva Savaşının kazanılmasında etkili olduğu iddia edilen Truva Atı'na yapılan bir göndermedir. Söylenceye göre Yunan Sinon, tahta atın kutsal ve tanrısal bir armağan olduğunu, ona zarar verilirse Truva'nın yok olacağını söyleyerek Truvalıları kandırıp, atın şehrin surları içerisine alınmasını sağlayarak Truva'nın yıkılışında en önemli bir rol oynayan Yunanlı bir askerdir. Apollon rahibi Laokoon, Sinon'un söylemlerinin Yunanlıların bir oyunu ve Sinon'un da Yunan casusu olduğunu söylemiş, fakat kimse onu dinlememiştir. Tahta at içeri alındığı ve içinde gizlenen savaşçılar çıkıp kapıları diğer Yunan askerlere açtığı zaman, Sinon da büyük bir zevkle şehirdeki yıkım ve yağmaya katılmıştır.

130- Topkapı Sarayı Kütüphanesinde G.İ.2 envanter numarasında kayıtlı Fatih Sultan Mehmet'in okuduğu düşünülen Homeros'un İlyada kitabı Troya kökenli tarihi eserlerin tek bir çatı altında toplanması için Çanakkale'de yaptırılan yeni Troya Müzesine nakledilmiştir (Troya Hazineleri kendi müzesinde, HÜRRİYET, 13 Haziran 2018).

131- Kadir ŞEKER, İnönü Dönemi Kültür Hayatı (1938-1950), Doktora Tezi.

132- Erdal İnönü, babasının kendisine İngilizce bilmeden *Atlantiğe açılınmaz, Süveyş geçilmez!* dediğini yazıyor (Erdal İNÖNÜ, Anılar, s. 64)

133- BCA, 030-0-010-000-000-86-568-8. Ayrıca bkz. Cemil KOÇAK, Tek Parti Döneminde Muhalif Sesler, 171. Topkapı Sarayı Müzesi, Türbeler Müzesi ve İstanbul Arkeoloji Müzelerinden Kutsal emanetler başta olmak üzere saray eşyaları, padişahların tahtları, mücevherleri, gümüş, silah, porselen, kütüphane ve arşiv bölümlerine ait kıymetli eserler içi bölmeli özel yapılmış 391 sandık içine yerleştirilip, 48 vagondan oluşan özel bir trenle

Niğde'ye gönderilmiş, orada Ak Medrese ve Sarı Han'a yerleştirilmişti. Bu değerli eşyaları korumak için Topkapı Sarayı İkinci Müdürü Lütfü Turanbek başkanlığında 30 görevli, aileleri ve çocuklarıyla birlikte Niğde'ye gitti. Eşyalar ve görevliler, tehlikenin tamamen geçtiği 1947 yılına kadar Niğde'de kaldılar. Tarihi binaların etrafına nöbetçi askerler yerleştirildi. Kimse içeri alınmadı ve konudan kimseye bahsedilmedi.

1943 yılında İnönü Adana'da Churchill ile buluşmak üzere Ankara'dan trenle yola çıktı. Tren Niğde'de durdu ve uzun süre bekledi. İsmet Paşa tarihi eşyaları görmek üzere 3 binayı da teftiş etti. Sarı Han'da Turanbek'e sordu: *'Asker nöbetini aksatmıyor, içeri kimseyi almıyor değil mi? Gözüm arkada kalmasın!'*

134- CUMHURİYET'e diğerlerinden farklı davranıldığı sanılmasın! CUMHURİYET, dönemin etkin bir gazetesidir, fakat savaş döneminde defalarca kapatılmaktan kurtulamaz. CUMHURİYET, beşi Hükümet, ikisi Sıkıyönetim Komutanlığı tarafından olmak üzere yedi defada toplam altı aya yakın kapalı kalır. (Caner ARABACI, Not 166).

135- ANADOLU AJANSI: 19.9.1939: *"Kâzım Karabekir in beyanları dikkate alınmayacak ve ondan asla bahsedilmeyecektir"*. Benzeri bir emir 23 Aralık 1940 ta Başbakan'ın emri ile Basın Yayın Genel Müdürlüğü aracılığı ile bütün illere gönderilir: *"Mebus General Kâzım Karabekir in 23 Aralık 1940 günü TBMM de yaptığı beyanat gazetelerimizde hiçbir şekilde yayınlanmayacak ve bu beyanattan bahsedilmeyecektir."* Nedim ŞAHHÜSEYİNOĞLU, Dünden Bugüne Düşünceye ve Basına Sansür, Paragraf Yayınları, Ankara, 2005, s. 55. (Caner ARABACI, Not 6' dan naklen).

136- Moskova'da gerçekleştirilen Türk-Sovyetler Birliği görüşmeleri hakkında ayrıntılı bilgiler veren Suat Bilge ise heyetin 22 Eylül'de İstanbul'dan bir Sovyet savaş gemisi ile hareket ettiğini yazıyor (S.BİLGE, Güç Komşuluk, s. 134). Aynı şekilde bkz. Banu ERTEM, Türkiye üzerindeki Sovyet talepleri ve Türk-Sovyet İlişkileri (1939-1947), Uluslararası Sosyal Araştırmalar Derg. Cilt 3, sy. 11 (2010), s. 254. Oysa yolculuğa bizzat katılan Barutçu gibi Açıkalın da 22 Eylülgünü saat 15'te Kadeş Vapuru ile Odesa'ya hareket edildiğini belirtiyor (AÇIKALIN, Anılar, sh. 1009; BARUTÇU, Siyasi Anılar, s.11).

137- AÇIKALIN, Anılar, s. 1010.

138- ULUS, 25 Eylül 1939

139- KARABUDA, Şükrü Saraçoğlu'na dair hatıralar. Estonya, sınırlarına yığılan Sovyet askeri birliklerinin yarattığı baskıyla 28 Eylül'de Sovyetler Birliği ile bir anlaşma imzalayıp, topraklarında Sovyet askeri üsleri kurulmasını kabul etti. Aynı baskı Letonya ve Litvanya'ya da uygulandı. Her iki ülkenin dışişleri bakanları Moskova'ya davet edildi ve 5 Ekim'de Letonya ve 10 Ekim'de de Litvanya ile karşılıklı Dostluk ve Sınır Güvenliği anlaşmaları imzalandı. Gelişen süreçte, olası bir Alman saldırısına karşı batı sınırlarını güvence altına almak isteyen Sovyetler Birliği üç Baltık ülkesini işgal edip topraklarına katacaktı.

140- Massigni'den naklen Rıfkı Salim BURÇAK, s. 77.

141- KARABUDA, Şükrü Saraçoğlu'na dair hatıralar

142- Montreux ve Savaş Yılları (1935-1939), Türkiye Dış Politikasında 50. Yıl, TC. Dışişleri Bakanlığı Araştırma ve Siyaset Planlama Genel Müdürlüğü Yayını, 1973, s. 229.

143- KAYNAK: Heyetlerarası toplantılardaki konuşmaları Suat BİLGE, Güç Komşuluk adlı eserinde Moskova Büyükelçimiz H. Aktay'ın toplantılarda tuttuğu notlara dayanarak vermektedir.

144- Feridun Cemal ERKİN, Türk-Sovyet İlişkileri ve Boğazlar Meselesi, s. 140

145- Faik Ahmet Barutçu ise Molotov'un ilk günkü görüşme sona ererken Saraçoğlu'na "Yarın Alman Dışişleri Bakanı geliyor, bir iki gün onunla meşgul olacağız" dediğini yazıyor (BARUTÇU, Siyasi Anılar, s.11)

146- KARABUDA, Şükrü Saraçoğlu'na dair hatıralar. Varşova Alman güçleri karşısında 28 Eylülde teslim olduğundan, Türk Büyükelçiliğindeki davetin de bu tarihte gerçekleştiği anlaşılıyor.

147- Montreux ve Savaş Öncesi Yılları (1935-1939), s. 230 vd.

148- KARABUDA, Şükrü Saraçoğlu'na dair hatıralar, Ayrıca bkz. DERİN, Çankaya Özel Kalemini Anımsarken, s.157.

149- AÇIKALIN, s. 1018

150- Kazım KARABEKİR, Ankara'da Savaş Rüzgârları, II. Dünya Savaşı, CHP Grup Tartışmaları, 2. bası, s. 101/102.

151- Saraçoğlu Voroşilov ile görüşmesini şöyle anlatıyor: "Ben Voroşilov'a münhasıran dostane bir protokol ziyareti yapmaya gitmiştim. Mareşalin Boğazlar meselesini açmasına müteaccip olmakla (şaşırmakla) beraber sözlerini nihayete kadar dinledim. Mareşal mütemadiyen Boğazlar meselesi hakkında yazılı bir şey yapmak tavsiyesinde bulunuyordu. Ben kendimi bu işi Mareşal ile konuşacak mevkide görmediğim için ve sözü de münakaşaya sürüklememek ve kısa kesmek için Mareşale yazılı bir şey yapamayacağımızı, fakat Boğazların sahibi Türkiye olduğu için Sovyetlerin Boğazlar konusunda rahatça uyulabileceklerini söyliyerek sözü kestim. Mareşal "Nasıl isterseniz, dostluğumuza güveniyoruz" demişti." (Bkz. Türkiye Dış Politikasında 50 Yıl, Montreux ve Savaş Öncesi Yılları (1933-1939), s. 241).

152- Bilimsel bir araştırmaya da konu olan (*A. L. Macfie:* The Turco-Soviet Talks Of September-October 1939: A Secret German Report)

153- Gerçekten, Üçlü İttifak ile Türkiye'nin üstlendiği yükümlülüklere bakıldığında hukukî açıdan bir karmaşa söz konusuydu. Üçlü İttifak Antlaşması ile Montreux Antlaşması'nın Türkiye'ye verdigi yükümlülük de çelişkiliydi. Örneğin, Almanlar Güneydoğu Avrupa'ya doğru yayılmaya başladıklarında İngilizlerin Romanya'ya yardım amacıyla donanmalarını Boğazlar veya Marmara'da konuşlandırılmasını istediği zaman, Türkiye Üçlü Anlaşmaya göre İngilizlerle bu konuda işbirliğine mecburdu. Öte yandan Türkiye savaşa dâhil olmadığı için Montreux Antlaşması'nın 19. maddesine göre İngiliz gemilerine geçiş izni verilemiyordu. Kısaca Üçlü Anlaşmayla Montreux Anlaşması birbirine uyumlu değildi. Türkiye'nin Üçlü Anlaşmaya koydurduğu protokolün ikinci maddesi Sovyetlerden çekindiğini ortaya koyuyordu. Bu madde aslında Türkiye'nin savaş dışı kalmak için sığınabileceği bir sığınaktı (Bu konuda bkz. Şefika ÖZMEN, Türk-İngiliz İlişkilerinde Restorasyon Dönemi (1926-1939). Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniv. Sosyal Bilimler Enst. İ2009, s. 109).

154- KAYNAK: 13 ve 16 Ekim tarihli toplantıda konuşulanları Suat Bilge Moskova Büyükelçimiz H.Akay'ın toplantıda tuttuğu notlara dayanarak ayrıntılı olarak aktarmaktadır (Suat BİLGE, Güç Komşuluk, s. 134 vd). Açıkalın da, Anılarında ilginç ayrıntılara yer vermektedir (AÇIKALIN, s. 1017).

155- Montreux ve Savaş Yılları (1935-1939), s. 243-244.

156- Gustav SCHWAB, Klasik Yunan Mitolojisinin en güzel efsaneleri, Yunanlıların Priamos'a Mesajı, cilt I, 8. Bası, İzmir 2010.s. 336.

157-KARABUDA, Şükrü Saraçoğlu'na dair hatıralar, Ayrıca bkz. DERİN, 157.

158- Wayne BOWEN, Türkiye ve İkinci Dünya Savaşı: "Taraflı Fakat Savaşmayan Ülke", www.tarihtarih.com. SARAÇOĞLU bu ilkeyi şöyle açıklamıştı*: "Biliyorsunuz ki, memleketimiz mevcut muharebeler karşısında bitaraf değil, sadece harp haricidir. Gene biliyorsunuz ki, bitaraf olmak veya harp harici bulunmak mütevekkilane akıbet demek değildir. Bitaraf olmak veya harp harici kalmak demek, herhangi bir harp alevinin saçağı sarmaması için icap eden bütün tedbirleri almak demektir"* (Bkz. AKDERE/POLAT, İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Almanya'nın Türkiye'ye Baskısı ve Savaşın İçine Çekme Gayretleri, Uluslararası Tarihi ve Kültürel Yönleriyle Türk-Alman İlişkileri Sempozyumu (8-10 Ekim 2009), Not 27).

159- İsmet İnönü'nün TBMM'deki Konuşmaları 1920-1973, cilt II, (Haz: Ali Rıza Cihan, Engin Karapınar),

TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayını, Ankara, 1993, s. 2.

160- Ömer Osman UMAR, İkinci Dünya Savaşı Sırasında Türk-Sovyet İlişkileri, s. 380.

161- Kamuran GÜRÜN, 1939'dan Günümüze Kadar Dış İlişkiler ve Türk Politikası, s. 73.

162- Feridun Cemal ERKİN, Türk-Sovyet İlişkileri ve Boğazlar Meselesi, s. 160.

163- Bu bölümdeki bilgiler için bkz. Feridun ERGİN, Türkiye Harp Maliyesi, İstanbul Üniv. İktisat Fakültesi Mecmuası, cilt 4, sayı 2 (1943).

164- Molotov'un bu demeci daha sonraki tarihlidir. Konunun akışını bozmamak için burada belirtilmiştir.

165- Açılış törenini Nafıa Vekili Ali Fuat Cebesoy, Muhabere ve Münakalat (Ulaştırma) Vekili Ali Çetinkaya, Adliye Vekili Fethi Okyar, Milli Eğitim Vekili Hasan Ali Yücel, Maliye Vekili Fuat Ağralı katılmış, Cumhurbaşkanını törende Riyaset-i Cumhur Umumi Kâtibi Kemal Gedeleç temsil etmişti. Ayrıca çok sayıda milletvekili de törende hazır bulunmuştu. Davetliler için 19 Ekim günü Ankara Garı'ndan birkaç saat arayla üç tren hareket etmişti. Trenler törenin yapılacağı 20 Ekim sabahı Erzurum'a ulaştılar. Bu konuda bkz. Firdes TEMİZGÜNEY, Demiryolu ulaşımının Erzurum'a katkıları, TAED. Sy.57, s. 255, Murat KÜÇÜKUĞURLU/Gürkan Fırat SAYLAN, Şimendiferin Erzurum Yolculuğu, TAED, sy.38 (2008).

KAYNAKÇA

- **AÇIKALIN Cevat**, *II. Dünya Savaşı'nın ilk Yılları (1939-1941) (Anılar)*, Belleten, Cilt: LVI, Sayı: 217, Türk Tarih Kurumu, Ankara, Aralık 1992
- **Osman AKANDERE,** *Milli Şef Dönemi*, İz Yayıncılık, İstanbul 1998
- **Osman AKDERE - Hasan Ali POLAT**, İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Almanya'nın Türkiye'ye Baskısı ve Savaşın İçine Çekme Gayretleri, Uluslararası Tarihi ve Kültürel Yönleriyle Türk-Alman İlişkileri Sempozyumu (8-10 Ekim 2009)
- **İsmail Hakkı ALTUNTAŞ**, Hariciye Çarkı,
- **Yonca ANZERLİOĞLU**, İngiliz Büyükelçiliği Yıllık Raporlarında Türkiye (1939-1941), Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi (ÇTTAD), cilt VI/15, s. 177
- **Caner ARABACI**, Basın Kanunu ve İnönü Dönemi Türk Basını
- **ARCAYÜREK**, Şeytan Üçgeninde Türkiye
- **Taha Berk ARSLAN**, Savunma Doktrini, Eğitim ve Ekonomik Durumu, Tarih-Mitoloji, Ocak 2017
- **Mithat ATABAY**, İkinci Dünya Savaşı'nın başlarında Çanakkale (1939-1942), Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı, Yıl 21 (Güz 2015), sayı 19, sh. 21-36
- **Figen ATABEY**, Monterux Konferansı'ndan İkinci Dünya Harbi'ne Türk-Sovyet İlişkileri, Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi Cilt:2, Sayı:4 (2014)
- **Nimet ARZIK,** Tek at, Tek mızrak, Anılar cilt 1,
- **Şevket Süreyya AYDEMİR,** *İkinci Adam, (1938-1950),* C. 2, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2009
- **Faik Ahmet BARUTÇU,** *Siyasi Anılar (1939-1954)*, Milliyet Yayınları, İstanbul 1977
- **Çağatay BENHÜR,** Stalin dönemi Türk-Rus İlişkileri (Doktora Tezi)
- **Çağatay BENHÜR,** Türk Askeri Heyetinin Sovyetler Birliği Gezisi (1934), JHS September 2014, sayı. 5, sh .85 vd.
- **Suat BİLGE,** *Güç Komşuluk, Türkiye-Sovyetler Birliği İlişkileri (1920-1964)*, İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1992
- **Rıfkı Salim BURÇAK,** İngiliz-Fransız-Türk İttifakı,
- **Rıfkı Salim BURÇAK,** *Moskova Görüşmeleri ve Dış Politikamız Üzerindeki Etkileri,* Gazi Üniv. Yayını, ANKARA 1983
- **Sabit ÇETİN,** İkinci Dünya Savaşı'nda İstanbul ve Trakya'da Alınan Tedbirler: Pasif Korunma ve Tahliye (T.C. Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü)

- **Mehmet Arif DEMİRER,** İkinci Dünya Savaşı ve Sonrasında Türkiye, Türkiye Barolar Birliği yayını, 2015
- **Haldun DERİN,** Çankaya Özel Kalemini Anımsarken,
- **Selim DERİNGİL,** *Denge Oyunu-İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'nin Dış Politikası*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1994.
- **Cem DOĞRU**, "Birinci Dünya Savaşı Döneminde Ekonomide Bir Kurumsallaşma Çabası: İaşe Nezareti"
- **Necdet EKİNCİ,** İnönü Dönemi ve II. Dünya Savaşı Yılları
- **Feridun Cemal ERKİN,** Türk-Sovyet İlişkileri ve Boğazlar Meselesi,
- **Banu ERTEM,** Türkiye üzerindeki Sovyet talepleri ve Türk-Sovyet İlişkileri (1939-1947), Uluslararası Sosyal Araştırmalar Derg. Cilt 3, sy. 11 (2010), sh. 252.
- **Burhan FELEK,** *Yaşadığımız Günler,* Milliyet Yayınları, İstanbul 1974
- **Mümtaz Faik FENİK,** 1939 Harbi Türkiye İngiltere İttifakı Ve Büyük Britanya İmparatorluğu
- **Grigore GAFENCO,** Last Days of Europe, A Diplomatic Journey in 1939
- **Max GALLO,** *İktidar Çarkı,* e Yayınları, İstanbul 1973
- **Hüsrev GEREDE,** Sığınakta Kaleme Alınan Belgesel: Harp İçinde Almanya
- **Kemal GİRGİN,** Ruslarla kavgadan derin ortaklığa, Son yüz senemiz (1914-2014), İstanbul 2014
- **GÜLMEZ - DEMİRCİ,** Von Papen'in Türkiye Büyükelçiliği, Çağdaş Türkiye Araştırmaları Dergisi, VIII/27 sh. 232
- **Kamuran GÜRÜN,** 17 *Aralık 1925 Türk-Rus Anlaşması, Türk-Rus İlişkilerinde 500 Yıl (1491-1992),* TTK Yayınları, Ankara 1999
- **HOMEROS,** *İlyada,* Türkçesi: Ezra Erhat/A.Kadir, Sander Kitabevi, İstanbul 1967
- **Hugh Knatchbull HUGESSEN,** Diplomat in Peace and War, Londra 1949
- **Ahmet İLYAS/ Orhan TURAN,** İnönü Dönemi Türk Dış Politikası, Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Dergisi, sayı. 2012/ 1 sh . 319 vd.
- **Onur İŞÇİ,** Russophobic Neutrality: Turkish Diplomacy (1936-1945),
- **İNÖNÜ Erdal,** *Anılar ve Düşünceler,* cilt 1, 6. Bası, İstanbul 1996
- **İsmet İNÖNÜ,** *Hatıralar*, (Haz. Sebahattin Selek), Bilgi Yayınevi, Ankara 1987.
- **İnönü**, *Hatıralar*, Cilt 2, Bilgi Yayınevi, İstanbul 1987, s. 285-286
- **Ludmilla JİVKOVA,** İngiliz-Türk İlişkileri (1933-1939), İstanbul 1978
- **Gürbüz KAHRAMAN,** İkinci Dünya Savaşında Balkanlar
- **Kazım KARABEKİR,** A*nkara'da Savaş Rüzgârları, II. Dünya Savaşı, CHP Grup Tartışmaları,* Emre Yayınları, 2. bası, İstanbul 1995
- **Zeki H. KARABUDA,** Şükrü Saraçoğlu'na Dair Hatıralar, İnce, dürüst ve yüksek diplomat, Feridun Gazıl Tülbentçi Arşivi
- **Umut KARABULUT,** Davetsiz misafiri beklerken: İkinci Dünya Savaşı Türkiye'sinde pasif güvenlik önlemleri (1939-1940) , Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi XIV/28 (2014-Bahar), sh.173-197.
- **Yakup Kadri KARAOSMANOĞLU,** *Zoraki Diplomat*
- **Eray KONYA,** II. Dünya Savaşı'nda Müttefik Devletlerin Türkiye'yi Savaşa Dahil Etme Konusundaki Girişimleri , Tarih Ekonomi Ve Siyaset Araştırmaları Derneği (TESAD), Tarih Dergisi, Eylül 2017

- **Hasan KÖNİ,** II. Dünya Savaşı Öncesinde Türk Dış Politikası
- **Zeki KUNERALP,** Sadece Diplomat,
- **Murat KÜÇÜKUĞURLU-Gürkan Fırat SAYLAN,** Şimendiferin Erzurum Yolculuğu, TAED, sy.38 (2008)
- **René MASSİGLİ,** La Turquie devant la guerra, Mission a Ankara 1939-1940
- **Mustafa Yahya METİNTAŞ-Mehmet KAYIRAN,** Refik Saydam Hükümetleri döneminde Türkiye'nin dış politikası (1939-1942), Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi (2011), Cilt: 21, Sayı: 1, Sayfa: 289-313)
- **Nadir NADİ,** *Perde Aralığından,* 3. Basım, İstanbul 1979
- **Ali Servet ÖNCÜ/Oğuzhan EKİNCİ,** İkinci Dünya Savaşı Öncesi Beklenmeyen Gelişme: 23 Ağustos 1939 Tarihli Alman Rus Paktı, Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi, sayı 186, sh. 241 vd.
- **Altan ÖYMEN,** *Bir Dönem Çocuk,* İstanbul, 2002
- **Hüsnü ÖZLÜ,** Arşiv belgelerine göre İkinci Dünya Savaşı'nda İzmir ve Trakya'nın savunmasına yönelik Türk- İngiliz heyetlerinin görüşmeleri ve alınan önlemler, ÇTTAD, cilt X, sy. 23 (2011), sh.73-91
- **Ümit ÖZDAĞ,** *Atatürk İnönü Dönemlerinde Türk Silahlı Kuvvetleri*, 1. Basım, İstanbul 2017.
- **Ümit ÖZDAĞ-Çetin GÜNEY**, İnönü Döneminde Ordu-Siyaset İlişkileri, Özgür Tarih Dergisi,
- **M. Selçuk ÖZKAN-Abidin TEMİZER,** İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye de Karaborsacılık, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, cilt 2 sayı 9 (2009), sh. 319.
- **Şefika ÖZMEN,** Türk-İngiliz İlişkilerinde Restorasyon Dönemi (1926-1939). Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniv. Sosyal Bilimler Enst. İsparta 2009
- **Güven Gürkan ÖZTAN,** *Türkiye'de Militarizm,* İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayını,
- **Yüksel PAZARKAYA,** *Ajan X, İkinci Dünya Savaşında Hitler Almanya'sının Türkiye Politikası,* TÜYAP Yayını,
- **Gustav SCHWAB,** *Klasik Yunan Mitolojisinin En Güzel Efsaneleri,* cilt I, 8. Bası, İzmir 2010.
- **Savaş SERTEL,** İkinci Dünya Savaşı Sırasında Türkiye'de Yürütülen Casusluk Faaliyetleri, Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi, Yıl: 4, Sayı: 25, Mart 2016, s. 95-124
- **Gültekin SÜMER,** Amerikan Dış Politikasının Kökenleri ve Amerikan Dış Politik Kültürü, Uluslararası İlişkiler Konseyi Dergisi, cilt 5, sayı 19 (2008),
- **Sefer ŞENER,** İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye'de Tarım Politikası Arayışları, Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi cilt. 7, sayı 1, (2004) sh. 73-92
- **Kadir ŞEKER,** İnönü Dönemi Kültür Hayatı (1938-1950), Doktora Tezi
- **Selami ŞEKERKIRAN,** Türk – Sovyet Sınırı (1919 – 1946), Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Ankara–2008
- **Meltem TEKEREK,** Cumhurbaşkanı İsmet İnönü ve Müstakil Grup, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi S. 57 (2015), sh. 147
- **Firdes TEMİZGÜNEY,** Demiryolu ulaşımının Erzurum'a katkıları, A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstütüsü Dergisi (TAED), sy. 53 (2015), sh. 255-277).
- **Mete TUNCAY,** İkinci Dünya Savaşı başlarında Türk Ordusu, Tarih ve Toplum
- **Ömer Osman UMAR,** İkinci Dünya Savaşı Sırasında Türk-Alman İlişkileri,

- **Ömer Osman UMAR,** İkinci Dünya Savaşı Sırasında Türk-Sovyet İlişkileri
- **Hilmi URAN**, Hatıralarım, Ankara 1959
- **Asım US,** *Atatürk, İnönü İkinci Dünya Harbi ve Demokrasi Rejimine Giriş Devri Hatıraları (1930-1950),* Vakit Matbaası, İst. 1966,
- **Ceren UTKUGÜN,** İkinci Dünya Savaşı yıllarında Türkiye'de ekonomik sıkıntıların sosyal hayata etkileri (1939-1945) (Doktora Tezi)
- **Uğur Günay YAVUZ,** II. Dünya Savaşı'nın Cumhuriyet Ve Tan Gazetelerinde Temsili, Karadeniz Teknik Üniversitesi İletişim Araştırmaları Dergisi, Cilt: 3, Sayı:11
- **Frank G. WEBER,** The Evasive Neutral: Germany, Britain and the Quest for a Turkish Alliance in the Second World War (New York: University of Missouri Press, 1979).
- **Edward WEİSBAND,** İkinci Dünya Savaşı'nda İnönü'nün Dış Politikası; Çev: M. Ali Kayabal, Milliyet Yayınları, 1974.

ARŞİV KAYNAKLARI

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA)
BCA. 030.10.00.00., No: 51.331.9.1
BCA. 030.10.00.00., No: 51.331.9.2
BCA, 030-0-010-000-000-86-568-8
BCA. 030.01.34.204.1
TBMM Zabıt Ceridesi. Dönem 6, Cilt 3, İnikad 30, Sayfa 317-319
TBMM Zabıt Ceridesi, 11 Eylül 1939, Devre: VI, C. 5, s. 5)
TBMM Zabıt Ceridesi. Dönem 6, Cilt 5, İnikad 39, Sayfa 3-6

GAZETELER

Tevfik Rüştü ARAS, Neler Olacaktı? MİLLİYET, 13-14 Mart 1971
Falih Rıfkı ATAY, Yolumuzun Şaşmayan İstikameti, ULUS 12 Mayıs 1939.
Falih Rıfkı ATAY, Sovyetler ve Anlaşmamız, ULUS 17 Mayıs 1939
Falih Rıfkı ATAY, "Hitler'in Doğum günü, ULUS 20 Nisan 1939
Falih Rıfkı ATAY, Moskova Müzakereleri, ULUS 27 Temmuz 1939
Ahmet Şükrü ESMER, Arnavutluk Faciası, ULUS 8 Nisan 1939
Ahmet Şükrü ESMER, Türk – İngiliz Deklarasyonu, ULUS 13 Mayıs 1939
Abidin DAVER, Alman-Leh orduları nasıl muharebe eder? CUMHURİYET 2 Eylül 1939
Burhan FELEK, "Şakadan Hava Hücumu", TAN 20 Eylül 1939
Nadir NADİ, Türk – İngiliz Antlaşması, CUMHURİYET 13 Mayıs 1939
Nadir NADİ, Harp mi, Sulh mu?, CUMHURİYET 16 Eylül 1939
Sabiha SERTEL, Sulh ve Müşterek Emniyet, TAN 14 Mayıs 1939
Sabiha SERTEL, Harbi Karşılarken, TAN 2 Eylül 1939
Zekeriya SERTEL, Şimdi Silahlar Konuşuyor, TAN 2 Eylül 1939
Hüseyin Cahit YALÇIN, Zavallı Arnavutluk, YENİ SABAH 10 Nisan 1939
Hüseyin Cahit YALÇIN, Kan Sızan Taç, YENİ SABAH 18 Nisan 1939.
Ahmet Emin YALMAN, Sevr Cinsinden Ekinler, TAN 16 Mart 1938

YAYINLAR

Montreux ve Savaş Yılları (1935-1939), Türkiye Dış Politikasında 50. Yıl, TC. Dışişleri Bakanlığı Araştırma ve Siyaset Planlama Genel Müdürlüğü Yayını, 1973,

Yasama Yılı Açılışlarında Cumhurbaşkanlarının Konuşmaları, cilt 1, TBMM Başkanlığı Yayınları, ANKARA 2011

İsmet İnönü'nün TBMM'deki Konuşmaları 1920-1973, cilt II, (Haz: Ali Rıza Cihan, Engin Karapınar), TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayını, Ankara, 1993

İsmet İnönü'nün Söylev ve Demeçleri, TBMM'nde ve CHP Kurultaylarında, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, (1946), 280-321.

İNTERNET ERİŞİMLERİ

- www.tarihakli.com, Melih TINAL, Atatürk'ün Dışişleri Bakanı: Tevfik Rüştü Aras,
- www.tarihakli.com, Dünya Savaşı'nda ve Öncesinde Türkiye'nin Askeri Durumu,
- www.tarihtarih.com, Ramazan ÇALIK, Türk-Alman İlişkileri (1923-1945)
- www.kemah.org.tr / kemahlı bir başbakan refik sağlam
- www. *balikesir.edu.tr/~metinayisigi/ihtikar* İkinci Dünya Savaşı başlarında İstanbul'da ihtikâr meselesi,

Teoman Akünal, 1961 yılında İstanbul Sankt Georg Avusturya Lisesi'nden, 1965 yılında da İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nden mezun oldu. İstanbul ve Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültelerinde Medeni Hukuk öğretim üyesi olarak 40 yılı aşkın süre ders verdi. Öğretim üyeliğinin son 10 yılını Koç Üniversitesi Hukuk Fakülte geçiren Prof. Dr. Teoman Akünal halen Özyeğin Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nde misafir öğretim üyesidir.

Prof. Dr. Teoman Akünal daha çok hukukçu kimliği ile tanınıyor. 30'lu yılların başındaki çok partili rejim sürecinin, Serbest Fırka'nın 90 günlük yaşam öyküsünün anlatıldığı *Foks'un Gözünden Gazi Mustafa Kemal* (Siyah Beyaz Kitap, İstanbul 2014) yazarın ilk tarih anlatısı denemesidir.

Elinizdeki eser, İkinci Dünya Savaşı'nın başlarında Moskova'daki Türk-Sovyet görüşmelerinin sürdüğü 20 günlük süreçte yaşananları yansıtıyor.

Demokrat Parti'nin kuruluş öyküsünün, 46 ve 50 seçimlerinin perde arkasının anlatıldığı *Siyasetin Nöbet Odası* da pek yakında okuyucuları ile buluşuyor.